

ATATÜRK KÜTÜPHANESİ : 10

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE İSYANLAR

YUNUS NADI

SEL YAYINLARI

Haldun Sel ve Şerikî, Hisar Matbaası

Cağaloğlu - İstanbul

1 9 5 5

ATATÜRK KÜTÜPHANESİ : 10

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE İSYANLAR

YUNUS NADI

SEL YAYINLARI

Haldun Sel ve Şeriki, Hisar Matbaası

Cağaloğlu - İstanbul

1 9 5 5

(Yunus Nadi'nin Önsözü)

HÂTİRALARA GİRİŞ

Yunus Nadi'nin (Ankara'nın İlk Günleri) eserini okuyan kariler, bu cilddeki hâtıraları, o eserle bağlayabilirler: Mustafa Kemal (Hey'eti Temsiliye) nin başında ve Ankara'dadır. Cephelede dağınık millî kuvvetler garpta Yunanlılarla, şarkta Ermenilerle, cenupta Fransızlarla, Konya - İzmit hattında da İngilizlerle yer yer çarpışmaktadır. İşgal altına alınan İstanbul'daki hükûmet ise, İngilizlerle birlikte, millî hareketi dağıtmak yolunda faaliyete geçmiştir.

Mustafa Kemal, Ziraat Mektebindeki karargâhında, baş döndürücü bir faaliyet halindedir; Onun şimdi üzerinde durduğu en büyük mesele şudur: Ankara'da açılmasına karar verdiği Meclisi, mümkün olduğu kadar, çabuk toplamak...

Bir akşam, 920 Nisanının ilk günlerinde, bu maksatla yapılan bir toplantı sırasında, hususî kalem müdürü Hayati Bey kapıdan görünüyor ve elinde telgraflarla kendisine doğru ilerliyordu; Paşa sordu:

— Ne var çocuğum?

— Anzavur kuvvetleri Mihaliç üzerine ilerliyormuş!

Müzakere bir tarafa bırakılıyor, telgraflar okunuyor, haritalar açılıyor ve vaziyetin epeyce ciddi olduğu görülüyordu. Paşa, Hayati Beye:

— Sen bu telgrafları İsmet Bey'e ver, vaziyeti mütalâa ededursun, ben de geliyorum. Emrini veriyor.

Saray ve Babıâli'nin gönderdiği Anzavur, Hilâfet Ordusu, Kuvayı İnzibatiye, yer yer başlayan İsyanlar ve bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı... İşte bu eserde takip edeceğimiz fasıllar.

ANKARA'YA GELEN İLK HABERLER ÜZERİNE ALINAN İLK TEDBİRLER

(Anzavur) un Mihaliç üzerine yürümesi havadisine karşı ilk alınan tedbir Celâl Beyin (Bayar) mümkünse hattâ bir gündenden az bir zaman zarfında yetişmek üzere Bursa'ya izamı oldu. Celâl Bey Bursa ve havalisini iyi tanıyan, orada teşkilât ile uğraşmış, bu gibi badirelerin mâna ve mahiyeti ile onlara karşı nasıl hareket edilmek lâzımgeldiğini bilir bir arkadaştı. Ondan sonra diğer tedbirlere geçildi.

(Anzavur)un yedi sekiz gündən beri Karesi cephemizin arkasında (Gönen) taraflarında cevalân ettiği malûm idi. Her gün telgrafla alınan malûmat ile kendisinin harekât ve sekenatı takip olunuyordu. (Anzavur) Ankara'da toplanmakta olanların ve Yunan kuvvetlerine karşı tuttuğumuz cephelerin aleyhindeydi. İçinde bulunduğu mevki itibariyle orada daha ziyade Yunanlılara karşı tutulan cepheyi tahtie ediyor, tekfir ediyor:

— Padişah Yunanlılara karşı harp edilmesine razı değildir, Yunanlılar bizim dostumuzdur, Padişahın emir ve rızası hilâfına olarak onlara silâh çekmek küfürdür, isyandır, deyip duruyordu.

Berberinde 150 - 200 kişi bulunduğu tahmin ediliyordu. İlk günlerde Ankara kendisinin bugün yarın bertaraf edileceğine hükmetmiş, bugün yarın bu neticeye intizar ediyordu. Balıkesir cephesinde Kâzım Bey (Özalp) vardı. Kâzım Bey kendi kuvvetlerinden bir mikdarını ifraz ederek,

bu arkadaki müslüman adlı ve boynunda Kur'an asılı düşmanın tarassut ve takibine memur etmişti. Fakat beklenen netice alınmadıktan başka (Anzavur) un çok şedit ve cür'etkâr hareketlerde bulunmağa başladığına dair bazı haberler gelmişti. Ezcümle (Gönen) de mi, yoksa ismi şimdi hatırımda kalmayan diğerk bir kazada mı, Müftü ile Yüzbaşı Hayri Bey isminde hamiyetli bir zabiti incir ağacına astırmak suretiyle idam ettirmişti. Böylelikle mesele bir iki gün içinde tahminin üstünde alevlenmiş, hele (Anzavur) un Mihaliç üzerine yürümekte olması havadisi hiyanet ve cinayetin ehemmiyetini pek ziyade arttırmıştı.

Mihaliç'in sukutu, cânî eşkiya sürüsünü Bursa'ya getirebilir ve Bursa'nın sukutu ise ortaya cidden büyük bir gaille çıkarabilirdi. Alınacak diğerk tedbirler meyanında meselenin tarihçesinden mülhem bir fikirle, Salihli cephesinde bulunan Çerkez Etem'den istifade olunabileceği düşünülürdü. Meselenin tarihçesi şu idi ki, Anzavur'un bu Balıkesir cephesi arkasına gelişi ilk değildi. O daha evvel yine o havaliye bir daha gelmiş ve oradaki cephelerimiz aleyhinde bulunmağa başlamıştı. O vakit Salihli'den Etem ve Balıkesir'den Hacim Muhiddin Beyler gidip kendisini bulmuşlar, alınıp verilen izahata göre, gûya o da kani olmuş görünerek avdet eylemişti. Şimdi ise verdiği namus sözü hilâfı olarak melanetini tekrar işliyordu. Bu mesele Çerkez Etem için de bir his meselesi teşkil edecek olduktan başka kendisinin (Anzavur) un hakkından gelebilecek kudret ve kabiliyette olduğuna da hükmediyordu.

O zaman Saruhan Mebusu olarak İstanbul Meclisine iştirak etmiş olan Çerkez Reşit Bey - ki Etem'in büyük kardeşidir - bu sıfatla Ankara'ya gelmişti, orada idi. Kendisi de vaziyeti tetkik ve müzakere eden içtimalara davet olundu. O da biraderinin bu işe memuriyetini muvafık buluyordu. Yalnız o zaman onun korktuğu, gâvurun da (Yunanlıların) aynı zamanda harekete geçmesi ihtimali idi; o zaman işler berbat olur, diyordu.

Anzavur Adapazar taraflarına kaçırılıyor

Emem'le ilk muhabereleleri Reşit yaptı. Emem teklife muvafakat ediyor ve yola hazırlanmakta olduğunu bildiriyordu. Mihaliç'e girmiş olan Anzavur - o zaman başındaki haşeratın beş altı yüze çıkmış olmasına rağmen - önden arkadan başlayan takibattan ürkerek Manyas üzerinden kendisine daha emin olan Gönen taraflarına dönmek istemiş ve fakat yolda Emem kuvvetleri tarafından yakalanarak ilk darbede yaman bir surette hırpalanmıştı. O geri kalan kuvvetiyle Koskoni Boğazına geçmiş perişan bir halde kaçıyor, fakat Emem de izini bırakmıyarak ve ona nefes aldırılmıyarak mütemadiyen takip ediyordu. Böylelikle (Anzavur) Karabiga'da bekleyen ganbota kendini zor atabilmiş ve işte böylelikle bu defa için mülevves canını kurtarabilmişti. Kuvayı Milliye müfrezeleri muhitte seri bir tasfiye yapıyorlar, Bandırma'ya yetişenler orada yakalayabildikleri asilerden üç beşini hemen orada asıyorlardı.

Bu müddet zarfında Ankara'nın kongresinde, yani Mustafa Kemal Paşa karargâhı olan Ziraat Mektebinde bermutad bütün memleket işleri görüşülüyor, düşünülüyor, konuşuluyor fakat şimdi mevcut işlere, işte İstanbul'dan tedvir ve tahrik olunan bir de dahili isyanlar inzımam etmiş bulunuyordu. Bunlara karşı alınacak tedbirler bir nevi harekâtı askeriye renk ve manzarası vermeğe başlamıştı. Bu harekâtın erkânıharbiye reisliğini İsmet Bey (Paşa) yapıyordu.

Filhakika o günlerde İstanbul'un Anadolu'daki Kuvayı Milliye'yi âsi ve bağı diye tel'in ve tekdir eden, kanlarını heder ilân eden, onlara karşı harp ve kitalin en mübarek bir cihat olacağını söyleyen fetvaları, beyannameleri yüz binlerle basılarak dağıtılıyordu. Hendek'de, Düzce'de başlayan hassasiyet derhal Bolu'ya kadar sirayet eden bir isyan olmakta gecikmemiş, Karabiga'dan kaçıp kurtulabilen Anzavur hiç vakit kaybetmeksizin Adapazarı taraflarında ve Geyve

boğazında görünmüştü. Düzce asileri o zaman Bolu Mutasarrıfı olan Haydar Beyi (sonradan İstanbul valisi) tuzaga düşürerek Düzce'ye götürmüşler ve hapsetmişlerdi.

İsyan hareketi genişliyor

Hendek, Düzce ve Bolu hâdiseleri üzerine o zaman Trabzon Mebusu olan erkânıharbiye zabiti Hüsrev Beyle (Peşte Sefiri), Bolu Mebusları Doktor Fuat ve Şükrü Beyler ve Lâzistan Mebusu Osman Bey bir miktar, yani hemen sekiz on askerle derhal Bolu taraflarına tahrik edilmişlerdi. Çerkes Etem beraberindeki kuvvetleriyle derhal Bursa üzerinden doğruca Adapazarı'na geçmek emrini almıştı. (Çerkes Etem'in ilk günlerdeki hizmetleri hakikaten kıymetli idi. Bilâhara hikâye olunacağı üzere maatteessüf bu cahil kardeşler kendi şartlarını kendi elleriyle baltalamışlardır.) Kastamonu'daki ve Ereğli sahillerindeki kuvvetlere hemen Bolu tarafına hareket etmeleri bildirilmişti. Kaymakam Mahmut Bey, zaten Geyve Boğazında bulunduğundan tabii icabına göre hareket edecekti.

Bu tertibatın alınması yalnız dile kolay gelen bir şeydi. Meselâ zaten mevcudu büyük bir şey olmayan Kastamonu'daki alay (bilâhara infisah edip dağılmak üzere) pek zorlukla, pek betaetle yerinden kımıldanabiliyor, Ereğli taraflarındaki Kafkas Fırkası ise daha güçlkle harekete geçebiliyordu. Fakat bütün ataletlerin başka tedbirlerle telâfisine çalışılıyordu. Bilecik Mebusu olan Kaymakam Çolak İbrahim Bey, üç yüz kadar mevcudu ile doğrudan doğruya Bolu üzerine tahrik edilmiş olduğu gibi Karahisar-ı Sahibin Aziziyesinde bulunan Kaymakam Arif Bey de üç yüz kadar mevcudu ile Ankara'dan geçerek Bolu istikametine yürümüştü. Bilâhara Altıntaş muharebelerinde şehit olan Miralay Nazım Bey de bu isyan havalisine sevk olunmuş olduğu gibi Refet Bey'e de (Paşa) sonuncu bir ihtiyat olarak kezaik oraya gitmek emri verilmişti.

Mebuslar asilerin eline esir düşüyor

Daha ilk hassasiyet günlerinde Bolu semtine gönderilmiş olduğundan bahsettiğim Hüsrev Beyle arkadaşları Fuat, Şükrü ve Osman Beylerin Gerede'de işgal edilmek ve pusuya düşürülmek suretiyle asilerin eline esir düşmüş oldukları haberini aldığımız zaman çok müteessir olmuştuk. Paşa:

— Eyvah, yazık oldu bu arkadaşlara! demişti.

Görülüyor ki, isyan Gerede'ye kadar ilerlemiş, Çerkeş'e kadar hassasiyet şeklinde yürümüş, Ankara istikametinde kanlanmağa hazır bir kara bulut gibi Nallıhan, Beypazarı, Ayaş kazalarında bile kaynamağa başlamıştı. Her hal ve ihtimale karşı mümkün olan tedbirlerin kâffesi alınmış olduğundan fazla telâş ve asabiyete mahal yoktu. Ne olursa olsun elbette iş olacağına varırdı. Paşanın fikir ve kanaatinde bu işin olacağı, ne olursa olsun, âkıbet milletin selâmet ve hâkimiyetinden ibaret olan gayenin husul bulmasından ibaret olacağı merkezinde idi. Şimdi onun üzerinde tevakuf ettiği en büyük tedbir şu idi:

Artık Meclis mümkün olduğu kadar çabuk açılmalıdır.

İlk şehit: Kaymakam Mahmut Bey

Kocaeli yarımadasının ortalarından başlayarak birkaç koldan Ankara'ya doğru uzanan ve bilâhara Ankara üzerinden atlayarak tâ Yozgat'ta ve daha ilerlerde patlak veren isyanlara, verdiğimiz ilk kıymettar ve yürek paralayıcı kurban kumandan kaymakam Mahmut Bey oldu. Hani şu Geyve istasyonunda ilk Kuvayı Milliye süvarileriyle gördüğümüz (1) mert, fedakâr, vatanperver ve centilmen adam.

Mahmut Beyin Geyve'den ileriye yürüyüşü, boğaz haricindeki Adapazar ovası ile onun her tarafa imtidatlarında bir cevelân yapmak ve Ankara'nın mevcudiyetini onlara ihsas ederek münasebetsiz ahvale ve başı boş kalmış kargaşalıklara meydan vermemek maksadı ile vaki oluyordu. Gey-

(1) Ankara'nın İlk Günleri kitabımız — Yunus Nadi,

ve boğazı methalinden Eskişehir istikametine, ilerisi için vaziyet pek çok emin görünüyor ve Adapazarı'na kadar İstanbul ile derhal ve mânisiz temas halinde bulunan saha için ise ihtiyatlı ve dikkatli hareket edilmek lâzım geliyordu.

Buralara İngilizler tekrar gelmek isteyebilirler, buraların halkı İstanbul teşvikat ve tahrikatı ile iğfal ve idlâl olunabilirdi. Binaenaleyh Ankara'nın tasvibi ve emri inzımam etmek suretiyle Mahmut Bey Geyve'den ileriye gitmişti. Kendisi Geyve boğazını daima mesnet ittihaz edecek, bazan, hattâ üç beş gün sürebilecek cevelânlarla boğazın beri tarafını da el altında tutmağa dikkat ve itina eylemiş olacaktı.

Mahmut Beyi Geyve'de ilk Kuvayı Milliye süvarileri ile görmüştük. Halbuki Mahmut Beyin kuvveti bundan ibaret değildi; kendisinin bir miktar da muntazam askeri, topu ve mitralyözü vardı. Hendek, Düzce ve Bolu isyanları patladığı zaman bunlar üzerine yürüyerek en seri surette iş görecektir en sağlam kuvvet Mahmut Beyin kuvvetleri idi.

Evvelâ Mahmut Beyin Hendek üzerine hareketi çok seri olamadı. Çünkü Karabıga'dan kendisini bekleyen gambota binerek kaçabilen Azavur'un İstanbul'a gelmesi ile İzmit taraflarına geçmesi bir olmuştu. Anzavur İstanbul'a geldiğinde burada kuvayı inzibatiye teşkilâtı yapılmakta olduğunu görmüş, Sarayla ve Damat Ferit'le görüşerek hiç vakit kaybetmeksizin (İzmit - Adapazarı - Hendek - Düzce semtlerinde) iş görmek üzere hemen bu havalıye geçmişti.

Anzavur, İstanbul'dan bu havalıye gelirken beraberinde ancak yirmi otuz kişi ile bir iki heybe para ve pek çok fetva ve ferman nüshaları getirmişti. Adamlarının üst tarafını oralarda ayaklandıracağı halk arasından ve ezcümle Çerkezler meyanından tedarik etmek ümit ve hattâ kanaatindeydi. Fetvaların, fermanların ve ezcümle heybesindeki paraların da tesiriyle kendisinin bu ümit ve kanaati tahakkukta gecikmemiş, az zaman zarfında birkaç yüz, belki dört beş yüz kişilik bir kalabalık haline gelebilmiştir. İşte Kayma-

kam Mahmut Bey kuvvetleri evvelâ bu Anzavur haşeratı ile uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

Anzavur haşeratı kâh dağınık, kâh toplu bir halde bulduklarından Mahmut Bey dahi kuvvetlerini ona göre tahrik ve idare eylemek zaruretinde bulunuyordu. Bu suretle muhtelif müsademelerden sonra nihayet bizzat Anzavur'un da dahil bulunduğu esaslı bir çarpışmada bu şeririn hakkından gelinmiş, Anzavur atı ile yıkılarak ayağı kırılmış olduğundan netice itibariyle bu defa mündefi olmuştur. O tarihlerdeki İstanbul gazetelerinin koleksiyonları karıştırılacak olursa, «Rahatsız bulunan Anzavur Ahmet Paşa hazretlerinin istifsarı hatırlarına yaverler gönderildiği» yolunda fıkralar görülür. İşte Anzavur'un o zamanki rahatsızlığı Geyve boğazı önlerinde vaki son müsademesindeki bu macerası neticesidir. Bu hezimet âkibetine sürüklenmekle beraber Anzavur oradan da kaçabilmiş ve İstanbul'a gelmiştir. Zaten derme çatma olan kuvvetleri ise dağılıp gitmişlerdi. Kendisinin ondan sonra esaslı bir hareket yaptığını bilmiyorum. Yalnız, tarihini şimdi katî olarak hatırlıyamıyacağım, her halde takriben bir, bir buçuk sene kadar sonra olmalı; Inebolu'dan Ankara'ya gelen bir telgrafnamenin sahibi Biga taraflarında vücudu izale edilen Anzavur'un kesilmiş kafasının Inebolu'ya getirilmiş olduğunu iş'ar ediyordu.

Anzavur galesi bertaraf edilir edilmez Mahmut Beyin ilk işi Hendek istikametine gitmek olmuştur. Hendek, Düce, Bolu hattâ Gerede, bir silsile halinde ve adamakıllı suriş ve isyan halinde idi.

Kaymakam Mahmut Beyin Hendek'e muvasalatında oradaki asiler boğaz istikametine çekilmişler, Kuvayı Milliye'ye karşı şiddetle ateş ediyorlardı. Tabii Mahmut Bey kuvvetleri de ateş ediyorlar ve ezcümle asilere karşı en faik silâhları olan top ve mitralyözlerini kullanıyorlardı. Bir aralık asiler tarafının silâhları zayıflayarak beyaz bayraklar tevali etmeğe başlamış, yani teslim işareti verilmişti. O taraftan gelen bir heyet muharebeye devam etmiyeceklerini ve Mah-

inut Beyle konuşup anlaşmağa karar vermiş olduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Mahmut Bey de kendi kuvvetlerine ateşi kestirmeğe teşebbüs eylemiştir.

İşte burada, Mahmut Beyle arkadaşları arasında kısa, fakat şiddetli bir münakaşa cereyan etmiştir. Arkadaşları bu hareketin bir tuzak olması ihtimali galip olduğunu beyan ederek bizim taraftan ateşin kesilmemesini nafiye yere müdafaa etmişler hattâ bu hususta ısrar ederek ateşe devam etmişlerse de nihayet Mahmut Beyin katî emri ile ateş kesilmiştir. Mahmut Beyin insan mertliğine bu itimadı ile asiler tarafına teveccühü kendisinin çok geçmeden kahpece bir kurşunla öldürülmesine ve 1920 Nisanının 22 nci gününün yüzünü kandan kızartan şu feci âkibet dahi Mahmut Bey kuvvetlerinin kargaşalığa uğrayarak perişan olup gitmelerine müntehi olmuştur.

Hâdisenin Ankara'ya aksi çok müessir olmuştu. Mahmut Bey pek ziyade sevilen bir arkadaştı. Ondan başka velevki namertlikle temin olunan bu beklenmeyen netice elbette asilerin ve muhitin cüretini arttırdıkça arttıracaktı. Binaenaleyh zaten teşebbüs edilmiş olan tenkil hareketine daha ziyade kuvvet ve sürat verildi.

Mahmut Beyin elin ve feci şehadetiyle beraber kuvvetinin top ve mitralyöz gibi ağır silâhları ve bittabi bu meydana birçok tüfekte mühimmat dahi asilerin eline geçmiş, bu vaziyet muhiti birdenbire şımartmıştı. Söyle ki, Anzavur döküntüleri tekrar baş kaldırarak bütün İzmit havalisiyle Adapazarı ovasında dolaşmağa başladıkları gibi bunların kuvayı inzibatiye ve İngilizler tarafından ehemmiyetli silâhlarla techiz edilmekte oldukları da haber alınmıştı. Bolu'ya gönderilen ve Gerede'de asilerin eline düşen arkadaşlarımız Doktor Fuat, Hüsrev, Şükrü ve Osman Beyler orada dört gün mevkuf tutulduktan sonra Bolu'ya ve oradan da Düzceye nakledilmişlerdir. Hayatlarından haber almak imkânı bu-

lunmuşsa da her an ölüm tehlikesi geçirmekte olmaları hakikati yürekleri parçalamaktaydı. Hele bir de bu arkadaşların elleri bağlı olarak İstanbul'a götürülebilmeleri ihtimali çıldartıcı bir endişe idi. Bu büyük buhran içindeki his, şuydu ki, memleketin her tarafında isyan ateşleri alev alev yanarken bütün muhitte ağır bir yangın havası esmekte ve sıkıcı, boğucu bir fırtına tazyiki hükümran olmaktadır.

İkinci şehit: Kaymakam Arif Bey

Felâket felâketi takip eder derler. Kaymakam Arif Bey, ki on beş yirmi gün evvel üç yüz güzide süvarisiyle Ankara'dan geçmişti, bir sabah çadırında esrarengiz bir surette vurulmuş bulundu ve neticede onun da bütün kuvvetlerinin dağıldığı haberi bir belâ yıldırımını gibi geldi. Bu günlerde bütün isyan havalisinin astıkları astık, kestikleri kestikti. O istikamete tevcih edilmiş muhtelif kuvvetler varsa da hareketleri ile oralara muvasalatları pek zarurî olarak az çok zaman isteyen bir işti. Buna intizaren şu günlerde isyan havalisi hemen hemen başıboş gibi, hemen hemen muvaffak ve galip gibi bir vaziyetteydi. Fakat isyanın bu yanlış ve hezeyan vaziyetine mukabil Ankara'dan başlamak şartıyla memleketin birçok aksam ve anasırı hiddetten köpürüyordu.

Asilerin eline esir düşen mebusların maceraları

Meclisin açılmasına tekaddüm eden ve hattâ ondan sonra da devam eden isyan hareketlerinin canlı bir surette görünmesini temin maksadiyle isyan sahasında her gün ölüm korkuları geçirerek yaşamış olan arkadaşlarımızdan o zaman Bolu Mebusu Doktor Fuat Beyin başlarından geçen macerayı velevki muhtasaran kendisine söyletmeği muvafık buldum. Doktor Fuat Bey dedi ki:

— Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa karargâhında (Ziraat Mektebi) yapılmış olan içtimadaki karar üzerine Trabzon Mebusu Hüsrev, Lâzistan Mebusu Osman, Bolu Mebusu Şük-

rü beylerle Bolu isyanını nasihat ve icabında silâhla teskine memur edilmıştık. Halide Edip Hanımın teklifi üzerine Osman Beyle Lâzlardan, benim teklifim üzerine Şükrü Beyle pek nüfuzlu olan kayınpederinin köylülerden istifade etmek emelimizdi. İkinci geceyi Yabanabad'da geçirdik. Telgrafla muhaberemizden Bolu'nun Düzce asilerine iltihak ettiği anlaşılmış ve Ankara'dan da bu teyid olunmuştu. Süratle hareket ederek Gerede ile Bolu arasında Dörtdivan nahiyesine (Şükrü Beyin kayın pederinin olduğu köy) gitmek, orada Kuvayı Milliyeye taraftar olanlardan kuvvet yapmak fikriyle Gerede üzerine yürüdük.

Gece yürüdüğümüz halde ancak Gerede'ye iki saat kadar bir mesafede bir köye vasil olduk, o gün için daha ileriye gitmek ihtimali yoktu, gece köyde kaldık. Köylüler çok misafirperverlik gösterdiler, ikram ettiler. Vaziyet hakkında sorduğumuz suallere müsbet cevap verdiler, isyandan hiç bahsetmediler. Bazı suallerimize de ademî malûmat beyanı suretiyle mukabele ettiler. Ertesi gün köyden çıktık. Zaten Gerede uzaktan görünüyordu. Gerede'ye üç çeyrek saat kadar yaklaşmıştık. Top sesleri işitiliyordu. Biraz daha yaklaştık, kalabalık görünmeye başladı. Ankara'da iken 21 Nisan'da Meclisin açılması mukarrerdi. Acaba diyorduk, top sesleri Meclisin küşadını mı teyit ediyor, yoksa köylüler bizim geldiğimizi mi ihbar ediyor?.. Atlardan inerek bunları mülâhaza ettik, dürbünle Gerede'deki ahvali tetkike başladık. Aynı zamanda Gerede'ye iki süvari gönderdik, biz de yavaş yavaş o tarafa doğru yürümeğe başladık. Biz Hüsrev Beyle önde ve biraz ileride gidiyorduk. Şahıslar seçilmeğe başladı. Kör Ali Hoca (ki 31 Mart Vakası âmillerindendir):

— Gelmeyiniz, islâm islâmı kırmasın!.. diye bağıyor ve bir taraftan da cemaatten ayrılmış, ellerinde bayrak iki kişi ile yanımıza geliyordu. Vaziyet tamamiyle anlaşılmıştı. Netekim Kör Ali Hoca yanımıza gelemeden Gerede cihetinden yaylın ateşine maruz kaldık. Önümüzden, yanımızdan kurşunlar geçiyordu.

Vaziyet çok feci idi. O sırada köprü tutulmuştu, kaçabilmemiz ihtimali kalmamıştı. Köylüler geldi. Hakî bir elbise giymiş olan Hüsrev Beyi kumandan zanniyle evvelâ ona hücum ettiler ve pek çok dövdüler, sonra hepimize hücum ederek cümlemizi yaraladılar. Gerede'den gelen jandarmaların muhafazası altında yaya olarak ve birçok yerlerde hücum maruz kalarak Gerede'ye girdik. Belediyede dört saat kadar hapsedildik. Halk belediye önünde bağıyor, bizi almak istiyordu. Fazla yaralanmış olan Hüsrev Beyin yaralarını sardırarak maksadiyle istediğimiz belediye doktorunu, halk: «Biz buraya yara kapatmak için değil, yara açmak için geldik,» sesleriyle yoldan çevirdiler. Bavullarımız parçalanmış, eşyalarımız yağma edilmişti. Hırsızlıklarını ve yaptıklarının cezalarını çekeceklerini yüzlerine bağıra bağıra söyledim. Bir hoca üzerime hücum etti ve yakamdan tutarak sandalyada oturmağa lâîk olmadığımı ve yerde oturmaklığımı ihtar etti. Hocaya ismini sordum ve bunun yanına kalmıyacağını söyledim. (Bu hoca, Lâzistan Mebusu Abidin Bey, Gerede'ye Kaymakam olduğu zaman asılmıştır) birçok müşaverelerden sonra bizi hapishaneye götürecek oldular. Kör Ali belediyenin önüne çıktı:

— Ey ümmeti Muhammet, bunlar şeriat evindedir. Cezalarını şeriat vermiştir, yalnız sabrediniz, cezalarını şeriat eliyle görsünler. Allahını seven bunlara şimdilik birşey yapmasın, diye nida etti.

Biz, asilerin kanlı, kindar gözleri arasından geçirilerek yüksek, pencereleri kırık, demirli bir yere konulduk. Artık her dakika ölümü bekliyorduk. Bulduğumuz mahal yüksek olduğundan etraftaki köylerin yolları görünüyordu. Gerede mahşer gibiydi. Çocuklar bile ellerindeki sopalara çivi kakmak suretiyle cerh âleti temin etmişler, üzerlerimize hücum vaziyetinde idiler. Etraf köylerden mütemadiyen kuvvet geliyor, asilere iltihak ediyordu. Her kuvvet geldikçe bulunduğumuz binanın önüne getiriliyor ve biz cebren pen-

cere önüne davet olunarak duaya iştirak ettirilmek isteniyorduk. Bulduğumuz odanın yanındaki odaya nöbetçiler konmuştu. Vaziyetimiz, hareketlerimiz daimî nezaret altında idi. Divitli Eşref Hoca (ki Gerede asilerine elebaşılık ediyordu) yanımıza sık sık gelerek hareketlerinin dinî olduğundan, yakında Ankara'yı fethedeceklerinden bahsediyor ve ne akılla böyle bir harekette bulunduğumuzu soruyor:

— Şimdiye kadar çektiklerimiz hep mekteplilerdendir, biraz da biz medreseliler iş başında bulunalım da memleketi gül gülistana çevirelim. Harbi Umumîde diğer devletlerle birlik olduğumuz halde mağlûp olduk, bu akıllandırmadı şimdi de tek başımıza İngilizlere meydan okuyoruz, bu ne küfürdür, ne budalalıktır, ah bu mektepliler, diyordu.

Eşref Hocaya vaziyetin bildikleri gibi olmadığını söyledik. Dinletmek ne mümkün?..

Nöbetçilerimiz arasında bazan pek insaniyetli bir zat bulunuyordu. İsmi unuttuğum bu insan bize ahval hakkında malûmat veriyordu. Düzce bizim oraya gönderilmekliğimizi ve cezamızı orada görmekliğimizi istiyormuş. Gerede bu şerefe biz nail olduk, halk bunların cezasını burada vermek istiyor, gibi muhaberelele üç gün geçirilmiş. 22 Nisanda münadî Kaymakam Mahmut Beyin maiyetiyle beraber esir edildiğini, dört top, dört mitralyöz alındığını bağırmıştı. Bunun blöf olduğuna hükmetmiştik. Bütün ümidimiz Mahmut Beyde idi. Mahmut Bey Düzce ile İstanbul'un muvasalasını kestikten sonra mesele kolaylaşacaktı. Bu haber bize pek ziyade tesir etti. Maalesef itimat ettiğimiz nöbetçi de bunu teyit etmişti.

Dördüncü günü kır sakallı bir zat (Çerkez Nuri Bey) ellerinde kelepçeler ve zincir olduğu halde yanımıza geldi, Düzce'ye götürüleceğimizi söyledi. Ellerimize kelepçe, boynumuza zincir vurdu, hepimiz bir zincire boynumuzdan bağlanmıştık. Binanın kapısı önüne adı bir araba getirilmişti. Güç hal. ile binebildik. Halk, taşla, sopa ile hücum ediyor,

süvari Çerkezler ellerinde kamçı halkı yanımıza gelmekten menediyorlardı. Yarap o ne vaziyetti!.. Kadınlar erkeklerden daha mühacim vaziyetinde idiler. Vâki hücumlardan zor muhafaza edilerek şehrin haricine kadar güç hal ile çıkabildik.

Bolu'dan sabaha yakın geçecektik. Tertibat pek şiddetli idi. Kuvayı Milliyeden çok korkuyorlar, bir baskınla bizi kurtaracakları korkusunu taşıyorlardı. Bolu'dan bilâ vukuat geçtik. Düzce'ye yaklaştığımızda arabalardan indirildik. Zincirli olarak hapishaneye götürüldük. Halk pek çoktu. Düzce'de yalnız bir Çerkez: «Ankara'ya giderken size teşyi merasimi yapamadıktı, fakat istikbal merasimini olsun yapabildik!» dedi. Başka birşey söyleyen olmadı.

İsyan hasebiyle tahliye edilmiş cânilerin boş bıraktıkları hapishaneye, pis ve rutubetli odalara konduk. Aradan üç saat kadar bir zaman geçmişti ki bizi hapishanedən çıkardılar, Hürriyet ve İtilâf binasına götürdüler. Mahmut Beyin fırkasına mensup zabitan ile Düzce'deki alaydan mülâzım Avni Bey, jandarma takım kumandanı Cemal Bey oradaydılar. Kulüp iki odadan ibaretti. Büyük odada zabitler, küçük odada da bir binbaşı ve biz bulunuyorduk. Düzce harekâtı isyaniye ve Hilâfet Ordusu Kumandanı Sefer Bey o zaman İstanbul'da Padişahla görüşmek üzere bulunuyormuş. Kimse yanımıza gelemiyor, ilk günleri hariçten havadis alamıyorduk. Sıkı bir kontrol ve inzibat altındaydık. Bilmem kaçınıcı gündü, Sefer gelmişti. Odamıza gece geldi:

— Millet kararını sizin alınızda görmek istemezdim, dedi.

Sefer'i en iyi ben tanıyordum. Bolu'da bulunan kızkardeşini ve bilâhara misafir suretiyle gelen diğer kızkardeşini tedavi etmiştim. Bolu'ya geldikçe görüşürdüm. Kendisine mukabele ettim:

— Millet kararının kimin yüzünde olduğunu istikbal gösterecektir, bundan emin olunuz. Siz bilmeyerek İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyorsunuz, ara yerde İslâm kanı dökülmek suretiyle düşmana yardım ediyorsunuz! dedim.

Diğer arkadaşlar da milli mücadeledeki ulvî maksadı anlatmağa çalıştılar.

Sefer hakikati anlamıyor, hattâ dinlemek bile istemiyordu:

— Ankara'ya gideceğiz, herhalde Padişahın emrini yerine getireceğiz! diyordu.

Yanımızdan ayrıldı. Daha evvel Düzc'e bir Ermeni doktor (ki bilâhara bu doktor da asılmıştır) vasıtasıyla fetvalar gelmiş ve bize de bir tane verilmişti. Adapazarı İngiliz Konsolosu vasıtasıyla doktora gönderilen fetvalar çok tesir yapmıştı. Çok geçmedi (Sevr Muahedesi) de gazetelerde görüldü. Sonradan Ankara ve İstanbul Valiliğine naklo-lunan Haydar Bey, Sefer Beyin evinde tahtı nezarete idi.

İsyanlar devam ederken açılacak Meclisle bütün Türkiye, yeni bir hayata dahil olacaktır. Binaenaleyh hâtıratımızın tabii bir cereyanı içinde, isyanlara ve onların tedip ve tenkillerine müteferri icraata bilâhara avdet etmek üzere şimdi Meclisin açılışı safhasına geçeceğiz. Ancak, bilâhara bıraktığımız yerden hikâyesini ikmal edebilmek üzere, isyanlara karşı memleket muhitindeki vaziyet ve ihtisasa-ta son bir nazar daha atmış olalım:

1 — Çerkez Etem Bandırma - Gönen - Karabıga hava-lisinde son tathir ameliyatını ikmal etmek üzeredir. Derhal Bursa üzerinden doğruca Adapazarı'na geçmek emrini neredeyse tatbik edecektir.

2 — Karesi ve imtidadı kumandanı Miralâş Kâzım Bey Ankara ile mütemadiyen muhabere ederek vaziyeti takip etmekte ve eğer icap ederse bizzat kendisi de hareket etmek üzere tedbirler almaktadır.

3 — Daha cenupta, Aydın cephesinde Demirci Mehmet Efe, her gün her tarafa yağdırdığı telgraflarla ateş püskürmektedir. O günlerde ezcümle ajans ile tamim ettiğimiz

uzun bir telgrafnamesinde Demirci Mehmet Efe isyan sahalarına hitaben aşağı yukarı şunları söylüyordu:

«Düşman vatan içinde ve biz bir avuç Kuvayı Milliye onun karşısındayız. Memleketlerimiz, evlerimiz, barklarımız yakılıp yıkılıyor. Kızlarımızın, karılarımızın ırz ve namusları payımal ediliyor. Düşmanın kastı Türk milletinin ve ümmeti Muhammedin mahvidir. Elinizden gelirse Allahın emrini icra ederek gelin de burada gâvura karşı koyun. Fakat biz sizden bunu dahi istemeyiz. Tek bizi arkadan vurmamak namertliğini olsun irtikâp etmeyiniz. Yoksa ruzu mahşerde bütün yetimlerimizle ve bütün şehitlerimizle iki ellerimiz yakalarınızdadır. Eğer bizi mecbur ederseniz size bu cezaların en dehşetlilerini dünyada da gösteririz.»

4 — Vaziyetten haberdar olan cenup cepheleri dahi bizar ve lehzurdurlar. Bütün cepheler boyundaki Kuvayı Milliye kumandanları, o zaman şahsen hemen hiçbirini tanımadığım Ali Saip'ler, Kılıç Ali'ler, Tufan'lar, Can'lar... her gün, bazan günde birkaç defa vaziyeti soruyorlar ve emir istiyorlar, emir bekliyorlardı.

Hakikaten isyana karşı memleketin en hassas noktaları bilhassa - o zaman içinde pek uzun olan - cephelerimizdi. Onlar vatanın bağına hançerini dayamış olan düşmanın karşısında vatan, millet ve istiklâl mefhumlarının ne kutsî, ne aziz şeyler olduğunu galiba her taraftan bir parça daha fazla idrak ve takdir ediyorlardı.

Paşalık unvanı alan şakîl

Meclis açıldıktan sonra bir taraftan isyanlar peyderpey tenkil edilecek, diğer taraftan asıl vatan işi görülmek üzere muntazam bir devlet teşkilâtının esasî olan ordu tanzimine doğru gidilecektir. Fakat o salim devreye geçilmeden, İstanbul işgalini takiben Sarayın ve Babıâli'nin millet aleyhinde ne şen'î ve müstekreh bir suikast ile hareket etmiş olduğunu çok iyi görebilmekliğimiz lâzımdır. Bu cümleden olarak

Ahmet Anzavur'un hep Saray emriyle teşebbüs ettiği muhtelif şakavetlerden bir nebze daha bahsedebiliriz. Anzavur'un ilk hareketi Biga'da silâh kaçıran Hamdi Bey isimindeki mert ve fedakâr bir Kuvayı Milliyecinin iğfal olunmuş cahil bir takım ahali tarafından katil ve ifnası hâdisesiyle birlikte başlar.

Hâdisenin mebdei Gâvur İmam namında bir şahsın idaresinde Biga'daki bazı eşhasın tahrikiyle şehre hücum eden Pomak köylülerinin bir müddet Biga kasabasına hâkim olmalarıdır. Bundan bilistifade zaten Sarayın emriyle İngilizlere hizmet etmek üzere oralarda bulunan Ahmet Anzavur, elli kadar süvari ile şehre girmiş ve vaziyete kendi hâkim olmak istemiştir. Ahaliye hitaben kendi el yazısı ile yazılmış olan ilânını - imlâ hatalarını da muhafaza etinek suretiyle - buraya geçiriyorum:

ILÂN

Kuvayı Milliye teşkilâtını icraya memur, bundan, akdem kasbam (kasabam) olan Bigaya gelmiş olan Hamdi Beyin ahalii umumiye karşı ihtiyar ve irtikâp eylediği muamelâtı hunharane ve gayri kanuniyenin ref ve izalesi için lütfu tealâ, muamelâtı mezkûrenin tamamiyle ortadan kaldırılmasını ve kendisiyle faili müşterek rufekasını cezayı sozalarını tatbif (tatbik) ve icrasına muvaffak olmuştur. Bundan böyle her şahsın şeriatı gazayı Muhammedi dairesinde her bir hukuku temin edilmiş olduğu gibi kendileri de şeriatı Muhammediye mütevessil ve mütemsik olarak hareket eylemeleri cenabı hakkın lütfu keremilerini (keremlerini) ve ruhaniyeti hazreti risaletpenahi efendimiz hazretlerine sığınarak hiç bir ferdin burnu kanamamak ehası amalim bulunduğunu Biga Sancağı ahalii muhteremesine beyan eder ve diğer memleketler de Biganın maruf (maruz) kaldığı halde kuvayı milliyecilerin elinden onların halâs (halâsına) dair göndermiş olduğu murahhasların telâşe (telâştâ) bulduklarını

dan iki üç güne kadar cenabı hakkın vahdaniyeti ilâhiyesine memleketim bulunan Bigayı emanet ederekten hareket edeceğime (edeceğim) ilân olunur.

**Kuvayi Muhammedi Kumandanı
Ahmet Anzavur**

Fakat bu ilândan sonra ahali için mahiyetini anlamakta gecikmemiştir. Nelere âlet olduklarını hisseden ve nasıl iğfal edildiklerini idrak eyleyen zavallılar derhal Anzâvur'un aleyhine kıyam ederek bu serserileri memleketten tardedmişlerdir. Anzavur o defaki cevelânını Balıkesir taraflarına kadar temdit etmişse de hiçbir iş göremeyeceğine kanaat getirmiş ve nihayet Hacim Muhiddin Bey ve Çerkez Etem ile mülâkattan sonra gûya yanlış olan hattı hareketine nedametle İstanbul'a avdet eylemişti.

Anzavur'un Balıkesir cephesi arkasına ikinci seferi İstanbul işgalinden sonra vaki olmuş ve o zaman kendisi (Miri - miran) rütbesiyle paşalık payesine çıkarılmıştı.

**Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışına doğru: Mustafa
Kemal'in vaziyeti açıklayan tamlımı**

İstanbul'da İngiliz emir ve iradesinin muti bir esir ve âleti haline gelen Saray ve Babıâlf'nin tertibatı ile Anadolu'ya yer yer ika ettirilmiş olan şuriş ve isyanların mebdei, ikinci defa kendisine paşalık unvanının dahi tevcihiyle Karesi Mutasarrıflığına gönderilen Anzavur'un Gönen taraflarındaki tecavüz ve harekâtıdır. Orada başlayan ve tahsisen Karesi cephesini arkadan vurmağı istihdaf eden şekavetin bir aralık iktisap ettiği vüs'ati yukarıda kaydetmiştim.

En müşkül dakikalarında dahi Ankara'ya asla yeis ve fütur gelmiş olmayıp biraz müşkül dahi olsa her halde bu gailenin ve hattâ daha büyüklerinin bertaraf edileceği kanaatı hâkim idi. Netekim bu hâdise üzerinc, bir taraftan

tenkil tertibatı alınırken, diğer taraftan Mustafa Kemal Paşanın bütün millete telgrafla tamim ettirdiği şu telgrafname bu kanaati tebarüz ettiren bir vesikadır:

Hey'eti Temsiliyenin Tamimi

Makamı hilâfetimizin her türlü kavaidi adil ve hakka mugayir olarak itilâf hükûmetleri tarafından işgal ve milletimiz hakkında hiçbir tarihin kaydetmediği tahkirat ve tecavüzata çür'et edilmesi üzerine tekmil Anadolu ve Rumeli'de bir vahdeti iman ve vicdan ile feveran eden ve hukuku hilâfet ve istiklâl-i milleti tahlis gayesine inhisar eden azmi milliye ihlâl için düşmanlarımızın en evvel tevessül etmek istedikleri çare, nifakı dahilî idi. İşte sırf bu maksadı hainanenin tatbikatı cümlesinden olmak üzere gerek İstanbul'da düşmanlarımızın âmâlini tatmin için teşkil eyledikleri Ferit Paşa hükûmetini ve gerekse bizzat Anzavur'u teşvik etmişler ve bunun neticesi olarak Gönen, Biga havalisinde fesat ikına teşebbüs eylemişlerdir.

Aydın cephesinde Yunanlıların taarruzları püskürtülecek bu cephe vaziyeti emin bir şekle girdiği ve Kilikya havalisindeki işgal kuvvetleri de Urfa'yı tahliye ettikleri, Mersin, Tarsus, Adana, Haçin, Bilemdik mevakiindeki işgal kuvvetlerinin de kâmilen muhasara edildikleri bir zamanda Anzavur'un Gönen havalisindeki teşebbüsleri doğrudan doğruya Yunanlıların menfaatına hizmet ve menafii âliyei milliyeye sarih ve fiili bir hiyanettir. Bu teşebbüsü caniyane, düşmanlarımızın istihdaf eyledikleri gayeyi teminden pek uzak olup hiçbir kuvvetle tezelzüle uğratılamıyacak derecede kavi olan azmi milli karşısında pek yakında imha ve caniler müstahak oldukları cezaya giriftar edileceklerdir.

Binaberin meclisi fevkalâdei millî âzâsından Ankara'da içtima etmiş olan murahhaslar ve mebusların da rey ve kararı inzimam ederek (61) inci fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beye Karesi Livası ve (55) inci fırka Kumandanı Mi-

ralay Bekir Sami Beye de Hüdavendigâr vilâyeti dahilinde tekmil Kuvayı Milliye ve askeriye'yi deruhte eyleyerek dahili memlekette düşmanların ihdas etmek istedikleri tefrikaya mâni olmak için her tedbire teşebbüs etmeleri veya idamei vahdet için ibrazı mesai etmiyecek veya edemiyecek olan bilumum memurini mülkiye ve askeriye hakkında cürmün derecesine göre azil ve hapis ve idam gibi her nevi cezaları tatbik için salâhiyeti fevkalâde verilmiştir. İstiklâl-i millî uğrunda mücadele-i kat'iyemizde her zaman olduğu gibi bundan sonra da tevfikatı süphaniyeye mazhariyetimizden eminiz. Cenabı Hak bizimle beraberdir.

**Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal**

Bugünlerde Adapazarı'ndan Bolu ve Gerede'ye kadar bütün o havalinin isyan ateşleri içinde yanmakta bulunduğu mâlûm olup Ankara'da ise bir taraftan memleketin isyan mıntakalarına el erişebilen her yerinden tenkil ve imha kuvvetleri sevkedilmekte, diğer taraftan da Meclisin bir an evvel açılmasına ait faaliyetlere gergi verilmekteydi.

Meclisin bir an evvel açılması

Bir an evvel Meclisin açılması safhasına intikal etmek üzere İstanbul'da kapatılan son Meclis Reisi Celâleddin Arif Bey imzasıyla, 10 Nisanda Ankara'ya süratle gelmeleri için mebuslara telgraf, millete beyanname ve İstanbul'daki yabancı mümessillere protestonameler neşredildi.

Mustafa Kemal Paşa karargâhında o zaman cephe işleri, isyanlar ve bütün memleket umuru ile iştigal olunmakla beraber intihap muamelâtı dahi büyük bir ciddiyet ve ihtimam ile takip ediliyor, hattâ son günlerde, bilhassa Nisanın onundan sonra bu intihabatın tacil ve tesriine ait mesai bir kat daha arttırılmış ve azamî derecesine çıkarılmış bu-

lunuyordu. Memleketin her tarafı mahsur vaziyette olduğundan âdeta bütün vatan muhiti kocaman bir cephe addolunabilirdi.

Bütün felâketlerle dolu bu hercü merç içinde ümit olarak yalnız Ankara vardı ve oradaki Hey'eti Temsiliye Karargâhı. Bu karargâh ve onun ruhu olan Mustafa Kemal Paşa bütün bu müşkülâta karşı milletin sinesinde meknuz olan asalet ve hamiyete istinat ediyordu. Bütün halâs ve cidalizimizin en kuvvetli istinatgâhı olan bu kanaat ve imana müteallik bir menkibeyi buraya kaydetmeden geçemeyeceğim.

Karyolalar üzerine ilişerek yapılan bir sohbet

Mustafa Kemal Paşa bir gün, oradaki arkadaşları ziyaret için, Muallim Mektebine gelmişti. Beraber yatakhaneleri gezdik ve nihayet koğuşun birinde herkes, zaten yekdiğerine yakın olan karyolalara ilişmek suretiyle ufak bir sohbet halkası yapmıştık. Herşeyden bahs olunmak suretiyle konuşuluyordu. Nihayet söz Yunan cephesine dayandı. Bu belânın uhdesinden nasıl gelebileceğimiz meselesi kalbinde ukde olan bir arkadaş Paşadan bu hususta izahat rica ediyordu. Paşa güldü; Yunan cephesinin nihayet ciddi bir varlık olmasına karşı ortalıktaki azim boşluğun verdiği telâş garibine gidiyordu. Kendine has olan veciz ve toplayıcı ifadelerle vaziyeti hülâsa ve tesbit etti. Şimdi herkes vaziyeti daha açık olarak, belki daha korkulacak bir halde görmüş oluyordu. Sözler buraya gelinceye kadar vakit epeyce ilerlemiş olduğundan Paşa ayağa kalkarak:

— Bununla beraber, diyordu, şurası muhakkaktır ki Yunan ordusunu behemehal mağlûp edeceğiz ve behemehal denize dökeceğiz. İşlerimize bakalım, bunda en ufak şüpheye mahal olmadığını görmekte gecikmiyeceksiniz!...

Bu sözler orada hazır bulunanları iknaa kifayet ediyordu; o sözlerin kaili, dediğini yapmağa kadir bir şahsiyet olarak biliniyor ve zaten o sözler öyle bir tarzda söyleniyor-

du ki hattâ birinci defa dinleyecek birisi için dahi onlara inanmamak imkânı görünmüyordu.

Açılış için neden 23 Nisan tesbit edildi?

Bütün bunlar pek iyi ise de isyan ateşleri de bacayı sarmak tehlikesiyle dalgalanıp durmakta olduğundan nihayet vatanında bir kuvvei meşrua halinde milletin ittihadına merkez teşkil edecek olan Meclisin bir an evvel açılması zarureti elvermiş ve bu hafta tedbirler alınmakta bulunmuştu. Meclisin adına (Türkiye Büyük Millet Meclisi) denilmesi kararlaştırılmış olduğunu evvelce yazmıştık. Meclis Nisanın 22 inci Perşembe günü açılacak iken bu tarih 23 Nisan Cumaya götürüldü. Sebebi şudur:

Hasımlarımız bizi mağlûp edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silâhlar içinde ezcümle dine ve şeriata dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilân etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. (Meşihatı İslâmiye) makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. (Halife) beyennamelerinde hep bu esas ve maksada istinat ediliyordu. (Damat Ferit) bu yoldan yürüyordu.

Halbuki Ankara'da vatan ve milletin halâs ve istiklâli gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakikî din âlimleri de bulunduktan başka milletin halâs ve istiklâlinde elbette din ve şeriatın dahi ağyarın ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara'da toplanan fedakârlar tarafında idi: İngilizlerle Yunanlıların lehine milleti boğmağa, parçalatmağa, mahvetmeğe âlet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul'un olanca redaeti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı Ankara'nın dahi lâyük ve lâzım olduğu vechile mukabele etmesi zarureti hasıl olmuştur. Bu

cümleden olarak Meclisin küşadı günü Perşembeden Cuma'ya geçirilerek evvelâ Hacı Bayram camiinde Cuma namazının edası ve oradan da o büyük cemaatla Meclise gidilerek ruhanî bir hava içinde küşat merasiminin icrasına karar verilmişti.

Açılış programı

Bu münasebetle tertip olunan zirdeki program yalnız Ankara'da neşrolunmakla bırakılmıyarak Mustafa Kemal Paşa tarafından bütün memleket muhitine tamim edildi.

Hey'eti Temsiliyenin Tamimi

1 — Allahın izniyle Nisanın yirmi üçüncü Cuma günü Cuma namazını müteakıp Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makamı hılâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vazifeyi ifa edecek olan Büyük Millet Meclisinin küşat gününü Cumaya tesadüf ettirmekle mezkûr günün mebrukiyetinden istifade ve küşattan mukaddem bilumum meb'usini kiram hazeratıyla Hacı Bayram caimii şerifinde Cuma namazı da eda olunarak envarı Kur'an ve salâttan istifade olunacaktır. Badessalât liheyi sadet ve sancakı şerifi hâmilen dairei mahsusaya gidilecektir. Dairei mahsusaya dahil olmadan evvel bir dua kıraatıyla kurbanlar kesilecektir. İşbu merasimde camii şeriften başlayarak dairei mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca askerî kıt'alarla tertibatı mahsusa alınacaktır.

3 — Mezkûr günün kudsiyetini teyit için bugünden itibaren merkezi vilâyette Vali Beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve buhariî şerif tilâvetine başlanacak ve hatmi şerifin son aksamı teberrüken Cuma namazından sonra dairei mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren buhariî ve hatmi şerif kıraat

edilerek Cuma günü ezandan evvel minarelerde salevatı şerife okunacak ve esnayı hutbede bilumum efradı milletin bir an evvel naili felâh ve saadet olmaları duası tezkâr olunacak ve Cuma namazının edasından sonra da ikmali hatim edilerek bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadiyle vuku bulan mesaii milliyenin ehemmiyet ve kudsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisinin tevdi eyleyeceği vezaifi vataniyeti ifaya mecburiyeti hakkında mev'izalar irat olunacaktır. Bادهu din ve devletimizin, Vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sonra bilâdı Osmaniye'nin her tarafında makamı hükûmete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip surette mevlidi şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşir ve tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ücra köylere, en küçük askerî kıt'alara, memleketin bilumum teşkilât ve müessesasına iblâğı temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa talik ve mümkün olan mahallerde tabı ve tehsir ve meccanen tevzi edilecektir.

6 — Cenabı Haktan muvaffakiyeti kâmile tazarru olunur.

Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemal

1920 Nisanının 23 üncü günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi yukarıki programın çok muhteşem ve çok müessir ihtifali ile açılırken bütün memleket o ümit kıblesine teveccüh etmiş, göz yaşlı duaları ile onu takip ve teşyi ediyordu.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı 23 Nisan 336 Cuma günü, Ankara'nın geçirdiği muhteşem ve heybetli gün

lerden biri oldu. Millet, o gün sanki kendi taliine ait olarak esas olacak yeni bir teşekkülün doğmak üzere bulunduğu farkında idi. Bu istihlâs cidalı esnasında Ankara'nın öyle ulvî tezahürlere sahne olduğu günler olmuştur ki onları hiçbir bayramın, hiçbir şenliğin muhayyelelere azamî vüs'at verilmek suretiyle tasavvur olunabilecek en yüksek dereceleri tanzir edebilmekten ebediye uzaktır. İşte Büyük Millet Meclisinin küşadı tarihi olan 23 Nisan 336 Cuma günü dahi Ankara bu ulvî tezahürlerden birine sahne olmuştur.

Daha sabahtan herkes en büyük bir bayramın zevk ve şetaretine iştirak etmek üzere evlerinden dışarıya uğramışlar, kadın erkek, çoluk çocuk, haline göre herkes allı güllü en güzel elbiselerini giyerek Hacıbayram Camii ile Büyük Millet Meclisi içtimagâhı ittihaz olunan binaya kadar azamî bir kilometre kutrundaki daire dahilinde bulunan bütün arsaları; bazan damlarının tepelerine kadar bütün binaları doldurmak üzere her tarafı istilâyâ koyulmuşlardı. Yerli yabancı bütün Ankara bu muhit içine sıkışmağa çalışıyor, fakat mümkün olmadığı için taşıyor, taşıyordu. Bir hayat mahzarası ki mütemedî dalgaları ve mütevali med ve cezirleri ile hakikaten heyecan verici idi.

İstiap kabiliyeti nihayet bin, bin beş yüz kişilik olan Hacıbayram Camiinde dahi erkenden mevki almağa müsaarat edenler çok olmuştur. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına yer bulmak için bilâhara hayli müşkilât çekilmiş, hayli uğraşılmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Bu böyle olmak için yapılan şey, alclâde pda olunacak Cuma farzından başka birşey olmalıydı. Filhakika bu içtima, o gün için dinî bir içtima olmaktan ziyade, millî bir içtima idi denilse hata olmaz. Halkın nazarında bu içtima, hayatta nadir tesadüf olunan en ulvî ve en kutsî içtimalardan biri idi.

Hacıbayram Camiinin Cuma namazına iştirak edebilenler camiin içinde yerlerinden kımlıdayamayacak kadar kucak kucaka idiler, kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların üzerine ilişmişler, sokaklarda mevki

almışlardı. Bu şerait içinde usulü dairesinde ibadete imkân yoktu. Öyle tahmin ederim ki o gün Ankara'nın Hacıbayram Camiinden başka bir mâbedinde Cuma namazı kılınmamıştır. Diğer camilerin cemaatları değil, hattâ imam ve müezzinleri dahi muhakkak bu büyük cemaata dahil bulunuyorlardı. Bana öyle geldi ki o gün Hacıbayram'dan Meclise kadar bütün havaliyi dolduran halkın kâffesi mühip ve müheykel, yekpare bir cemaat idi.

Hükümetçe ve kolordu kumandanlığınca alınan bütün tertibata rağmen camiden Meclise kadar gitmek mesele olmuştur. Ulema, meşayih, binbir âyet yazılı ruhanî bayraklar önde, Mustafa Kemal Paşa ve mebuslar onları takip ederek Meclise gitmek için kesif bir insan kütesini yarmak lâzım geliyordu. Bu kolay birşey değildi. Sen gitmek istiyorsan o halk da gitmek istiyordu. Dâva, millet dâvası idi. Halk da onda senin kadar alâkadardı. Binaenaleyh yürünölmekten ziyade bütün halk ile beraber dalga dalga ilerleniyordu. En heybetli iki manzaradan biri Meclisin kapısında, diğeri içerde ve millet kürsüsünde temaşa edildi. Meclisin kapısında bir taraftan kurbanlar kesilirken, diğertaraftan gür sesli bir hocanın türkçe duası bütün o muhitte âmin sesleriyle dalgalanıyordu. Meclisin içine girdiğimizde kürsü, ruhanî bir manzara arzedecek veçhile bayraklarla muhat bulunuyordu. Hatimlerin sonları orada ikmal olunarak dualar ediliyor ve bunların akisleri dışarıda Hacıbayrama kadar azim bir gulgule halinde temadi ediyordu.

Kürsüye çıkan ilk mebus

Müteakiben en yaşlımız olan Sinop Mebusu Şerif Bey alkışlar arasında kürsüye çıkarak şu muhtasar nutku ile Meclisi açıyordu:

— Huzzarı kiram, İstanbul'un muvakkat kaydı ile kuvayı ecnebiye tarafından işgal olunduğu ve bütün esasatı ile makamı hilâfet ve merkezi hükümetin istiklâli iptal edildiği

malûmunuzdur. Bu vaziyete serfûru etmek milletimizin teklif olunan ecnebî esaretini kabul etmek demektir. Ancak istiklâli tam ile yaşamak azını kat'isinde olan, ezelden beri hür ve serazât milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddet ve kat'iyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamağa başlayarak meclisi âlinizi vücuda getirmiştir. Bu meclisi âlinin reisi sıfatıyla ve tevfiiki ilâhi ile milletimizin dahilî ve haricî istiklâli tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeğe başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşad ediyorum. Ebedî Türk olan İstanbulumuz ile işgal altında ve envai mezalim ve fecayi içinde maddeten ve manen bilâ insaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyatı mazlumemizin istihlâsına muvaffakiyet ih-san buyurmasını Cenabı Allahtan niyaz eylerim. (Alkışlar)

Mustafa Kemal söz alıyor

Bu ilk küşat celsesinde mazbataların tetkiki için encümenler teşkil olunması Mustafa Kemal tarafından teklif edildi. Mustafa Kemal Paşa olduğu yerden ayağa kalkmak suretiyle şunları söyledi:

— Meclisi âliniz, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz olarak yeniden intihap edilen mebusanı kiram ile duçarî taarruz olan makarrı saltanattan tahlisi nefis ile buraya gelen mebusanı kiramdan mürekkeptir. Tahlisi nefsedip gelebilecek olan mebusanla birlikte bir meclisi âli vücuda getirilmesi ancak yeni icra edilen bu tarzı intihapta mevzu bahsolmuştur. Bu anda Meclisimiz münakittir. Bu intihap sabık intihap tarzından daha şumullü olduğu cihetle evvelce intihap edilmiş olan mebusanın aynı derece salâhiyette ifayı vazife etmeleri için mazbatalarının bu meclisi âlice tasdiki muvafık olacağı kanaatindeyim. Bu hususu teyit etmek isterim. Şu mülâhazat dairesinde mebusanın mazbatalarını tetkik etmek üzere encümenler teşkili tensip olunursa o meseleye geçilsin.

Kısa bir müzakereden sonra Paşanın teklifi kabul olu-

narak ve yaşlı reise muvakkat kâtipler verilerek (bunlar o zaman en gençler olmak üzere Bursa Mebusu Muhiddin Baha ve Kütahya Mebusu Cevdet beylerdir.) Bir iki encümen intihabı icra kılındı ve ertesi gün saat onda toplanmak üzere o günün içtimasına nihayet verildi. Meclisin içi hıncahınç dolu olduğu gibi dışarıda da halk hâlâ sokakları, duvarları ve damları dolduruyordu.

Türk Cumhuriyetinin temeli atılmıştı.

Fevkalâde bir ihtifal merasimiyle açılan ve artık bütün cihana karşı vaziyet ve mevkiini ilân etmiş olan Meclis artık Ankara'da bir hayat merkezidir ve bütün Türkiye'nin istinatgâhı ve kıblesidir. Anadolu Ajansı Meclisin açılışını bütün tafsilâtiyle ve bilhassa reisin ağzından söylenen vazı ve mevkiini, dahil ve hariç, bütün dünyaya karşı derhal neşir ve tebliğ eylemiştir. Nisanın 24 üncü Cumartesi gününden itibaren memleketin her tarafından gelen tebrik telgrafnameleri bir araya toplansa kendi başlarına bir cilt teşkil edecek kadar çoktur. Bu telgrafnamelerin lisanındaki samimiyet bile Türkiye Büyük Millet Meclisinin ne müthiş ve muazzam bir millet arzusu olduğunu göstermeğe kâfidir. Meclisin açılmasıyla millet, İstanbul işgaliyle bir an için kaybolur gibi olan vahdet noktasını bulmuş, Meclis ise milletin bu çuşu huruşundan bir daha azamî kudret ve kuvvet almıştı. Bir gün evvelki merasimin fevkalâdelikleri ile tatlı bir yorgunluk uykusu geçirenler ertesi gün Ankara'da, üzerinde büyük kırmızı bir bayrak sallanan ve içerde duvarda ise hâlâ al yeşil alay sancakları dalgalanan Büyük Millet Meclisinin binasında büyük bir saray haşmet ve azameti görmüşlerdir.

Reisi sin sıfatiyle Sinop Mebusu Şerif Beyin lisanından Türkiye Büyük Millet Meclisi namına dünyaya ilân edilen hakikat şu idi:

«— Bu meclisi âlinin reisi sinni sıfatiyle ve tevfiği ilâhi ile milletimizin dahili ve harici istiklâli tam dahilinde mukad-

deratını bizzat deruhte ve idare etmeğe başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşat eyliyorum!»

Çok halûk bir ihtiyar olan Sinop Mebusu Şerif Bey için ne büyük talihtir ki kendisi bu cümlede daha o vakit Türk Cumhuriyetini ilân ediyordu. O kısa nutuk alelacele mürettep bir söz silsilesi olmakla beraber Meclisin mânasına ve milletin arzusuna hemen hemen harfiyen mutabık idi.

Mustafa Kemal Paşanın ilk büyük nutku

Nisanın 24 üncü Cumartesi günü Meclisin ilk celsesi sabah saat onda açıldı ve eski zabtın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa hitabet kürsüsüne çıkarak uzun bir nutuk iradına başladı. Saat bire yaklaşmıştı ki Paşa hâlâ söylüyordu ve hâlâ söyleyecek çok şey vardı. Yemek için bir saat müddetle celse tatil edilerek saat ikide Paşa sözlerine devam etti. O gün dört buçukta hitam bulan bu uzun nutuk Mütarekeden Türkiye Büyük Millet Meclisinin küşadına kadar olup biten ve ezcümle milletin istiklâl aşkı ile giriştiği maceraları hikâye eden, vesaike müstenit, kiyaset ve basiretle dolu bir nutuktur ki istihlâs cidalimizin ilk sahifelerinde yer tutacak çok mühim bir hitabe teşkil eder. Bu nutukunda Paşa bilhassa Sivastan Sarayla olan cidalini anlatıyor, oradaki muhaberatı aynen okuyor ve nihayet Damat Ferit'in iskatiyle İstanbul'u Meclisi Mebusan intihabatının icrasına icbar şeklindeki neticeyi ifade ediyordu. Fakat işte bu Meclisi Mebusan dahi İngiliz süngüleri altında dağılıp gitmiş, onun yerine ise şimdi milletin idare ve iradetini mümessil olarak bu Meclisi Âli gelmiştir.

Bu uzun ve belîğ hikâye bittikten sonra Paşa Meclise, düne ve belki bugüne kadar teşkilâtı esasiyemizin esasını teşkil eden şu mühim teklifi serdediyordu:

Yeni Türk devletinin esasları

«Bugünkü müşkül vaziyet içinde vatanı tehlikei inhilâl ve izmihlâlden kurtarmak için ittihazı lâzım gelen tedabir

bittabi hey'eti muhteremlerine ait olacaktır. Ancak bu hususta kendi tetkikat ve malûmatımıza istinat eden kanaatlerimizi Meclisi Âlinize arzetmeği faydalı addetmekteyiz. Gerek hukuku esasiye kavaidine, gerek tarihteki emsali âdiyeye ve gerek zamanımızda aynı şeraiti elîme içinde maruzu inhidam kalmış olan milletlerin teşkil ettiği ibreti müessireye nazaran memleketi inkisam ve inhilâlden kurtarmak için derhal kuvayı umumiye-i milliyeyi esaslı teşkilât ile tevhit etmekten başka çare yoktur. Bunun şekli ne olmak lâzım gelir? İşte mesele buradadır.

Gayri meşru ve gayri mesul kuvvetlerin tahakkümüyle kuvayı millet ve devleti tevhit imkânı bulunsa dahi bunun temadisi kabil olmadığını bilirsiniz. Esasen Meclisi Âlinizin mevcudiyeti de evleminde meşruiyet ve mes'uliyet esaslarının milletçe vecibilmurat görüldüğüne en büyük delildir. Binaenaleyh meclisi âlinizde tekâsüf eden iradei âliyei milliyeye istinat etmek suretiyle meşruiyet ve kanuniyetni ve yine heyeti muhteremenizde tecelli eyleyen vicdanı millinin muhakemesine merbut bulunmak cihetiyle de mesuliyetini takdir ve tesbit edecek bir kuvvetin idarei umur etmesi zarurîdir. Bu kuvvetin şekli tabiisi ise bir hükûmettir.

Hükûmet teşkilâtının şekli esasısı gayri mesul bir reisi hükûmette tesbit edilen noktai tevazüne istinaden kuvve-i teşriye vazifesiyle mükellef bir heyet murakabe ile vazifede devamı bu heyetin inzımanı itimadına mütevakkıf bir kuvve-i icraiye ve bu kuvve-i icraiyenin vezaifi milliyeye göre taksim ve tensikinden ibarettir. Bu şekilde kuvve-i icraiye reisi hükûmet tarafından müntehap ve kuvve-i teşriyenin itimat ve muvafakatine müstenit bir kuvvettir ki milletin intihap ettiği heyeti teşriye ile muvazenetini hükûmet riyaseti makamının teşkil ettiği noktai vahdette bulunur.

Hükûmet teşkilâtının bu kuyudu esasıyesine göre içinde bulunduğumuz buhrana ve memleketimizin ahvali hususıyesine nazaran bizim için kabili tatbik olup olmadığını düşünmek mecburiyetindeyiz. Bu zeminde tetkikat neticesin-

de hasıl ettiğimiz kanaate göre biz idarenin bu şeklini mahzurdan salim görmemekteyiz. Çünkü Devleti Osmaniyenin diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfuzu cismanîsi etrafında müteşekkil değildir. Makamı saltanat aynı zamanda makamı hilâfet olmak itibariyle padişahımız cumhuru islâmın da reisi dir. Mücahedatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrikini istihdaf etmek değil, düşmanlarımıza iradei milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makamı mukaddeseyi esareti ecnebiyeden tahlis ederek ululemrin salâhiyetini düşmanın tehdit ve ikrahından azade bırakmaktır.

Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydile olsa bile bir hükümet reisi tanımak ve padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabili cevaz değildir.

Şu halde reissiz bir hükümet vücade getirmek zarureti içindeyiz. Halbuki bir noktai vahdette tevazün etmeyen kuvayi devletin ahengi mesaisini idameye dahi imkân yoktur.

Diğer taraftan her hangi bir makama kuvayi devlet ve milleti tevhit ve tevazün selâhiyeti bahşederek o makamı gayri mesul tanımak mucibi felâkettir. Halifenin bile mesuliyetini esas olarak kabul etmiş olan islâmiyetin böyle sureti tesviyelere müsait olamayacağı aşikârdır.

Bu müşkül ve yekdiğerile telifi imkânsız esasat içinde uzun uzadıya tetkikat icra ederek ve nihayet islâmiyetin şerâiti esasiyesine müracaat ederek meclisi âlinizden teksif edilmiş olan ve bütün cumhuru islâmın da muzaheret ve muvafakatine mazhar bulunan iradei milliyeyi bilfiil mukadderatı vatana vazîülyed tanımak umdei esasiyesini kabul ederiz. Azayı muhteremenin bu noktai nazar hülâsaten tâميم olunarak intihabına delâlet olunması kaydiyle ve salâhiyeti fevkalâdeyle intihap edilmiş bulunmaları ve mün-tehiplerin de teksir ve tevsi olunması esas itibariyle bu umdenin milletçe de tamamen kabul edilmiş olduğuna delildir. Binaenaleyh meclisi âliniz haiz olduğu salâhiyeti fevkalâdeye binaen karşısına çıkacak bir kuvveyi

icraiye'yi yalnız murakabe etmek ve mesaili hayatiyei millet üzerinde böyle bir heyetle mücadelede mecbur kalmak gibi vaziyeti haziranın mütehammil olamayacağı mahdut bir vazife teşriye ile değil, idarei umumiyei milleti fiilen deruhte ve selâmeti memleket ve hilâfeti bizzat temin ve müdafaa yazife ve salâhiyetiyle teşekkül etmiştir. Artık meclisi âlinizin fevkında bir kuvvet mevcut değildir. Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız ve halifei müslimin efendimiz her nevi ikrahtan azade ve tamamile hür ve müstakil olarak kendini milletin aguşu sadakatında gördüğü gün meclisi âlinizin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaz'ı muhterem ve mübeccellni ahzeder. Meclisi aliniz murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir meclisi meb'usan değildir. Binaenaleyh yalnız teşri ve teftiş ile vazifedar gayri mes'ul bir mevkiden mukadderatı milliyeyi nezaret altında bulunduracak değil, bilfiil onunla iştigal edecektir. Nitekim fevkalâde ahval içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya kuvvei teşriyeyi tatil edip icra heyetlerine fazla salâhiyetler bahşederler, yahut bütün milletin ârâyı umumiyesine müracaatla ittihazı mukarrerat eylerler. Biz ittifakı cumhura her kuvvetten ziyade salâhiyet bahşeden islâmiyet esasatını nazarı dikkate alarak meclisi âlinizi kâffe'i umuru millette doğrudan doğruya vaziyet tanımak taraftarıyız. Bu umdei esasiye kabul edildikten sonra daima meclisi âlinizin hey'eti umumiyesi teferruatı umura kadar fiilen tetkiki müzakere imkânı bulunmayacağından heyeti muhteremenizden tefrik ve tevkil edilecek azanın hükümet teşkilâtı hazırasına göre memur edilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve cümlesinin müştereken heyeti umumiye huzurunda mes'ul olması temini maksada kâfidir. Bu halde meclisi âlinize riyaset edecek zatın meclisi âlinizi temsil etmek itibariyle tevdi umur edilen azayı muhteremeden mürekkep heyete de riyaset etmesi ve Meclisi âliniz namına vaz'ı imzaya ve tasriki mukarrerata salâhiyettar olması ve icraya ait mesailde diğer âzâyı

muhtereme gibi heyeti umumiye nezdinde tamamen mes'ul bulunması zaruridir. Bu şekilde heyeti icraiye meclisi âlinizin tasvibiyle tevkil edilecek ve heyeti umumiyeye karşı mes'ul olacak azayı muhteremedên ibaret olacak ve hat-ta isimleri de vekil tesmiye edilecektir. Reis olacak zat vakıa ağır bir mes'uliyet altında bulunacaktır. Çünkü heyeti icraiye ve vekile ile heyeti muhteremeniz arasında bütün mes'uliyet evvele mirde kendisine raci ve bu mes'uliyet hem meclisi âlinizdeki, hem heyeti vekiledeki riyaset makamının ikisine birden saridir.

İşte memleketimizin şimdiye kadar geçirdiği buhranlardan, felâketlerden, kâh Avrupa'yı taklit etmek, kâh idarei umuru devleti şahsi noktai nazarlara göre tanzim ve tensesika çalışmak, kâh kanunu esasiyi bile ihtirasatı şahsiyeye bazı çey eylemek gibi pek elim neticelerini gördüğü basiretsizliklerden hasıl olan intihabı umumiye tercüman olduğumuz itikadile şu müşkül ve buhranlı devri tarihinin mücahedatını bu yolda tevsik etmeğe taraftarız. Bittabi hüküm heyeti muhteremenizindir. Yalnız maruz olduğumuz inhilâl tehlikesine ve umuru devlet ve milletin uzun müddettenberi mercisiz kaldığına tekrar nazarı dikkati/celbederek bilüzum nazariyat arasında devam edecek münakaşatın en fena idarelerden daha ziyade sui tesirat tevliit edeceğini arzetmeği de vazifei hamiyet icabı görüyorum. Cenabıhak muvaffakiyet ih-san etsin.»

Mustafa Kemal Paşanın bu teklifi o gün Kırşehir mebusu Müfit efendinin teklifile bilâ müzakere ve alkışlar içinde kabul edilerek yeni Türk devletinin çok metin esasları kurulmuş oluyordu.

Mühim bir nokta: Padişah ve Halifenin o zamanki hakiki mevkii

Bu hatıraları buraya kadar getirdikten sonra bir nokta üzerinde biraz tevakkuf etmek ihtiyacını duyuyorum. O da o zaman İstanbul'da Padişah ve Halife olan zatın mül-

let aleyhine İngilizlerle birleştiği ve onlar ne derlerse yaptığı halde Ankara'nın bunları bilmezden gelerek hep Padişah ve Halifeyi düşmanın elinde esir saymak yolundaki hattı harekettir. Halife ve Padişah milleti behemehal esir ve zelil kılmak için Anadolu'da kardeşi kardeşe kırdırmak üzere elinden ve dilinden ne gelebilirse hepsini yapıyordu. Anzavuru evvelâ Karesiye, sonra Adapazarı taraflarına saldırtan o idi. Padişah ve halife bir taraftan Şeyhilislâmına fetvalar yazdırıyor, diğer taraftan kendisi beyannameler çıkarıyor, ve hezeyandan azarak Yunan ordularına, âdeta hilâfet orduları, denilecek kadar ileriye gidilmiş bulunuyordu. Buna rağmen Ankara:

— Padişah ve halife dahi esirdir. Makamı hilâfet ve saltanatın tahlisi lâzımdır.

Nakaratını tutturmuş gidiyordu. Hakikatte Ankara böyle yaparken işleri en doğru safhalarında görmüyor değildi. Ankara'nın bu hattı hareketi, Türkiye'yi mahvetmeği istihdaf eden bir İngiliz plânını akim bırakmak için ihtiyar edilmiş gayet akilâne bir siyaset idi.

16 Mart işgaline kadar Anadolu bilhassa manen hayli den hayliye tecehhüz etmişti. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da idi ve İngilizlerce meçhul olmadığı halde onların tasavvarlarından da ileri olarak onun kendi başına bir âlem gibi yeniden ve derhal harekete gelmesi hasım karargâhlarını bir an için altüst etti. İşte İngiliz manevrası dediğimiz keyfiyetin başlangıcı burasıdır. İngiliz'ler Anadolu'ya karşı fetvalar çıkarttılar, halifeye hattı hümayunlar yazdırdılar ve Babîâliye beyannameler neşrettirdiler. Şeriat, hilâfet, saray ve Babîâli hep Anadolu'daki bir avuç erbabı hamiyeti tel'in ediyordu. İngiliz'ler bu manevradan şunu bekliyorlardı:

Millete bu kadar sarahatle hiyanet eden bir padişah ve halife hakkında, Ankara, velevki giyabi olarak bazı kararlar verebilirdi. O zaman mesele Padişah ile millet arasına, halife ile millet arasına intikal etmiş ve bütün kanlar dahilî bir cidal uğruna dökülmüş olurdu. İngiliz'ler, ümit ediyorlardı

ki eğer Ankara böyle yaparsa nihayet belki padişah ve halife tarafı galip gelebilirdi. Gelebilir miydi, gelemez miydi?.. orası doğrudan doğruya tecrübe olunmamıştır. Ankara mahza İngiliz tuzağına düşmemek için o tecrübeyi kemali itina ile bertaraf ederek kendi arasında:

— Şimdi bunun sırası değildir. Vakti geldiğinde onun da hesabı görülür.

Demiş ve harice karşı daima halifenin esir olduğundan bahsederek asıl haricî hasımlara karşı millet davasını yürütmeğe ihtimam eylemiştir.

Bu bahiste iki muteber hocanın ozaman için, hatta hâlâ, fevkalâde kıymetli olan mütalâalarını kaydedeceğim:

— Halifenin esaretinden ancak maslahat hatırı için bahsediyoruz. Yoksa halife esir değil, belki kasır ve haindir.

— Şahıs elinde şerre alet edilen hilâfetin sahibi aslisi millet olduğu bilinmek lâzımdır. Ve madem ki millet aleyhinde şerre alet edilmiştir, onun sahibi aslisine rücuu emri tabiidir. Bu hakikatleri bugün yine maslahatı amme için açık söylemeyiz. Fakat onların bağırlı olarak söyleneceği günler gelecektir...

Muhterem hocaların hakları yok değildi. İşte nihayet o günler geldi ve o hakikatler sarih ve kahir cereyan etti.

B. M. Meclisinde ilk gizli celseler

Büyük Millet Meclisi, küşadının üçüncü, yani 920 Nisanının 25 inci Pazar günü öğleden evvel hafi bir celse akdetti. Onda memleketin umumî vaziyeti gözden geçirilmiştir. Öğleden evvelki içtimada müzakere olunacak mevaddı ikmal etmemiş olmak hasebiyle Meclis bu hafi celseye öğleden sonra da devam etmiştir. İlk Türkiye Büyük Millet meclisinde ilk defa o gün başlayan bu hafi celse usulüne ondan sonra sık sık müracaat olunacak ve en mühim, en hayati ve en canlı müzakereler de o hafi celselerde cereyan edecektir. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinin çok bariz vasıf-

larından biri ikide bir müracaat ettiği bu hafi celse usulünde görülür.

O gün Mustafa Kemal Paşanın bilittifak kabul olunan teklifindeki mühim esasata göre Türkiye Büyük Millet Meclisi memleket ve milletin mukadderatına fiilen ve münhasıran vaziiyed olan bir heyettir. Teşri' kudreti kendisinde ve icra salâhiyeti kendisindedir. Meclis, pek azîm bir ekseriyeti ile bu vaziyeti derhal kavramış ve bu yeni devlet işini omuzlarına almakla ne büyük mesuliyetli, ne muhataralı, aynı zamanda ne kadar şerefli bir vazifeyi deruhte etmiş olduğunu bütün ehemmiyeti ile idrak eylemiştir. Memleketin, hele o cidal hengâmeleri içinde, icraya müteallik bütün işlerini bir teşriî meclisin alenî müzakeratına tevdi etmeğe ihtimal ve cevaz olamazdı. Bir gün ilk Büyük Millet Meclisinin hafi celseleri neşredilecek olursa bu Meclisin mânası o zaman çok daha iyi anlaşılmuş olacaktır. Bu hâtıralarda onlardan bazılarına temas olunacaktır.

Heyeti temsiliye vazifelerini meclise devrediyor

Meclisin ehemmiyet ve azameti daha ilk hafi celsede tebarüz etmeğe başlamıştır. Bu ilk hafi celsenin asıl maksadı heyeti temsiliyenin o zamana kadar üzerinde taşıdığı ve fiilen ifa dahi etmiş olduğu millî vazifeleri Türkiye Büyük Millet meclisine devir ve tevdi etmesi ve bu münasebetle bütün bu işler hakkında meclisi tenvir eylemesi idi. Zahirde pek basit bir iş gibi görünen bu muamele hakikatte yer yer ve bilhassa netice itibarile hakikaten heyecan verici birer mesele oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın umumî vaziyeti, o zamana kadar görülen işleri, onların mahiyetlerini ve muhtemel hal ve tesviye neticesini tafsil ve teşrih ederek verdiği izahattan anlaşılıyordu ki memleketin dört tarafı ateş içindedir. Bu ateşleri yakanlar meyanında ecnebler de vardır, o baştan başa husumet cihanıdır. Ve ecneblerin iğfalkâr ve dolambaçlı

teşvikat ve tahrikâtı ile milletin bünyesini sarsan dahili gafletler ve dalâletler, dahili cinayetler ve şenaatler vardır. İstanbul'da heyeti temsiliyenin tanımadığı ve tanınmamasını temin ettiği bir damat Ferit hükûmeti vardır ki bilerek bilmeyerek millete karşı hasmane hareketlere vakfı nefis eylemiş bulunmaktadır:

— Bilerek bilmeyerek ne demek?.. Bilerek ve inanarak. Allah onun binbir belâsını versin.

— Yalnız onun değil, efendisinin de. Asıl o büyük hahinin.

— İnşallah onun sarayını kafasına geçireceğiz.

— Bu gündün tezi yok, hal'edelim mel'unu!

O uzun celseden şu söz parçalarını ilk hamlede ne kadar ateşli bir ruh ile işe başladığını göstermek için kaydediyorum. Bu ateşlere karşı mutediller de vardı ki itidal ve sükûnetle hareket tavsiyesinden hali kalmıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa İngiliz'lerin işgal ettikleri yerlere filen hüküm ve nüfuzumuz geçemeyeceği için icra olunamayacak mukarreatın beyhude olacağını ve zaten bu türlü işler, bizim dahili meselelerimiz olup şimdi asıl işin memleketi harici düşmanlardan kurtarmakta bulunduğunu ikna edici ve kat'î bir lisanla beyan ediyordu.

İlk hafi içtimanın iki celsesinde millet ve memleketin umumî vaziyeti görüldükten sonra sıra yapılacak vazifelere geliyordu, Mustafa Kemal Paşa:

— Artık mukadderatı vatana meclisi âliniz el koymuştur. Badema bu yolda icraatı ancak meclisi âlinizin mukarreatı infaz edecektir. Ona göre alınacak tertibat dahi bittabi heyeti celilenize aittir.

Diyordu. Böylelikle vaziyet meclisin nazarında daha ziyade ehemmiyet peyda ediyor, ve aynı zamanda yine bu vaziyet meclise hususî ve mütezayit bir mehabet izafe ediyordu. Tebellür eden kanaat ve kararlara göre:

1 — Meclis, millete bir beyanname neşrederek mevki ve

vaziyeti, vatanın halini, hain ve gafillerin fena hareketlerini umuma bildirecektir.

2 — Hain ve faillere karşı kanunî ve fiilî tedbirler alınmağa devam edilerek dahilî şuriş ve isyanın kökünden kurtulmasına ihtimam olunacaktır.

3 — Memleketin haricî düşmanlarından kurtarılması için ne lâzımsa yapılacaktır. Daha o celsede bahsi geçtiğine göre, hiçbir cephe mahallî olamaz. Her cephe, vatan cephesidir. •

4 — Bütün bu işleri intizamla takip edebilmek için tertibatı mahsusa alınacaktır.

Bu (tertibatı mahsusa) tâbiri hükûmet teşkilâtına muadildir ve hiç olmazsa ondan maksat olan mâna budur. Dikkate lâyıktır ki daha in'ikadının üçüncü ve işe hakikî vaziyedinin birinci günü Meclis hükûmet mefhumunun yalnız kendinde mündemiç olduğunu kavramış ve onu, hattâ arasından tefrik edeceği bir hükûmet heyetine tevdi edebilmeği bile havsalasına sığdıramamakta bulunmuştur.

İlk zihniyete göre Meclis, hükûmeti Mustafa Kemal Paşanın riyaseti altında bizzat, fakat heyeti umumiyesiyle, kendisinin yapabileceği zihniyetine kapılmıştı. Sonra bunu hiç olmazsa encümenlere tevdi edelim, zihniyetine kadar terakki edecek ve bir aralık işin içinden çıkamadığına bakarak «İcra Vekilleri Heyetini Mustafa Kemal Paşa tefrik ve intihap etsin» 'demeğe gidecektir. Mustafa Kemal Paşa bu teklife muvâfakat etmediği cihetle nihayet Meclis, hükûmet erkânını ekseriyeti mutlaka ile kendi âzâsı arasından tefrik ve intihap eyleyecek ve bir müddet sonra bu yolda gördüğü müşkülâta binaen her vekâlet için Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilecek üç namzetten birini intihap etmek usulünü ihtiva edecektir.

Meclisin iki celsesini istiap eden bu ilk hafi içtimadan sonra artık Meclis yoluna girmiş ve işe dört el ile sarılmıştır.

Ankara, İstanbul'un fetvalarına mukabele ediyor

Bu arada Türk tarihi için ebedî hicap ve hacalet teşkil edecek olan çok elîm bir vaziyete temas etmek isterim. Düveli itilâfiyece Türkiye ve Türklüğün varlığına hatime çekmek üzere teşebbüs olunan feci İstanbul işgalinden sonra düşmanlarımızın bekledikleri âkibete milletimizin mebhut ve perişan dağılıp gideceğinden ibaretti. Maamafih İngilizler her türlü tedbiri ittihaz etmiş olmak üzere Salih Paşa hükûmetini Ankara'ya bir heyeti nasiha göndermeğe ikna etmişler ve bu zavallı hükûmet de bu düşman telkininden medet ummak aciz ve gafletini göstermişti.

İngilizler ve Saray, İstanbul'da bir müddet bu heyeti nasihanın neticei mesaisine intizar ettiler. Eğer Ankara ya İstanbul'un bu telkinatına inkiyat etmiş, yahut, hattâ mukabil şerait ile şöyle böyle olmasını istemiş bulunsaydı o zaman İstanbul oyunu çok kolayca oynamış olacaktı. Çünkü onların en ziyade korktukları şey Ankara silâhı idi. Böylelikle bu silâh dahi milletin elinden alınmış olacaktı. Eğer ellerine böyle bir ip ucu geçeydi kimbilir ondan ne şekil ve suretlerde istifadeye kıyam edecéklerdi.

Salih Paşa zavallısı da başka yapacak hiçbir şey bulamıyarak Ankara'ya gönderilen heyetin avdetine beyhude yere intizar edip duruyordu. Bu ümitler za'fa ve nihayet inkıtaa uğrayınca İngilizler müsbet bir siyaset ihtiyarında daha ziyade gecikmeği tecviz etmeyerek Salih Paşayı attırdılar ve yerine Damat Ferit ile hempalarını ikame ettirdiler. Bunlar zaten bu mevkie gelmeğe hazır bir vaziyette bulunuyorlardı. Hükûmete geldikleri zaman ne yapacaklarını biliyor, hattâ hazırlamış bulunuyorlardı. Saray ise resen daha evvelden faaliyette idi.

Nihayet atılan Salih Paşa hükûmeti yerine Damat Ferit gelince bir taraftan fetvalar, hattı hümayunlar ve hükûmet beyannameleri neşrolunuyor, diğer taraftan Düyunu Umumiyyeden avans tarikiyle alınan milyonlara istinat olu-

Harak kuvayı inzibatiye teşkilâtı vücuda getiriliyordu. Millet aleyhine ve daha doğrusu milleti yekdiğerine düşürmek maksadı ile naşrolunan bu hiyanet vesikaları tarihi bir ızdırar ile nihayete eren İmparatorluk hayatımızın, Sarayın ve Babıâli'nin düşmanla biliştirak irtikâp ettiği en müthiş ve en menfur bir cürmü vatanîdir.

İngilizlerin en ziyade bel bağladıkları Saray ile Babıâli'ye kolayca kurdurdukları bu mel'aret tertibatı İstanbul matbuatından başka ayrıca bin şekil ve kıyafette milyonlarca nüsha bastırılarak Yunan tayyâreleriyle Anadolu'nun el erişebilen her tarafına atılmış, vesaiti hususiye ile her tarafa gönderilmesine pek ziyade çalışılmıştı. O zaman bunların buna benzer diğere neşriyatın milyonlarca nüshasının İngilizler tarafından Hindistan'a dahi gönderilmiş olduğu işitilmişti.

Anadolu hak olan dâvasına istinat ederek düşman amâline hâdim olan bu türlü tertibata omuz silkmekle iktifa edebilir ve kendi yolunda yürümekte devam edebilirken Ankara'da toplanan hakiki, milliyetperver ve vatanperver ulemanın önayak olmasıyle bütün Anadolu müftüleri bilmukabele ihzar olunan şu hakikî fétvayı imza ve neşrettiler:

Hakikî âlimlerin mukabil fetvaları

1 — Sebebi nizamı âlem olan halifei müslimin hazretlerinin makamı hilâfet ve makarrı saltanatı olan İstanbul, emirilmüminiñ hilâfı marazisi olarak a'dai müslimin olan düveli muhasama tarafından fiilen işgal edilerek asakiri islâmiye eslehadan tecrit, bazıları bigayrihak katil ve makarrı hilâfetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmat, kalâ ve vesaiti sairei harbiye zabıt ve muamelâtı resmîyeyi tedvire ve cüyuşu müslimini teçhize memur olan Babıâli ve Harbiye Nezaretine vaz'iyed edilerek, halifeyi menafii hakikiyei milleti zamin tedabir ittihazından fiilen men ve idarei örfiye ilân ve divaniharpler teşkili ile İngiliz kavaninini tatbikan muhakeme ve tecziye etmek suretiyle halifenin hakkı kaza

Şifâ müdahale ve kezalik, hilâfı marzii hilâfetpenahi olarak eczai memaliki Osmaniyeden İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa havalisinde düşmanlar tarafından tecavüz edilerek tebaai gayri müslime ile blliştirak islâmları katliâm ve mallarını nehbü garet ve muhadderata tecavüz ve mukaddesatı müslimini tahkir eder olduklarında berveçhi meşruh maruzu hakaret ve esaret olan halifei müsliminin istihlâsı hususunda kudreti mümkünelerini sarfetmek bilimum mü'minine farz olur mu, beyan buyurula!

Elcevap: Allah teâlâ a'lem: olur.

2 — Bu suretle hukuku meşruasını ve hilâfetin kudreti mağsubesini istirdat ve bilfiil maruzu tecavüz olan memaliki mezbureyi düşmandan tathir için mücadele ve mücahede eden cumhuru müslimin şer'an bagi olurlar mı, beyan buyurula!

Elcevap: Allah teâlâ a'lem: olmazlar.

3 — Bu suretle düşmanlara karşı açılan mücahedede vefat edenler şehit berhayat olanlar gazi olurlar mı, beyan buyurula!

Elcevap: Allah teâlâ a'lem: olurlar.

4 — Bu suretle mücahede ve vazifei diniyesini ifa eden cumhuru müslimine karşı düşman tarafını bililtizam müslimin beyninde ikâi fitne ederek istimali silâh eden müslimin şer'an ekberi kebairi mürtekip ve sai bilfesat olurlar mı, beyan buyurula!

Elcevap: Allah teâlâ a'lem: olurlar.

5 — Bu surette düveli muhasamanın ikrah ve igfali ile vakıa ve hakikate gayri muvafık olarak sadır olan fetvalar cumhuru müslimin için şer'an muta ve mamulü aleyha olur mu, beyan buyurula!

Elcevap: Allah teâlâ a'lem: olmaz.

«Başta Ankara müftüsü, (ki sonradan Diyanet İşleri Reisi olmuştur) Rifat Efendi olduğu halde yüz elli üç müftünün yani bütün Anadolu müftülerinin imzaları»

Binlerce nüshası İstanbul'a da ithal edilerek neşrettir-

len bu mukabil ve hakikî fetvaların pek büyük tesirleri görülmüş ve milletin azimkâr hamleleri onları teyitte gecikmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Reisi oluyor

23 Nisan 920 Cuma günü açılan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25 Nisan Pazar içtimaî ruznamesinde Meclisin kendi intihabatı vardı. Ancak o gün sabahleyin başlayarak öğleden sonra da devam eden celsei hafiyelerde memleketin umumî vaziyeti tetkik edilmiş olduğundan intihap işlerinden yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ile iki reis vekilinin intihabına imkân ve zaman bulunabilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ittifakla Büyük Millet Meclisine Reis intihap edilmişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin alelâde bir Meclisi Mebusandan fazla birşey olduğunu görmüş, teşriî kudretine icrâ salâhiyetlerini de zam ve ilhak ederek memleket ve milletin bütün mukadderatına fiilen ve münhasırah vaziiyed âli bir heyeti millîye olduğunu öğrenmiştik. Bu esas, Mustafa Kemal Paşanın alkışlar içinde kabul olunan teklifi ile karargir olmuştu. Zaten millî vahdetin pişüvası olan Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisiğine intihabı üzerine alkışlar içinde riyaset kürsüsüne çıkıyor, şu kısa nutku irat ediyordu:

— Milletin mukadderatı umumiyesine fiilen ve tamamen vaziyet ederek makamı hilâfet ve saltanatın dülçar olduğu esarettен tahlisi ve memleketin tamamîyet ve selâmeti uğrunda her fedakârlığı iktihama büyük bir azim ve iman ile karar vermiş olan meclisi âlinizin riyasetine intihap edilmek surctiyle hakkımda ibraz buyurulan eseri itimat ve teveccühün müteşekkîr ve minnettariyım. Hayatımın bütün safahatında olduğu gibi son zamanların buhranları ve felâketleri arasında dahi bir dakika geçmemiştir ki her türlü huzur ve istirahatımı ve her nevi şahsî noktai nazarlarımı milletin selâmet ve saadeti namına feda etmekten zevk yap

olmayayım. Gerek hayatı askeriyemin ve gerek hayatı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücähedatımda daima düsturu hareketim iradei milliyeye istinat ederek vatanımın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur.

Bugün heyeti muhteremenizin arayış umumiyesinde tecelli etmiş olan itimadı milliyi liyakatımın çok fevkinde görmekte beraber şahsım için bir gaye olarak değil, müştereken giriştiğimiz mücähedei mukaddesenin matuf olduğu gayeleri istihsal için milletin bahşettiği bir istinatgâh olarak kabul ediyorum

Bu ittihadı müllinin bana tahmil ettiği mesuliyet, biliyorum ve hepiniz de biliyorsunuz ki, çok ağırdır. İçinde yaşadığımız nadirülemsal dakikaların vehametine rağmen bu ağır mesuliyeti milliyenin altında ancak heyeti muhteremenizin muavenet ve müzaheretinden ve daima hak yolundaki mücähedata refik olan avnü inayeti sübhaniyeden ümitvar olarak çalışacağım.

O gün reisi saniliğe Celâleddin Arif Bey ve reis vekilliğine de Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi intihap olunmuşlardı. Meclisin bu intihabatı neticeleri Celâleddin Arif Beyin sabık mebusan reisliğinden münbais ukdesini halletmek lâzım gelirdi ve fiilen hal de etti ise de kendisinin epeyce müddet bu fikre ısınamamış olduğunu şimdi hatırlıyoruz.

Meclisin neşrettiği ilk beyanname

Meclisin o günkü hafi celseleri müzakeratında tetkik olunan umumî memleket vaziyetine karşı alınacak tetbirler meyanında biri millete, diğeri islâm âlemine hitap edecek iki beyanname ile Padişaha hitaben bir arıza yazılması muvafık görülmüştü. Padişaha yazılacak arıza mürselileyhe gönderilmekten ziyade memleket dahilinde neşrolunmak içindi. Bu, tağlit olunmağa çalışılan efkârı umumiye için bir nevi siperi saika kabilinden olacaktı. Başta Saray olduğu

halde bütün düşmanlarımız milletin halâs dâvasını, Padişah ile bir kısım halkın ihtilâfı halinde göstermeğe çalışıyorlardı. O günlerde bu düşman oyununu akîm bırakmakta azamî menfaatımız vardı. Yine o gün bahsi geçerek kargir olan meselelerdendir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi mukarreratını (Türkiye Büyük Millet Meclisi emri ile) onun reisi imza, ilân ve tebliğ edecekti. Hemen ertesi gün Meclisin millete hitap eden beyannamesi neşredildi. Bu, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk beyannamesidir; memleketin en ücra köşelerine kadar isal edilen bu hitabın tarihi bir kıymeti vardır. O günlerin fevkalâdeliklerini düşünerek Büyük Meclisin bu samimî hitabını buraya aynen kaydetmekten kendimi alamıyorum:

Büyük Millet Meclisinin memlekete beyannamesi:

«Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikatı söylemeğe lüzum gördü. İngilizler tarafında satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Ayıntap ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mâni olmak, paytahtımızı yine ana vatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekrem namına yemin ederiz ki Padişaha, Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan müslümanların elleri ile mahvetmek ve memleketi sahipsiz, müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın. İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını, elhasıl vatanın düş-

man istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri, din ve milletlerinin şerefi için kan dökerken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin, ta ki din son yurdunu kaybetmesin. Ta ki milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelemediğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah'ın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve rahmet ve tevfiği millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.

Büyük Millet Meclisi emri ile
Reis
Mustafa Kemal

Âlemi islâma hitap eden uzun beynamede vaziyetin hakikatı izah olunarak düşmanlar tarafından Anadolu aleyhinde neşrolunan eracif şiddetle red ve tekzip olunuyor ve Padişaha yazılan arizada ise milletin birbirine kırdırılmasındaki fenalık üzerinde ısrar olunarak ezcümle:

«... Milli müdafaamızı düşmanların bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar, terkedemeyiz. Her biri bir büyük hakanımızın aşkı dinî ve ilâhîsine mutantan ve mühip birer delil olan İstanbul mâbetleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücadelemize devam etmeğe mecburuz...»

Deniliyor ve bunların her biri yekdiğerini müteakip memleketin dahil ve haricine neşrolunuyordu.

FEVZİ PAŞANIN (MAREŞAL) ANKARA'YA GELİŞİ

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk faaliyet günlerinde mühim bir hâdiseyi de Cumhuriyetin Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşanın Ankara'ya muvasalatı teşkil etti. Ahmet Fevzi Paşanın İstanbul'dan çıkarak Kocaeli içersinden Ankara'ya gelmek üzere bulunduğu haberi geldiği zaman, hiç unutmam Mustafa Kemal Paşanın gözünde bir simşek çakmış:

— Aman çok iyi, ne isabet fadıl adamdır, bize çok iyi arkadaş olacaktır. Alâ, alâ!»

Demişti. O günlerde Ankara'yı işgal eden bin müthiş ve muazzam hâdise içinde Mustafa Kemal Paşa ikide bir Fevzi Paşanın nerede bulunduğundan, hangi yollarda yürüdüğünden haberdar olmağa ihtimam ve itina etmekten hâli kalmıyordu. Bu suretle Fevzi Paşanın Ankara'ya muvasalat edeceği günden haberdar bulunuyorduk. Bu 920 Nisanının 27 inci Salı günü idi. Başta Mustafa Kemal Paşa olduğu halde birçok arkadaşlar istasyonda trenin vüruduna intizar ettik. Kolordu dahi bir bölük asker ve bando mızıkâ ile kendisine ait ihtiram vazifesini yapmış bulunuyordu.

Fevzi Paşa, Ankara'da, beklenen, kadir ve kıymeti çoktan bilinen bir kumandan gibi karşılandı. Filhakika kendisi o kumandandı; bunu Gazi Paşanın lisanından çoktan öğrenmiş bulunuyorduk. Daha sonraları ise, fiiliyat bu hakikatları bütün millet nazarında daha bariz şekillerde tecelli ettirdi. Bir aralık Müdafaa-i Milliye Vekili, bir aralık Erkanı Harbiye Reisi ve Başvekil olan Fevzi Paşa Türkiye Cumhuriyet idaresinin teessüs ve devamında hakikaten feyizli bir âmil olduktan başka bilhassa harp işlerinin yürütülme-

sinde emsalsiz bir kumandan olmuştur. Harp dâhisi olan Gazi Mustafa Kemal Paşanın, Ahmet Fevzi Paşa bahsi geçtikçe hakkında lâakal:

— Hoca adamdır, çok değerli zattır.

Sözleri şimdiye kadar olduğu gibi tabii ilelebét hatırımında menkuş kalmakta devam edecektir. İlerde Ahmet Fevzi Paşayı harp sahalarında ve hattâ harp siperlerinde göreceğiz ve kendisinin kıymet ve ehemmiyetini oralarda bir kat daha fazla öğrenmiş bulunacağız. Onlara intizaren şimdi Ankara'ya gelelim ve müşarileyhin Ankara'ya muvasalat ettiği 27 Nisan Salı günü, tren öğleden biraz sonra Ankara'ya muvasalat etmiş ve Mustafa Kemal Paşanın otomobiline alınan Ahmet Fevzi Paşa diğer arkadaşlar tarafından dahi takip olunarak doğruca Türkiye Büyük Millet Meclisine gelmişti. Orada riyaset salonunda ancak bir kahve içecek kadar vakit geçmişti ki mebus arkadaşların birer ikişer Ahmet Fevzi Paşanın Meclise dahil olarak kürsüde son İstanbul vekayiine dair bazı beyanatta bulunmasını istedikleri görülüyordu. Burada ilâve etmek, daha doğrusu haber vermek lâzımdır ki, Ahmet Fevzi Paşa daha Ankara'ya gelmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâlığına intihap olunmuştu. Kendisi Gebze kazasınca Türkiye Büyük Millet Meclisine İstanbul Mebusu olarak müntehap idi. Binaenaleyh Meclise dahil olur, kürsüye de çıkabilirdi.

Burada bir noktayı kaydetmek lâzımdır ki, o da Türk milletinin şuur ve idrakindeki selâmeti izah eden bir ifade olabilir. O kıyametnüma kargaşalıklar içinde her tarafta intihabat icra eden millî heyetlerden birçokları doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşaya müracaatla ahvalin fevkalâdeliğine nazaran intihap olunacak kimselerin evsaf ve şahsiyetlerinde bir hususiyet isteyip istemediğini soruyorlar ve mümkünse kendi tarafından namzetler gösterilmesini mülkü milletin selâmeti namına en iyi bir tesviye tarzı olmak üzere ileriye sürüyorlardı. İşte pek az bir zamanda te-

essüs etmiş olan bu teamülün neticesi olarak Mustafa Kemal Paşa Gebze'ye Ahmet Fevzi Paşayı tavsiye etmiş ve:

— Müşarileyhın şahsında çok şayanı iftihar bir mebusa malik olacaksınız., demişti.

Çok saf ve samimî bir zat olan Fevzi Paşa, mebus arkadaşların ısrarlarına ziyade mukavemet edemiyerek Meclise dahil oldu ve kürsüye çıkarak kendisini Osmanlı İmparatorluğunun en son Harbiye Nazırı olmak üzere takdim ettikten sonra İstanbul macerasını, ancak kısmen alabildiğimiz, şu nutku ile gelişi güzel hikâye etti:

«— Efendiler, evvelemirde İstanbul'un esaret muhitinden kurtularak Ankara'nın hür muhitine geldiğimden dolayı Cenabıhakkı hamdüsenalar ederim. Beni lütfen karşılayan arkadaşlarıma da derin şükranlarımı takdim ederim.

«Efendiler, Padişahımız da dahil olduğu halde umumuz beş yüz senelik bâkir payitahtımızın ilk defa düşmanlar tarafından işgali faciasını görmek bedbahtlığına uğramış felâketzedelerdeniz. Facianın tarzı cereyanına gelince; işgalden üç gün evvel keyfiyetin ne veçhile olacağı haber alındı. İşgal bahanesiyle islâm kanı dökmek ve dökülen masum kanları ile yine islâmlar aleyhine bir mahkûmiyet hücceti çıkarmak ciheti hainanesi düşmanlarımızca tasavvur ve teemmül edilmişti. Bunun için lâzım gelen evamir ve tebliğat ve tedabir tarafımızdan ifa edildi ve ben bizzat Harbiye Nezaretinde gece gündüz hazır bulundum.

«16 Mart gecesı İngilizler otomobillerle İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu muhitine bahriye efradı çıkararak lâzım gelen noktaları tuttular. Sırf bir fesat başlangıcı olmak üzere Şehzadebaşında 10 uncu Kafkas Fırkası karargâhında bulunan efradı askeriyemiz üzerine hücum ederek mızıkacı efradını yataklarında şehit ettiler. (Kahrolsunlar sadaları...)

«Efradı birer birer kaldırarak birer birer kurşunla öldürdüler. Bazıları pencerelerden aşağı atladı. Bir kısmını yataklarında ve masum uykuları içinde müdafaasız bir halde öldürdüler. Ancak evvelce verilen talimat ve ittihaz edilen

tedabir sayesinde askerlerimiz silâhlı olarak sokaklarda bulunmadılar, vakit ve zamaniyle kışlarına çekilmişlerdi. Böylece İngilizlerin fazla kan dökmesine meydan verilmeksizin onların fesatâmiz olan teşebbüsleri, Allaha şükür, yalnız beş on neferimizin hainane şehit edilmeleriyle kalmış oldu.

«O sırada İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim nezaret odama kadar süngülü neferlerini soktular, lâzım gelen emirleri vermekliğini teklif ettiler. Zaten evvelce emirler verilmiş olduğundan ben kendilerini sükûnetle karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür bir makamı hilâfet olmak meziyetini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazırı sıfatıyla ve mahzun bulunuyordum...»

Bundan sonra Fevzi Paşa Harbiye Nezaretinden çıkarak iki sıra olmuş dört yüz İngiliz askeri arasından geçmek suretiyle Babiâli'ye gittiğini ve Sarayda hâdisenin vechi telâkkisini anlatıyordu. İngilizler bidayette Cuma selâmlığı resmine dahi asker verdirmemek istemişlerdi.

Ahmet Fevzi Paşa işgalden sonra iki hafta kadar İstanbul'da ve Salih Paşa hükûmetinde kalmıştır. Kendisi bu hükûmetin son günlerini şöyle anlatıyordu:

«— Bu sırada bize bir nota bombardımanı başladı. Gece gündüz en ufak şeylere dair notalarla ve tahdidatla kabineyi çekilmeğe icbar ettiler. Kabine iki hafta kemali azimle bu tazyikata tahammül etti. İngilizlerin istediği kuvayı milliyenin hükûmetçe red ve takbihi idi. Biz de kuvayı milliyenin haksız işgallerden ve Yunanlıların İzmir ve Aydın mezaliminden tahaddüs ettiğini ve bu haklı müdafaayı reddetmek milletimize karşı bir hiyanet teşkil edeceğini, bunu yapamayacağımızı söylüyorduk. (Süreklî alkışlar)

Fevzi Paşa hikâye ediyordu ki, nihayet İngilizler Salih Paşa hükûmetini Babiâli'den süngü ile atmağa karar vermişlerdir ve ilâve ediyordu:

«— Diledikleri yolda bir hükûmeti getirip kendilerin-

den bir İngiliz neferinin burnu kanamaksızın bizi bize bir harple kırdırmak istiyorlardı... Yerimize getirilen kabineden tabii malûmatınız vardır. Malûmunuz olan hattı hümayunlar ve fetvalar islâmı birbirine düşürmek için bin dört yüz senelik islâm tarihinde misli görülmemiş bir İngiliz fitnesi, acı bir vesikadır. Ümit ederim ki millet hakikatı tamamen biliyor ve onun ehemmiyetini sıfıra tenzil edecektir. (Şüphesiz, şüphesiz sadaları)

Fevzi Paşa, İngilizlerin maksadını Meclise açıkça anlatıyordu:

«— Zaten, diyordu, bize açıkça söylediler. Biz dilediğimiz yolda, yani en ağır şeraiti imzalayacak bir hükûmeti bulup getireceğiz, diyorlardı. Fakat Cenabı Haktan tazarru ederim ki İngilizler birçok şeylerde ve meselâ Çanakkale'de aldandıkları gibi bunda da aldanıyorlar. (İnşallah, inşallah, kahrolsunlar, kahrolsunlar sadaları)

Fevzi Paşanın Sakarya muharebesinin en şiddetli anında bir siperde Kur'anıkerim okurken bulunduğunu duyduğum zaman, kendisinin, 27 Nisan 920 deki bu sözlerini, bütün belâgatiyle hatırlamıştım.

Büyük Millet Meclisinin mutlak hâkimiyeti

Büyük Millet Meclisi, ilk günlerde, vaziyeti umumiyeyi etrafiyle ihata ettikten sonra, memleketin ve devletin idaresi namına yapılacak ilk işlere el atmağa başlamıştır. Mustafa Kemal Paşanın kabul olunan teklifi metnindeki esasata göre, milletin mukadderatına ve devletin kuvayı umumiyesine hâkim olan yegâne heyet Türkiye Büyük Millet Meclisinden iharet olup Meclis kendisi haricinde hiçbir makam ve kudretin bu hususta edna-ealâhiyeti haiz olmadığına ve olamayacağına kanidir. Vaziyet bu esas ile mütalâa edildikçe Mecliste hâkim olan kuvvetli fikir cereyanı hep bu suretle tebarüz etmektedir. İstanbul, Babiâli ve Saray... Bunlar da hi Büyük Millet Meclisinin nazarında esir, meflûc ve hattâ

madum hükmündedir. İlk esaslar vazolunurken hakikat bu suretle tecelli ve temerküz edecek, kahir bir ekseriyetin fikri hal ve mevkie bu suretle hâkim olacaktır.

Ancak halife ve hilâfetten, padişahıtan ve saltanattan aleni olarak bahsa mecburiyet elverdikçe Büyük Millet Meclisi millete karşı bu iki makamın ve onları işgal eden şahsın esir ve muztar bir vaziyette bulunduğundan bahsetmeği siyaset muktezası bilmektedir.

Vahidettin'in İngilizlerle anlaşması

Burada tarihin tenvirine ihtiyaç gösteren bir nokta vardır ki o da Sarayın kendi şahsı ve ailesi hesabına Vahidettin İngilizler ile, yahut o zaman İngiltere'nin İstanbul'da bulunan muhtelif mümessillerinden hangi biriyle bir mukavele aktedip etmediğidir. Zavahirde pek mutabık olan bu şüphe o zaman kuvvetle mevzuubahis olmuş, hattâ bilâhara böyle hususî ve gizli bir mukavelenin elde edilmiş bir sureti olmak üzere ortaya bir vesika bile çıkarılmıştır. Bu sevika zahirde Türkiye'nin İngiltere ile, İngiltere'nin Türkiye'yi himaye etmesi esası üzerine yapılmış bir mukavelename gibi birşeydir. Gûya vesikanın hafi olan diğer bazı mevadî bilhassa Padişahın ve ailesinin hayat ve selâmetlerini mevcut maişetlerini temin ve taahhüt ediyormuş. İşte akla pek mülâyim gelen bu rivayetlerin tevsiki tarih için kıymetli bir hizmet olacaktır. Hattâ bu mesele bu kadar da olmayıp o zaman adı Padişah ve Halife olan adamın İngilizlerden para alıp almadığı da bu meyanda hep o zamanların kuvvetli rivayetleri olmak üzere tahkik olunacak habasetlerdendir.

Her halde kuvayı inzibatiye teşkilâtı için o zaman Sarayın ve onun Damat Ferit hükümetinin emrine birkaç milyon lira tedarik ve tevdi edilmiş olduğu bugün için sır olmayan bir hakikattır. Galiba o zaman dahi Düyunu Umumiyyede İngiliz Dâyinler Vekili ve Meclis Reisi olan Sir Adam Blok meselenin bu kısmını olsun tenvir ve izah edebilecek kimselerden biridir sanırız.

İstanbul hükûmeti yok addediliyor

İlk işlerden biri olmak üzere Büyük Millet Meclisi, İstanbul'daki hükûmet ve devlet teşkilâtı hakkında bir karar vermeğe davet olunmuştur. Meclise verilen müteaddit takrirlerde İstanbul'da Hükûmet adını taşıyan gayri meşru heyetin işgal günü olan 16 Mart tarihinden itibaren akdettiği ve edeceği dahili ve harici bütün akitler ve ahitler ve mukavelelerin keensizlikle addedilmesi isteniyordu. Müzakere gayet hararetili olmuştu. Birçok mebuslar 16 Mart tarihini kâfi bulmayarak meseleyi mütareke mebbeine kadar çıkarmak istiyorlar ve bu fikirlerini dahi kuvvetle müdafaa ediyorlardı.

Meselenin yalnız 16 Marta hasrı ile iktifa olunmasını itizam edenlerden Celâleddin Arif Bey bu hususta hukukî bazı mülâhazat serdi ile ısrar edenlerdendir. Bilâhare bu ısrarın gûya Celâleddin Arif Beyin Zonguldak veya Ereğli taraflarında İtalyanlarla müştereken takip ettiği bazı kömür.madenleri ile alâkadar olduğu yolunda iddialar meydana çıkacak ve dedikoduyu mucip olacaktır.

Hülâsa meclis itilâf devletlerine karşı hararetili olduğu kadar, İstanbul'daki damat Ferit hükûmetine karşı da ateşler püsküren bu müzakereleri neticesinde, takrirleri 16 Marttan itibaren esasî ile kabul etmiştir. Karar bütün devletlere tebliğ edilmiştir.

Hıyaneti vataniye kanunu

İlk mühim işlerden biri olmak üzere meclis yine aynı günde (hıyaneti vataniye) kanunu unvanı taşıyan ve istiklâl cidalinde mühim neticelere müntehi olan bir kanunun müzakeresini intaç ve ikmal eylemiştir.

(Hıyaneti vataniye) kanunu ile meclis, millet muvacehesinde kendi meşru vaziyetini teyit ediyor ve milleti âli menfaatlarına zıd olarak yapılacak hareketlerin bu kanunla

ve mahkemeler tarafından verilecek hükümlerle mücazat edilmesi esasını kurmuş oluyordu. İstanbul'un tertip ve tahrikile şurada burada ika ettirilen şurişleri bertaraf etmek için mahsus bir kanuna ihtiyaç vardı. Anzavur takibatında görülmüş olduğu üzere kuvayı milliye kumandanları asilerin azıllarından bazılarını kendi aralarında kısa bir hüküm ve kararlar idam edip geçiyorlardı.

Gerçi mevcut kanunlar her vaziyete kifayet edebilecek ahkâmı havi ise de Halife ve Padişahın Anadolu'yu asi ilân ve isyana teşvik ve tahrik ettiği fevkalâde zamanda, fevkalâde tedbirlere müracaat zarureti vardı. Her şeyden evvel meclisin mukadderatı millete vaziyet yegâne âli heyet olduğu şeksiz ve şüphesiz bir surette bilinmeli idi. Daha işe başlar-ken bunun böyle olduğunu söyleyen meclis 29 Nisanda intâç ve ikmal ettiği (hiyaneti vataniye) kanunu ile bu vaziyeti teyit ve kat'iyen temin eyliyordu. Bu mühim kanunun birinci maddesi (vatan haini) nin kim olduğunu söylüyor, (Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine sözle veya hareketle veya yazı ile muhalefet veya ifsadatta bulunanlar vatan haini addolunur, diyordu. Bilfiil hiyaneti vataniyede bulunanların idam olunacaklarını ise ikinci maddede tasrih ederek fer'an zimethal olacaklarla usulü muhakemelerini de diğer maddelerde tespit ediyordu. Bu türlü cürümlerin muhakeme ve mücazatındaki hususiyet şu idi ki bir sebebi mücbir olmadıkça bu muhakemeler nihayet yirmi gün içinde bitmiş olmalı idi. Bu müddeti bilâ sebep geçirmiş olan zabıta ve mahkeme heyetlerinin düçar olacakları ukubet de ayrıca açıklanmakta idi. Kanun derhal tamim olunarak tatbikatına geçilmiştir.

İlk hükümet heyeti: İcra vekilleri

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk mühim işlerinden birinin de bir icra vekilleri heyeti teşkili olduğunu söylemiştim. Meclis, açıldığı günden itibaren, bu mesele ile meşgul olmağa başlamış ve az zamanda bu meselenin müzakere ve mütalea halinde muhtelif safhaları geçirilmiştir. Evvelâ

meclis, reisinin ve divan riyasetinin idaresi altında hükümet icra edebileceği zihniyetine salık gibi görüldü. Fakat üç-yüz kişilik bir heyetin doğrudan doğruya ve fiilen hükümet icra etmesindeki müşkülât anlaşıldı: nihayet her idare şubesine bir veya birkaç vekil ayırmak zaruretine kadar inilmiş oldu; her vekâlete böyle bir veya birkaç vekil tefrikine muvafakat olunmakla beraber aynı zamanda her vekâlete tekabül eden encümenin dahi idareye iştirak etmesi faydalı veya elzem olduğu ileri sürülüyordu. Bu fikir bütün bütün bertaraf edilemiyerek vekillerin encümenlerle istişârî mahiyette temas ve müzakerede bulunacakları esası kabul edildi. Esas bu suretle kararlaştıktan sonra artık her vekâletin bir vekil idaresine tevdi taayyün etmiş oluyordu.

Şimdi vekiller nasıl taayyün etmiş olacaklardı?. En ziyade ihtilâfı mucip olan meselelerden biri bu oldu, muhtelif teklifler ve mütalealar içinde:

- 1 : - Divanı riyasetçe namzet gösterilmesi,
- 2 : - Encümenlerce intihap yapılması.
- 3 : - Encümenlerce namzet gösterilmesi

4 : - Reis Mustafa Kemal paşa tarafından namzet gösterilmesi şekilleri görülmüyordu. Mütevali konuşmalar içinde meclis ekseriyetinin bilhassa son şık üzerinde durmak istediği görüldü, fakat buna Mustafa Kemal paşa muvafakat etmedi, ve icra vekilleri heyetinin meclis heyeti umumiyesi tarafından intihap olunmasında ısrar eyledi. Mustafa Kemal paşa bu fikir ve mütaleaya şundan dolayı ehemmiyet veriyordu ki yeniden vücuda gelmekte olan Türk devleti icracılarının nufuz ve kudret ve salâhiyetlerini doğrudan doğruya meclisten almaları kudreti infaziye itibarile azamî teminat teşkil ederdi. Belki bu türlü bir intihap tarzının müşkülâtı vardı, fakat ilk günler için gidilecek yegâne isabetli yol bundan ibaretti.

İcra Vekilleri intihabına dair olan kanun 2 Mayıs 920 Pazar günü intaç olunmuştur. Buna nazaran şer'îye ve evkaf, şihhiye, ve muaveneti içtimaiye, iktisat (ticaret, sanayi, zira-

at, orman ve meadin), maarif, adliye ve mezahip, maliye (rusumat ve defterihakani), nafia, dahiliye (emniyeti umumiye, posta ve telgraf), müdafaai milliye, hariciye, erkânı harbiyei umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin onbir zattan mürekkep bir icra vekilleri heyeti olacaktı. İcra vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlaka ile kendi arasından seçilecekti...

Esas bu suretle tespit olunduktan sonra Pazartesi günü hemen intihabata geçildi ve ârânın tasnifi neticesinde hükümet şöylece teşekkül etti:

Şer'îye ve evkaf vekâletine Karacabey müftüsü Mustafa Fehmi efendi,

Hariciye umuru vekâletine Tokat meb'usu Bekir Sami bey,

Dahiliye vekâletine Cami bey,

İktisat vekâletine Yusuf Kemal bey,

Sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekilliğine Doktor Adnan bey,

Müdafaai milliye vekâletine Fevzi Paşa,

Nafia vekilliğine İsmail Fadıl Paşa,

Adliye vekâletine Celâleddin Arif bey,

Erkânı harbiyei umumiye riyasetine İsmet bey (paşa).

O gün ekseriyet hasıl olamamaktan dolayı yalnız maarif ve maliye vekilleri taayyün edememişlerdi. Ertesi Salı günü bu vekâletlerin vekilleri de taayyün etti.

Maliye Hakkı Behiç bey,

Maarif Rıza Nur bey,

İntihapları gününden itibaren işlerine vaz'iyed etmiş olan vekiller ilk iş olarak vekâletlerini teşkile başlamışlar ve Çarşamba günü ilk defa olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal paşanın riyaseti altında (icra vekilleri heyeti) halinde içtima ederek dahilî ve haricî siyasetimiz üzerinde uzun uzadıya müzakerede bulunmuşlardır. Artık Ankara'da milletin bütün tâli ve mukadderatına hâkim bir

meclis, bütün tertibat ve teşkilâtı ile idareyi kendi eline almış bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşanın o günlerde yabancı hükümetler hariciye nezaretleri ile Amerika hükümeti hariciye nazırına gönderdiği Fransızca nota ihtilâl ve inkilâp tarihimizde mühim mevkii olan bir notadır. O zaman (Millet notası) unvanını vermiş olduğumuz bu veskanın türkçeye tercümesini buraya kaydediyorum:

Nazır efendi,

İstanbul şehrinin itilâf kuvvetleri tarafından bilâmu-cip haksız işgali üzerine Osmanlı milletinin Halife ve hükümetini esir telâkki ederek Büyük Millet Meclisi cem'ine tevessül ve vasî miyasta intihabat icra etmiş olduğunu zatîlilerine arz ile kesbi şeref ederim. Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 tarihinde vuku bulan resmi küşadında, Halife ve Sultanı ve ebedî pahitahtı ecnebi işgal ve hâkimiyetinde kaldıkça vatanın halen ve istikbalen mukadderatını ele almış olduğunu alkışlarla tahtı karara almıştır. Büyük Millet Meclisi mütarekename ahkâmına mugayir olan ve sulh konferansı netayici hakkında milleti Osmaniyenin bedbinliğini müeyyet bulunan bu keyfi hareketin bilcümle âzâsı tarafından şiddetle protesto edildiğini zatîlilerine arz ve ihlâğa bendenizi memur etti. Bilcümle mileli mütemeddimen tarafından mukaddes addolunan parlamento hali içtimada iken düçarı tecavüz olmuş, mebusanın şiddetli protesto-suna rağmen millet vekilleri meclisinin içinde İngiliz polisi tarafından mücrimler gibi tevkif edilmiş, Ayan ve mebusan Azâsı, askerî kumandanları, muharrirler hanelerinde tevkif olunarak ellerine kelepçe vurulmuş ve tazip edilmişler. Velhasıl resmî ve hususî müessesatımız ancak hakkı cebir ve tahakküme istinat olunarak süngü kuvvetiyle işgal edilmiştir.

Bilcümle hukukuna vaki olan tecavüze ve hakimiyetine indirilen darbeye binaen Osmanlı milleti vekillerinin emriyle Meclisten intihap ettiği bir icra heyeti memleketin

idaresini ele almıştır. Zatiâlilerine balâdaki mevadî arz ve millet tarafından 29 Nisan celsesinde kabul ve beyan olunan nukatı nazarı iblâğ ile kesbi mübahat ederim.

A — Makarrı hilâfet ve saltanat olan İstanbul ile İstanbul hükûmeti Osmanlı milleti tarafından müttetiklerin esiri ve binaenaleyh İstanbul'dan sadır olacak emirler, fetvalar keenlemyekûn addedilmektedir.

B — Sükûnu dem ve itidalini muhafaza ederek müstakil ve hür bir devlet halinde hukuku mukaddesesini müdafaya azmetmiş olan Osmanlı milleti haklı ve şerefli bir sulh akdi arzusunu beyan eder ve kendi namına taahhüdat akdi hakkını ancak kendi müessislerine bahşeder.

C — Osmanlı hıristiyan anasırı ile memleket dahilinde mukim anasırı ecnebiye milletin himayesi altındadır. Maamafih bunlar vatanın emniyet ve asayışı aleyhinde hiçbir harekette bulunmamalıdır. Osmanlı milletinın metalibatı muhikkasının hüsnü kabul buyurulacağı ümidiyle teyidi ihtiram eylerim.

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal**

İSYAN HAREKETLERİ BAŞLICA ÜÇ SAHADA KENDİNİ GÖSTERİYORDU

İsyanların tedibatına avdet ediyoruz. İngiliz âdeti İstanbul Sarayının tahrikatına istinat eden isyanlar başlıca üç sahada tebarüz etmişti. Evvelâ Biga - kısmen Balıkesir - kısmen Bursa olarak garpta, saniyen Hendek - Düzce - Bolu ve imtidadı olarak şimalde, salisen Yozgat ve imtidadında.

Fakat bu isyanların hepsi aynı zamanda vaki olmayarak yalnız Hendek - Düzce - Bolu kısmının garp tarafıyla biraz tenazuru vardır. Yani garp tarafında Anzavur isyanları bastırılırken beri tarafta Hendek - Düzce ve Bolu isyanları baş göstermişti. Yozgat ve imtidadı isyanı ise Düzce ve Bolu tedibatını takip eylemiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 920 tarihinde toplandığı zaman Düzce ve Bolu taraflarında İsyân hayli alevlenmişti. O havaliye her taraftan ele geçirilen kuvvetler gönderildiği halde bunların her biri bir gûna şeametle akamete ve muvaffakiyetsizliğe uğruyor, her muvaffakiyetsizlik asilerin kuvvei maneviyelerini çoğaltıyor ve isyan istidadını geliştiriyordu. Mahalline gidip tedbir almak üzere daha Meclis açılmadan Ankara'dan gönderilen Hüsrev, Osman, Fuat ve Şükrü Beyler Gerede'de asilerin tuzağına düşerek yakalanmışlar, oradan Bolu'ya ve sonra Düzce'ye naklolunarak hapsolünmüşlardı.

İsyân mintakasına en yakın olan Mahmut Bey fırkasının - bizzat Mahmut Beyin Hendek'te kahpece şehit edilmesi yüzünden - uğradığı elim ve feci akibeti evvelce kaydetmiştim. Dört beş yüz mevcudu ile Afyonkarahisar'ı Aziziye'sinden gelen Kaymakam Arif Bey, Bolu'ya yetişerek orasını bir kere zapt ve istirdat etmiş olduğu halde sonradan çok çetin

muharebeler geçirmeğe mecbur olmuş ve nihayet bir gün esrarençiz bir surette çadırında öldürülmüş olduğundan onun kuvvetleri dahi bozulmuştu. Bu suretle isyan zahirde muvaffak ve galip bir vaziyetle hezeyanlar savuruyor ve hattâ el altından Nallıhan, Beypazarı yollarını tutmuş ve hattâ Ayaş'ta bile kaynağığı hissedilmiş bulunuyordu.

Vaziyetin ehemmiyet ve vahametine göre oraya her taraftan alınacak kuvvetlerden mürekkep ciddî kuvvetler sevkedilmeliydi ve bu her taraftaki kuvvetlere emirler verilmişti. Şimdi onların taraf taraf harekete gelerek isyan mıntakalarına yetişmeleri lâzımdı ve bunlar için de aradan zarurî biraz zaman geçmesi lâzımdı.

İsyan mıntakasına civar olan Ali Fuat Paşa bir miktar kuvveti ile Geyve boğazını tutarak duruyordu. Refet Paşa cenuptan çıkarak Mudurnu'ya kadar ilerledi. Kaymakam Çolak İbrahim Bey, kuvvetleri ile, Bolu istikametinde ilerliyordu. Nihayet Biga, Bandırma, Gönen ve Manyas taraflarında Anzavur'un hakkından gelen Çerkez Etem Bey de Bursa üzerinden doğruca Adapazarı'na gelmek emrini almıştı.

Kuvayı inzibatiye ve Anzavur kuvvetleri

Ara yerde İstanbul'da vücuda getirilmeye başlayan kuvayı inzibatiye teşkilâtı Süleyman Şefik Paşanın kumandası altında İzmit'te karargâh kurmuştu. Anzavur ise Biga'da Etem Bey idaresindeki kuvayı takibiyenin ellerinden güç belâ yakasını kurtardıktan sonra İstanbul'a gelerek Saray ve Damat Ferit Paşa ile görüşerek hemen İzmit tarafına geçmiş ve toplayabildiği bir hayli haşerat ile Geyve boğazı önlerinde görünmüştü. Binaenaleyh bu suretle Adapazarı dahi adamakıllı isyan sahasına dahil olmuş bulunuyordu.

Anzavur'un Biga'dan sonra İstanbul tarikiyle doğruca İzmit ve Adapazarı tarafına geçmesinin sebebi şu idi ki, vaktiyle garp ve şimal isyan hareketleri arasında bir münasebet tesis edilmişti. Anzavur garp tarafında isyan ederken

ve halifecilik namına Balıkesir şimali ile Bursa'yı ele geçirenken beri tarafta İzmit mülhakatında kopacak isyan dahi Bursa'ya uzanarak orada Anzavur ile elele vermiş olacaktı. Bu böyle olmayınca Anzavur İstanbul tarikiyle bu ikinci isyan muntakasına intikal etmişti.

Fakat belâ onda idi ki, Anzavur'un Azraili olmuş olan Çerkez Etem Bey Biga ve Gönen taraflarındaki işlerini bitirerek Bursa tarikiyle Adapazarı semtlerine gelecek, yine onun karşısına çıkacak, daha doğrusu yine onun arkasına düşecekti. Anzavur garp tarafında iki defa Çerkez Etem Beyin takip kuvvetleri önünde maruz kaldığı âkibetlerden sonra kendisine hakikaten yılgınlık gelmişti. Netekim öyle oldu. Anzavur Çerkez Etem kuvvetlerinin Adapazarı taraflarına gelmelerinden evvel veya o sıralarda el çabukluğu ile bir iş göreyim derken küçük bir müsademede atından düşmek suretiyle ayağını incitmiş ve berayi tedavi hemen İstanbul'a kaçırmıştır.

Garptaki kuvayı takibiye, orasını temizledikten sonra 1920 Mayısının galiba sekizi veya onu gibi bir tarihte Bursa üzerine hareket ve orada iki gün istirahatla Yenişehir üzerinden Geyve boğazına muvasalat etmişler ve orada Ali Fuat Paşa kuvvetlerine mülâki olmuşlardır.

Bu esnalarda Düzce eşkiyası rüesasının bir nevi istiman veya itilâf arzuları izhar ettiklerini kaydetmek lâzımdır. Orada mahpus bulunan mebûslar evvel ve ahar Düzce isyan hareketinin belli başlı reisi olan ve İstanbul ile sıkı fıkı münasebatta bulunan Sefer'e hareketlerinin münasebetsizliğini ihtardan hali kalmamakta imişler. Nihayet bunların bu itilâf müzakerelerinde bulunmak üzere kendilerinden birkaç kişi ile Trabzon Mebusu Hüsrev Beyi Refet Paşa nezdine göndermiş oldukları haberi geldi. Fakat dermeyan ettikleri itilâf şartları âdeta iki devlet arasında akdolunacak bir sulha benzemekte. olmak hasebiyle kabul olunabilir birşey değildi. Maamafih bu yolda daha fazla nasihata benzeyen

müteakip tekliflerle kendilerinin oyalanması ciheti iltizam ediliyor ve hakikatte tedip kuvvetlerimizin her taraftan yetişmesi gayesi takip olunuyordu.

Millî kuvvetler asilere karşı harekete geçiyor

Geyve'ye muvasalat eden garp kuvayı tedibiyesi, orada bir gün istirahatından sonra Ali Fuat Paşa kuvvetleri ile birleşerek 18 Mayıs 1920 tarihinde sabah erkenden boğazdan harice doğru taarruzî harekâta geçmişlerdir. Kuvvetlerin bir kısmı doğruca Adapazarına gitmek, diğeri Sapanca istikametinde yürümek üzere ikiye ayrılmış, iki koldan yola düzülmüştü. Adapazarına gidene Etem Bey, Sapanca istikametinde ilerleyecek olana da Ali Fuat Paşa kumanda ediyordu. Günlerden beri vicdan ve hamiyet erbabına kahır ve hiddetten kan kusturan halifeci isyan erbabının tedmir ve tenkilleri çanı artık çalınmış, artık onların başlarının belâlarını görecekleri günler gelmiştir.

Takip ve tenkil kuvvetleri Geyve boğazından çıktıktan sonra daha ziyade şimali şarkî istikametinde ilerlemekte olan Ali Fuat Paşa kolu Çaybaşı cenubundaki sırtların ilerisinde usat kuvayı külliyesiyle karşılaşarak şiddetli bir muharebeye tutuştu. Kuvayı inzibatiye teçhizatı ile de mücehhez olmak üzere belki burada en kuvvetli bir asiler topluğu görülmüş ve onların muharebesi de isyan muharebelerinin muhakkak en şiddetlisi olmuştur. Asiler tarafı adeden pek faik oldukları gibi toplanla ve makineli tüfeklerle de teçhiz edilmişler. Muharebe şiddetle cereyan etmekte olduğundan Etem Bey kolu, 600 kişilik bir süvari kuvvetiyle Ali Fuat Paşa tarafını takviyeye gönderildi ve gelir gelmez vaziyet en emin surette bizim tarafa müsait bir hale döndü. Muharebe gittikçe kızışarak tam üç saat devam etmiştir. Nihayet galebe kuvayı milliyeye tarafında kalarak ,halifeciler mağlûp olmuşlar, toplanla, makineli tüfeklerini ve bütün ağırlıklarını olduğu gibi bırakarak münhezimen firar

eylemişlerdir. Kuvayı milliyenin bu defaki ve buradaki azmi gayet şedit ve kat'i olduğu cihetle yalnız kazanılan bu ehemmiyetli galibiyetle iktifa edilmiyerek düşmanın bî-aman surette takibine koyulmuş ve böylelikle Sapanca gölüne kadar gidilerek bütün o sahalar temizlenmiştir.

Çerkez Etem Bey idaresindeki diğer kuvayı milliye kolu ise hat boyundan doğru Adapazarı üzerine yürüyerek oraya girmiş ve derhal isyan ile alâkadar eşhasın tevkifine başlanmıştır. Kuvayı milliyenin harekâtı o kadar süratle vuku bulmuştu ki isyan ile alâkadar eşhastan hemen hiç birisi firara muktedir olamıyarak ne olduklarını bilmeyecek surette çarşıda, pazarda, evlerinde ve bahçelerinde yakalanarak hemen teşkil olunan divanı harbin huzuruna çıkarılmışlardır. Mücrimiyetleri tahakkuk eden eşhastan Ahzı Asker Şubesi Reisi, Mudurnu Müftüsü, Abazalardan Kâmil Bey ve daha birçok kimseler derhal idam olunmuşlardır. Adapazarı'nda idam olunanların miktarı yirmiyi geçmiştir. Kuvayı milliyenin bu muvaffakiyet ve icraatı Ankara'ya bildirildiği gibi telgrafhaneler vasıtasıyla bütün muhite de yayılıyordu. Adapazarı'ndan sonra sıra tabii Hendek'e, Düzce'ye ve Bolu'ya gelecekti.

Adapazarı'ndan sonra Düzce ve Hendek te kurtarılıyor

O zaman asilerin elinde mevkuf bulunan mebus Doktor Fuat Beyin hikâye ettiğine göre, kuvayı tedibiyenin Adapazarı'na geldiği sıralarda Düzce asileri reisleri dahi Ankara ile itilâfa epeyce temayül etmiş bulunuyorlardı. Maamafih itilâf bir takım şeraite talik edilmek istenildiği için bittabiî hiç te esaslı bir şey olmamakla beraber vaziyet asiler için gittikçe sıkışmaktaydı. Bir taraftan anlaşmağa çalışıyorlar, diğer taraftan telâş etmeğe başlamış da bulunuyorlardı. Nihayet kuvayı milliye ile telgraf başında konuşarak vaziyetlerini anlamağa lüzum görmüşler ve muhabere bizzat Çerkez Abdülvehap tarafından idare edilmiştir. Doktor Fuat

Bey muhaverenin bir kısmında veya tamamında hazır bulunmuş ve Abdülvehab'ın manivelâyı asabi asabi vuruşundan vaziyetin pek çetin olduğunu intikal etmiştir. Nihayet yine rüesadan Sefer müdahale ederek neler olup bittiğini sormuştur. Bunun üzerine Abdülvehap asabiyetle manivelâyı atarak Ethem'in bilâ kaydı şart Hendek'e ve Düzce'ye geleceğinden, silâhların teslimi lüzumunu ileri sürmekte olduğundan filân bahsettiğini beyan ile:

— Bu nasıl olurmuş efendim?

Diye atıp tutmağa başlamıştır.

Doktor Fuat Bey bu safhada Sefer'in daha itilâfkâr olmak lüzumunu hissettiğini görmüştür.

Harekâtı askeriye gelince Adapazarı ve havalisinin temizliği için yalnız üç günlük bir meşgale kâfi gelerek kuvayı tedibiye dördüncü günü Hendeğe hareket ve muvasalat ederek orasını bilâ hâdise işgal eylemiş ve beşinci günü sabahı ise Düzce'nin muhasara altına alınmış olduğu hayretle görülmüştür.

Asiler evvelki gün kuvayı milliyeyi Adapazarında durdurmağa çalışmışlarken buna muvaffak olamamışlardı. Fakat bu kuvvetlerin Hendek üzerinden bu kadar süratle Düzceye gelebileceklerini de hiç hesaba katmamış olduklarından hiç beklemedikleri bir zamanda Düzce'nin kuvayı milliyeye tarafından muhasarası cümlesinin şaşkınlıklarını mucip olmuştur.

Yürüyüş o kadar seri ve binaenaleyh muhasara ve işgal o kadar anî olmuştur ki Düzce'de bir ayı müteceviz bir zamandan beri her tarafa fermaferma olmak iddiasında bulunan asilerin hiçbiri, hattâ yerlerinden bile kıvılcama mecal bulamamışlardır. Bunlardan pek azı kaçabilmiş - vakit ve zamanıyla İstanbul'a kadar gidebilmiş olanlar müstesna olmak üzere - bu kağanlar da takip edilerek bazı sahillerde ele geçirilmişlerdir. Görüldüğü üzere ne Hendeğin, ne de Düzce'nin zaptı ve işgali için hattâ tüfek dahi patlatılmağa inahal kalmayarak kuvayı milliyeye gerek orada, gerek bu-

rada isyan ile alâkadar olanların derhal tevkif ve muhakemelerine geçmek suretinde bir vazife ifa etmişlerdir. Evvelâ Hendek'te kalan millî kuvvetler isyan ile alâkadar olan ve hususiyile Mahmut Bey merhumun şehadeti faciasına uzaktan yakından münasebattar bulunan eşhası süratle ele geçirerek divanharplere tevdi ve cümlesini hemen o gün idam eylemişlerdir.

Mahmut Bey merhumun rüfekâsından ve saireden mürekkep olarak Düzce'de on sekiz yirmi kadar zabıt mevkuf bulunuyordu. Orada mahpus bulunan mebus arkadaşların geçirdikleri tehlikeler ise malûmdur. Asiler ve onlara uyan cahil halk, ikide bir bu masumların mevkuf tutuldukları binanın pencereleri önüne gelerek yüksek sesle bunların asılıp kesileceklerinden, bu işin ise bir an evvel yapılması lüzumundan bahseder dururlarmış. Zavallı Hüsrev Bey, bütün bu insafsızlıklar muvacehesinde hayli asabî günler geçirmiştir. İşte kuvayı millîye, Düzcede adalet icra edecek divanharpleri bu zabıtlar arasından teşkil etmiştir. Dün idam olunmak tehlikesine maruz bulunan adamlar bugün idam etmek salâhiyet ve heybeti ile mevki almış bulunuyorlardı. Seri muhakemat ile Hendek'te yirmiyi mütecaviz ve Düzce'de dahi yirmiden fazla asi hakkında verilen idam hükümleri derhal infaz kılınmıştır.

Son günlerdeki anlaşma temayülü gösteren asi reislerden Sefer Bey hakkında şefaat etmek isteyenler olmuş ise de kötülükleri iyiliklerine galip olması hasebiyle o da yakasını idamdan kurtaramayarak anasının bedduasına uğramıştır. Anasının kendisine:

— Oğlum, tuttuğun iş iyi se Allah yardımcın olsun, fakat fena yolda yürürseniz Allah seni de, hepinizi de kahretsin. zerre kadar gam yemem!

Demiş olduğunu Doktor Fuat Bey hikâye etmektedir. Hülâsa isyan ne kadar melûn ve müstekreh idiye tedip ve tenkili de o kadar kahir ve parlak olmuş ve adalet en aşkâr bir ulviyetle yerini bulmuştur.

Refet Paşa Ve Kâzım Beyler Bolu'da

Mudurnu'dan Gerede'ye çıkmış olan Refet Bey (Paşa) Düzce'ye gelerek diğer kuvayı millîye ile görüştüğü gibi Bolu ve ilerisi takibatını kendisi deruhte eylemiştir. Bilâhara Alınış muharebelerinde şehit olan pek kıymetli askerlerimizden Miralay Nazım Bey dahi bugünlerde Bolu'ya yetişmiş olduğundan orası ahvalinin tanzimi kendisine tevdi olunarak diğer kuvayı millîye muhtelif istikametlerde hareketlerine devam etmişlerdir.

Bu takibat ve tedibatta ise yalnız önayak olanlarla iktifa olunarak hakikatin kabir tecellisi karşısında nadim olan azim ekseriyetin yalnız silâhları alınmak ve hattâ bunlardan cephede çalışmak üzere arzı hizmet edenlerin hizmetleri kabul olunmak suretinde muamele yapmak yolu tercih olunuyordu. Kâzım Bey divanîharpleri Bolu'da seri muhakat ve icraatı ile vaziyeti tesbit ederken Refet Bey kuvvetleri dahi Gerede havalisinin temizliğini ikmal ediyordu. Bu havalideki kuvvetler Çerkeş tarikiyle ilerliyerek o günlerde yeni bir isyan ateşine saha olmağa başlayan Yozgat ve havalisine doğru ilerliyecekti. Düzce taraflarında icraat yapan kuvayı millîye ise Akşehir yolu ile İstanbul'a kaçmak isteyen müşevvik ve muharrikleri sahilde yakalayıp haklarında adalet ve siyaset muktezasını derhal tatbik ettiriyordu.

Adapazarı, Hendek, Düzce harekâtında asılanlar

Adapazarı, Hendek, Düzce'den her birinde yirmişer müteceviz elebaşların idam edilmiş olduklarını kaydetmiştim. Adapazarı'nda ilk asılanlardan biri Hoca Ahmet'ti. Bu adam kuvayı millîyenin ansızın Adapazarı'na gelişi sırasında camiye toplayabildiği halka millet kuvvetlerinin katli hakkında gûya vaiz ve irşat ile meşgul bulunmuştur. Anzavur'un işe heyeli riyasetini ifa etmek üzere terki hizmet

eden Adapazarı Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Kemal Anzavur'un jandarma kumandanı Sarı Murat, Anzavur'un topçu kumandanı Abdullah, Anzavur'a yardım eden Ermeni komitesi reisi Şirin dahi Adapazarı'nda idam olunanlardandır. Kuvayı millîye gerek Hendek'te, gerek Düzcce'de isyan harekâtına ilâveten bilhassa hileyle Mahmut Bey merhumun şehadetine sebep olanları arayarak yakalamıştır. Bu arada Hendek'te asilerin reislerinden Belediye Reisi Adil, Avukat Ali Galip, Hoca Mustafa, Nahiye Müdürü Kâmil idam edilmek suretiyle adaletin haklarında tecelli eden ahkâmına kavuşmuşlardır. Düzcce'de ise o havali asileri kumandanı unvanını takınmış olan Sefer ile mezkûr kuvvetlerin idare reisi Abdülvehab, Gerede isyan müfrezeleri kumandanı Koç, Düzcce jandarma kumandanını katleden usattan Reşit, orada idam edilenlerin ileri gelenlerinden idi.

Bütün isyan esnasında Düzcce'de çalışarak kuvayı millîyenin yaklaşması üzerine Akşehir yoluyla İstanbul'a savuşmak üzere firar etmiş olan Düzcce ve havalisi kuvayı isyaniye erkânı harbiye reisi Binbaşı Hayri ile ihanetkâr hareketlere iştirak etmiş olan sekiz zabıt te dahil olduğu halde on dört kişi takip neticesinde sahilde yakalanarak bunlardan isyan ordusunun idaresini bilfiil ifa eyleyen Hayri ile hiyanet harekâtına fiilen iştirakleri kat'iyen sabit olan Yüzbaşı Ali, mülâzimi evvel Şerafeddin, mülâzimi evvel Hayreddin, makineli tüfek zabiti Mehmet Sabri, tabur kâtibi Hasan Lûtfü ve cerrah İbrahim dahi Düzcce'de hükmü kanuna tevfikân asılmışlardır.

Bu suretle Düzcce, Adapazarı, Bolu ve havalisi vücutları islâmîyet ve Türklük için zül sayılacak eşirradan temizlenmiş bulunuyordu. İğfal ve idlâl ile ve hattâ cebir ve tehdit ile isyan vadisine sevkedilmiş olan cahil ve gafil ahali ise silâhlarından tecrit olunmuşlar ve bunlardan cephelede hizmet arzusunu izhar edenlerin talepleri kabul olunarak kendileri cephelere sevkedilmişlerdir.

O güne kadar İstanbul ve Babiâli bu isyan harekâtın-

dan büyük neticelere intizar ediyorlardı. (Peyam Sabah) in o isyan demlerine tesadüf eden neşriyatı dikkatle okunacak olursa Sarayın ve Babiâli'nin Anadolu'da İngilizlerle müştereken kendi tertipleri mahsulü olarak vasi miyasta, müessir ve şamil isyanlara intizar ettikleri açıkça görülüyordu. Tedibatın katiyet ve kahiriyeti İstanbul'u da, İngilizleri de şaşırmıştı. Bu hâdisenin İstanbul'a aksini müteakip Damat Ferit ile «Şimdi sulh ile meşgul olunacağından Anadolu'ya karşı harekâttan vazgeçtiği» ni ilân ve işaa etmiş, hattâ (Peyam Sabah) ile böyle bir fıkra bile neşredilmisti.

Anzavur'un heybesil

Son tedibatta Anzavur'a ait bir hikâye vardır: **Geyve** - Adapazarı arasında Anzavur'a ait olduğu anlaşılan bir heybe elde edilmiştir. Bu heybenin içindeki evrak ve vesaik arasında Anzavur'un Damat Ferid'e yazdığı, fakat gönderemediği bir mektup ta maiyetine verilen kıtaatın harbetmemesi yüzünden muvaffak olamadığını, pek çok mecruh ve maktül verildiğini ve nihayet kendisinin hayvan altında kalan ayağının ezildiğini ileri sürmek suretiyle berayi tedavi İstanbul'a hareket ettiğini yazmakta idi. Kendisi filhakika İstanbul'a gitmiş, fakat mektubu harp meydanında kalmıştı!

YOZGATTA ÇAPANOĞULLARI İSYANI

Düzce ve havalisi isyanları temizlene dursun o sıralarda merkezi Yozgat olmak üzere Orta Anadolu'da dahi bir fesat ve isyan ateşi parladı. Merkezi Yozgat olan bu isyanın zahirdeki başı orada mütemekkin mütegalibeden (Çapanoğulları) idi; bütün fesadın hakikî başının ise İstanbul'da olduğuna, bütün tahrikat ve ifsadın hep oradan yapıldığına şüphe yoktu.

Yozgat İsyanının sergerdeleri Çapanoğulları ahfadından Halit, Celâl Beyler ile onların diğer bir kardeşleri ve o havali mütegalibelerinden Hakkı, Salih, Şekip, Mahmut, Muhlis Beyler vesaire idi. Bunlar, başlarında Çapanlar ve maiyetlerinde, etraftan topladıkları, bin bu kadar haşerat olduğu halde Yozgat'a dahil olarak hükûmeti işgal etmişler ve İlyanın bütün mülhakatını kendi hükümlerinde saymak üzere kendi kendilerine bir nevi hükûmet icrasına başlamışlardır. Asıl maksatları ise Ankara'da teşekkül etmiş olan millî hükûmeti tanımamak esasına müstenit olup Halife ve Padişah hükûmetini yerli yerine getirmek istediklerini söylüyorlardı.

Bu isyanın o havalide gittikçe vüs'at bulmakta olduğu mütevaliyen alınabilen haberlerden anlaşılıyordu. Çapanoğulları Yozgat'tan başka Mecitözü, Ortaköy, Keskin, Akdağmadeni, Köhne, Çorak, Alaca ve hattâ Çorum'un kendi hükûmetleri havzasına dahil bulunduğunu ilân ediyorlardı. Bu iddialarda az çok mübalâğa olmakla beraber isyanın dairasını tersi için pek ziyade çalışıldığı ve onun tevessüüne de bir hayli istidat bulunduğu anlaşılıyordu. Çorum'un isyan

sahasına dahil olmadığı muhakkaktı, fakat Alaca'da nahos bir kaynaşma vardı.

İş yalnız bununla da kalmıyordu. Bu isyanın verdiği cüretle Yozgat ilerlerinde dahi ellişer, yüzer, hattâ bazan iki yüzü mütecaviz mevcutlu çeteler zuhur ederek Tokat ve Amasya livalarını tehdit ve teşvişe başlamışlardı. Ankara'dan geceli gündüzlü bir dikkat ve faaliyetle takip olunan bu yeni isyan sahasına karşı hiç vakit kaybetmeksizin tedbir alınmağa başlanmış ve nihayet elde olabilecek bütün kuvvetlerin bu havalıye sevkine karar verilmişti.

Şöyle ki; evvelâ Gerede sonra Çerkeş'e geçmiş olan Refet Bey (Paşa) bütün maiyeti mevcudu ile derhal Yozgat tarafına hareket etmek emrini aldığı gibi Tokat taraflarında bulunan Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit Beye de icabı veçhile hareket etmek evamir ve talimatı verilmiş ve bu havalide bulunan ufak ve büyük askerî kıta isyana karşı yekdiğerleriyle mütesanit umumi bir harekete sevk edilmişti.

Bu cümleden olarak Çorum taraflarında bulunan Binbaşı Mehmet Bey, maiyetindeki süvari müfrezesiyle Ortaköy asileri üzerine gönderildiği gibi, Kângır'daki alay kumandanı Vasfi Bey de makineli tüfekleri ve beşyüz kadar mevcudu ile Yozgat tarafına tahrik edilmişti. Gaziantep millî kumandanı olan ve isyan harekâtı üzerine Orta Anadolu'ya doğru çıkmak emrini almış olan Kılıç Ali Bey de Boğazlıyan taraflarına gelmişti, bu kuvvetler peyderpey ve taraf taraf asilerle temas etmeğe başlamışlardı.

Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ehemmiyetçe, Düzce ve havalisi isyanından aşağı olmayan bu fesat ve isyan harekâtını dahi emsaline müessir bir ibret teşkil edecek veçhile tenkil etmeği elzem addetmiş olduğundan diğer taraflarda bulunan kuvvetlerden istifade olunabilecek mikdarını dahi bu isyan havalisine sevk etmeğe karar vermişti.

Çünkü yarım tedbirlerle şöyle böyle tedip ve tenkil

edilmiş isyan muntakaları, fesat ve isyanın tamamen sönmesine, bugün burada sönmüş gibi görünse bile yarın başka tarafta çıkabilmesine meydan verebilir. Hülâsa Anadolu'da öldürücü müzmin bir hastalık yaşatabilirdi. Onun için isyan nerede zuhur ederse en kahir darbelerle ezilmeli idi.

Bu maksatlardır ki, Orta Anadolu isyanlarına karşı alınan diğer tedbirler meyanında Düzce ve havalisi isyanlarına karşı vazifelerini bitiren milli kuvvetlerin dahi Eskişehir tarikiyle Ankara üzerinden Yozgat'a getirilmeleri kararlaştırılmış ve mezkûr kuvvetlerin süratle nakli için alınan tren tertibatı onları dahi az zamanda Ankara'ya getirmişti. Tanzimin olunan plânlar dahilinde yapılacak harekât, yakın zamanda bu son fesat ve mel'aneti dahi kökünden kazıyacak veçhile kahır ve tenkil edecekti.

Yozgat isyanının ehemmiyeti

Son isyan, hususa istihdaf ettiği maksatlar itibariyle ehemmiyetçe diğerlerinden aşağı değildi, belki biraz fazla idi bile... Sadece o zamanki (Peyam Saâh) gazetesi okunsa görülür ki Sarayın ve Babîâlî'nin en fazla ümitlendiği isyan sahası da bilhassa burası idi. Filhakika başta Çapanoğulları olduğu halde bu merkezî Anadolu'daki isyanın mürettip ve müdürleri vaziyete hâkim olur olmaz ilk işlerden biri olmak üzere Kayseri'yi ele geçirmek ve yağma etmek istiyorlar ve sonra bu tarikle Niğde üzerinden Konya ile elele vermek maksadını takip ediyorlardı. Kimbilir, belki bu yalnız onlarca böyle düşünülüyor, iş esasen İstanbul'dan böylece tertip olunmuş bulunuyordu. O zaman Zeynel Abidin (1) de İstanbul'da olmak hasebiyle, kimbilir, belki onun da verdiği teminat üzerine İstanbul'ca Konya'ya fazla ehemmiyet atfolunuyordu. Herhalde bu yanlış malûmat ve teminat neticesi olmalıdır ki bilâhara Yunanlılar bile Konya'da

(1) Hürriyet ve İttîfâk Fırkası erkânından.

bir isyan kabiliyeti farzederek ondan istifade etmeği düğünmüşlerdir.

Kayseri ve Çorum'da durum

Vaziyetin öyle lâkaydi ile geçilemeyecek olan ehemmiyet ve vahameti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin malûmu olduğu için alınan tertibatın da tabii hep bu ehemmiyet ve vahametle mütenasip, yani katî ve kahir olmasına bilhassa itina ediliyordu. Kayseri'de techizatını ikmal ettikten sonra Boğazlayan üzerine yürüyen Kılıç Ali Bey, karşındaki külli kuvvetlere ve muhitin ademi müsaadesine karşı ihtiyatkâr hareket etmek mecburiyetinde kalmıştı. Fiilen isyan sahalarının ya içlerinde, ya kenarlarında bulunan kuvayı milliye rüesasına erkânıharbiyeden verilen talimatlarda askerî hareketlerin mütesanit ve fenni olmasının teminine çalışılıyordu.

Bu meyanda isyan muhitlerine civar olan ahalinin gösterdiği ihtisasat da bilhassa dikkate lâyıktır. Ahaliden bir kısmı iğfal ve idlâl edilmiş olduğu halde diğer bir kısmı ihtiyatkârane hareketi hal ve maslahata muvafık bulmuş görünüyor ve diğer bir kısmı ise açıkça isyan ve şakavete muarız olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi şeklini bütün bir samimiyet ve emniyetle selâmet müttekâsı ittihaz etmiş bulunuyordu. Bu meyanda Çorum ile Kayseri'yi hasseten bir lisanı sitayiş ve tevkir ile yad etmek lâzımdır.

Çorum, o zamanki mutasarrıfı Cemal Beyin hamiyetli eşraf ve ahali ile elele vermesi neticesi olarak demir gibi yerinde durmuş ve hattâ kendi eczasından dalâlete sapanları doğru yola getirmek için maddî manevî tedbirlere müracaat etmiştir. Kayseri'ye gelince, onunkisi bütün bütün fedakârane ve kahramananedir. Çapanoğullarının maiyetlerindeki haşerat ile bizzat Kayseri'ye kadar gelmek ve orasını zapt ve yağma ettikten sonra Yozgat ile Konya arasında bir irtibat tesis etmek tasavvur ve teşebbüsünde bulundu-

ğunu zeki ve çok hamiyetli Kayserililer pek çabuk hissetmişlerdi.

Kılıç Ali Beyin Kayseri'den azimetinden sonra ihtiyat-hârane bir hareket ihtiyarı mecburiyetinde kalması, Kayserilileri daha faal olmağa sevketmiş, hususiyle Çapanoğullarından birinin Boğazlayan'a kadar geldiği haberi alınması üzerine Kayserice de fiilî tedbirlere tevessül edilmek zarureti takdir ve derhal icabına teşebbüs edilmiştir. Kayseri'nin bilâ tereddüt teşebbüs ettiği tedbirin ilk safhası şu olmuştur: Başta Kayseri'nin tekmil tüccar ve muteberanı olduğu halde İbrahim Safa Efendinin idaresinde hemen üç taburluk bir intikam alayı teşkil edilmiş ve bu kuvvet büyük Kızılırmak boyunca sevkolanmıştır. İntikam alayı efradının vazifeleri Kızılıрмаğın bütün köprülerini ve geçit yerlerini tutarak asileri Kayseri tarafına geçirmemek idi ki onlar bu vazifelerini hüsnü ifa eylemişlerdir. Kayseri halkının yalnız bu tertibat için yaptığı fedakârlık iki milyon kuruşu mütecavizdir.

Adana, Yozgat ve havalisi şurışı denilen bu son büyük isyanın maksat ve vaziyeti bu suretle kayıt ve tespit edildikten sonra onun nasıl bastırıldığıının hikâyesine geçebiliriz: Bugünler 1920 Haziranının son haftası iptidalarındayız. Merkezi Ankara olan bu isyanın da tepelendiğini görecek olan (Loyd Corç) hiddetinden kudurarak müteakiben Yunan kuvvetlerini ileriye sevk ve tahrik edecek ve ulvî maceralarında görüleceği veçhile onun dahi hakkından gelinecektir.

Ankara'da toplanan kuvvetler

1920 Haziranının ikinci nısfında bir hafta için Ankara büyük ordugâh manzarası arz ediyordu. Yozgat isyanına karşı sevkedilmek üzere muhtelif istikametlerden celbedilen kuvvetlerden güzergâhı Ankara olanlar orada bir müddet geçirecek toplanma işlerini bitiriyorlar ve eksiklerini ge-

düklerini ikmal ediyorlardı. Dahili gailelerin şimdiye kadar Ankara'ya nisbetle garba ve garbı şimaliye tesadüf eden aksamı bertaraf edilmiş, şimdi de şarktan beliren belânın kafası ezilmeğe sıra gelmişti.

Merkezi Yozgat olarak Zile, Tokat ve Amasya müntehalarına kadar uzanan isyan sahası, oralara gönderilmiş olan diğer kuvvetlerle kocaman bir harp sahnesi halinde yanıp tutuşup duruyordu. İsyanın imhasında şiddet kadar sürâte iltizam edilmek zarureti vardı. Ankara'da toplanan kuvvetler derhal Yozgat üzerine yollanmış ve diğer havali kuvvetlerine de erkânıharbiyei umumiyeye buna muntazır evamir ve talimat tebliğ olunmuştur. Erkânıharbiyei Umumiye Reisî İsmet Bey (Paşa) bütün bu isyan harekâtının takibat ve tedibatı esnasında en büyük harplerde olduğu gibi gece- li gündüzlü, muntazam ve devamlı mesai ile çalışmıştır.

Müthiş bir başıbozuk harbi

Yozgat üzerine yürüyen kuvvetler mesafeleri hakikaten çok seri bir yürüyüşle geçerek üç gün sonra 23 Haziran 1920 akşamı Yozgat yakınına varmışlardır. Çapanoğullarının mevcut kuvvetleri ile şehir dahilinde buldukları daha yollarda iken tahkik edilmiş olduğundan tedip ve tenkil kuvvetleri sabahı beklemeksizin hemen bir taraftan muhasara tertibatına geçmişler, diğer taraftan da ortalığı karanlıklar basarken kara bulut gibi şehre hücum etmişlerdir. İşte burada dünyanın en müthiş başıbozuk harplerinden biri vukua gelerek sabaha kadar şehrin içinde kızılca kıyamet kopmuş ve feryat ve figan asumanları tutmuştur.

Takip ve tenkil kuvvetlerinin maksadı asi kuvvetleri merede ise, nasıl ise tutarak kahır ve tedmir etmek olduğundan onlar herhangi zaif mülâhazalarla işlerini yarına bırakmazlardı. Fakat felâket orada idi ki, Çapanoğulları maiyetlerindeki haşerat ile şehir içine girerek masum halkın arasına sığınmışlardı. Onların orada iken de bastırılıp vurulmalarında zaruret vardı. Bu yüzden muhakkak şehre ziyan

gelebilir, mutlaka halk dehşetlere ve mazarratlara giriftar olurdu. Çare ne, artık ne olacaksa olacaktı. Çünkü düşmana aman ve zaman verilemezdi. Yozgat'a bu yüzden gelebilecek zararlar düşünülecek olursa belki yarın yüzlerce Yozgat habezara dönebilir ve helki vatan elden gidebilirdi.

Fakat Yozgat'ın o gece boğuşmasında olup biten şeyler her türlü tasavvur ve tahmini geçmiştir. Buna da bilhassa iki şey sebebiyet vermiştir: Haylice kalabalık olan Çapanoğulları haşeratinin şiddetli bir müdafaaya girişmeleri, yine haşeratin ortalıkta husule gelen kargaşalıktan istifade ederek birçok evlere dahi taarruzla yağma ve garet gibi enü habasete girişmeleri.

Nihayet gizlendikleri birçok binalardan sokaklardaki kuvayı milliyeye üzerine ateş etmekte ısrar ederek teslim olmak imtina eylemeleri üzerine bu nevi mebani topa tutulmak suretiyle yer yer yangınlar zuhur etmişti. Hüflâsa bütün şehir sabaha kadar top tüfek ateşleri ile yangın alevleri içinde cehennemî bir manzara arz etmekte ayak altında ve ateş içinde kalan halkın dehşet ve fecaatı manzarası her türlü tasvir ve tasavvurun fevkine çıkmıştır.

Sabaha kadar devam eden bu kanlı müsademeler esnasında aslerden birçokları peyder pey ele geçirile geçirile nihayet sabahleyin atesin arkası alınabilmiş ve kuvayı milliyeye tamamen şehre hâkim olmuştur. Yalnız isyan mürettepleri Çapanoğulları bir kısım kuvvetleriyle kaçmağa muvafak olabılmişler ve isyan âmîl ve methaldarlarından ele geçenlerse derhal divaniharbe tevdi kılınmışlardır. Kuvayı milliyeye divaniharpleri adaletin tatbik ve icrasında (hiyaneti vataniye) kârunu ile amel ediyorlardı. Bu husus Erkâniharbiyei Umumiye Riyasetinden Yozgat ve havalisi kuvvetlerine dahi 19 Hazıranda sureti mahsusada tekiden tebliğ olunmuştur.

Divanihabin süratle icra ettiği tahkikatta derhal birçok asilerin bertaraf edilmesi neticesinde karar kılınmıştı. Bunların belli başlılarını Yozgat hâkimi Remzi Efendi ile sarık

lılardan Şahap Efendi teşkil ediyorlardı. Bu iki adam isyanı körüklemek ve İstanbul'un mahut fetvalarını yürütmek için var kuvvetleriyle çalışmışlar ortalığı fesada vererek milletin kanına girmişlerdi.

Maceranın sonu

Yozgat'tan firar edebilen Çapanoğullarının Mecitözü civarında buldukları ve derhal etraftan kuvvet toplayarak yeniden iki üç bin kişilik bir haserat gûruhu vücuda getirmiş oldukları haber alınması üzerine derhal üzerlerine yürünülmüş ve sekiz saatlik toplu tüfekli çetin bir muharebe sonra asiler yine münhezim ve perişan kılınmışlar. Asiler evvelce o havalide buldukları topları ve mitralyöleri zaptederek âdeta muntazam bir ordu vücuda getirmeğe çalışıyorlardı. Bu harpte ellerindeki toplar ve mitralyözlük de alınmıştır. Kuvayı milliye müteakiben yoluna deva ile Ortaköy'ü ve Köhne'yi işgal eylemiş ve etrafa dağıttığı müfrezelerle silâh derç ve cem'ine germi vermiş ve asayiş ve inzibatın teessüsü gecikmemiştir. Asilerin reislerinden firar edebilenlerin her biri bir tarafa savuşarak sullanmışlar ve işte Yozgat isyanı denilen haile de bu suretle kökünden koparılıp atılmak suretiyle bertaraf edilmişti. Öyle ki, bilâhara daha müşkül zamanlar olduğu ve o aralarda kuvvetli eşkiya çeteleri türeyerek epeyce gaille teşkil ettikleri halde bu havalide bu hüküm ve mânada hiçbir isyan eseri ve emaresi görülmemiştir.

İsyan olarak ileride yalnız bir Konya hâdisesi göreceğiz ve onun da tedibine şahit olacağız, o kadar.

Şimdi, takip ettiğimiz silsileye göre İngilizler Anzavur ve Düzce isyanlarını takiben belki en ziyade ehemmiyet verdikleri şu Yozgat macerasının âkibetini de sezdikten sonra Yunanlıları İzmir - Balıkesir cephesinde (Mile) hattı denilen muntakayı geçmeğe sevketmişlerdir. Yozgat hâdisesi biterken Yunanlılar da Bursa'ya dahil oluyorlar, bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi - zaten muntazır olduğu - asıl büyük imtihana davet olunuyordu.

YUNAN KUJVETLERİ TAARRUZA GEÇİYOR

Tam Yozgat isyanı bastırılırken yani 1920 senesi Haziranının son haftası iptidalarında (Milen) hattı gerisindeki Yunan kuvvetleri, ilk hedef Salihli cephesi olmak üzere, taarruza geçirilmiştir. Oradaki millî kuvvetlerimiz zaten muntazam kuvvetler olmadığı gibi dahilî isyanlar yüzünden içeriye alınan kuvvetlerin eksilmesiyle bir kat daha zayıflamış bulunduğundan Yunan kuvvetleri Marmara nahiyesi istikametinde Salihli cephesini yardıktan sonra kolaylıkla Akhisar cephesini de geçmişlerdir. Salihli cephesi kuvayı milliyesi Alaşehir - Afyon hattı istikametince evvelâ Gunday'a ve birkaç gün sonra orada dahi tazyik olunarak Elvanlar istikametine çekilmişlerdi. Daha doğrusu bu havali kuvvetleri kısmen bu istikamete çekilmekle beraber kısmen de Demirci, Simav, Gedus, ve Kütahya istikametlerine düşmüşlerdi. O zaman oradan gelen arkadaşlardan dinlediğimize göre, muntazam Yunan kuvvetlerinin oralarca na memur zannolunan bu taarruzu yüzünden efrat ve ahali itibarıyla pek çok kargaşalıklar olmuştu.

Balıkesir düşüyor

Mütearrız Yunan kuvvetlerinin bir kısmı Akhisar'dan sonra Balıkesir istikametine teveccüh ederek Giresun nahiyesinde karşılaştıkları o taraf kuvayı milliyesiyle sekiz saat süren bir muharebeye tutuşmuşlardır. O zaman 61 inci Fırka Kumandanı olan Miralay Kâzım Bey (Kâzım Paşa) bu muharebeden sonra faik kuvvetler karşısında usulü dairesinde ricatı iltizam etmiş ve oradaki kuvvetlerin dağılmasına mey-

dan vermemek üzere tertip ettiği ricat plânını tatbik ederek Balıkesir önünde, belki daha ziyade bu hesaba göre yapılmış bir mukavemetten sonra, kendisi başta olduğu halde, diğer zabıtlar, eldeki kuvvetler ve müdafaayı hukuk erkânı ile Bursa'ya çekilmiştir.

Balıkesir'in tahliyesi bütün Balıkesir - Bandırma hattı garbının tahliyesine müncer olmak tabii olduğundan o taraflardaki kuvayı milliyeye erkânı ve mensubini dahi Bursa istikametine çekilmeğe müsareat etmişlerdir.

Bursa'nın sukuttan evvelki manzarası

Ben o tarihte İstanbul'da bulunan ailemi almak üzere Bursa'ya gelmiş bulunuyordum. Yunan taarruzunun Bursa istikametinde meydan verdiği ricat ile o zaman binnefis Bursa'nın manzarasını ebediyen unutamam: Hacım Muhiddin Bey Vali ve Miralay Bekir Sami Bey de 56 ıncı Fırka Kumandanlığı ile orada kumandandı. Bursa'nın içinde eli silâh tutan insandan geçilmiyecek kadar kalabalık vardı. İnsana öyle geliyor ki, bu eli silâh tutan adamlar teslihi olunsalar, o zaman denildiğine göre, dar bir boğaz olan Ulubat tarafları tutulsa, belki Bursa sukuttan kurtulabilirdi. Yalnız düşman Mudanya veya Gemlik taraflarından bir ihrac yaparsa şehir hesabına vaziyetin müşkül olabileceği takdir ediliyordu. Bu takdirde de müsellâh kuvvetler daha müsait yerlere çekilmek suretiyle bir cephe tutmuş olabilirdi. Bir taraftan Balıkesir üzerinden Bandırma'ya yürüyen düşmanın Bursa'ya geleceği pekâlâ tahmin olunurken diğer taraftan İngiliz torpitoları sahillere yaklaşarak Valiye tehditimiz tebligat icra ediyorlar, fakat şiddetli cevaplar alıyorlardı.

Gelen düşmana karşı mukavemet etmemek çok havsalsız birşey olduğundan Bursa'da mutlaka birşeyler yapılması için mütemadiyen çalışılıyordu. Silâh bulunsa, belki teslihi edilecek adam bulunacaktı. Bu maksatla memleketin

kırk elliyi mütecaviz egraf ve muteberanı belediye dairesinin geniş salonuna toplanarak kinde silâh ve mühimmat varsa meydana çıkarılması esası üzerine bir hasbihal yapıldı. Herkes kendi mahallesinde ve otraf ve havalide birer ikişer silâhı olacak kim varsa bulacak ve bu silâhlar yarından itibaren müdafaai hukuka teslim edilecekti. Pek çok adam-tarda bir iki mavzer ile küfi mühimmat bulunabileceği farzediliyor ve birkere bunlar toplanırsa düşmana hiç olmazsa ilk günler için mukavemet edecek bir kuvvet yapılabileceği zannolunuyordu.

Ertesi gün müdafaai hukuka uğrayarak getirilen silâh miktarını öğrenmek istedin. Cins ve nev'i muhtelif ancak yirmi iki tüfek bulunup getirilebilmiş olduğunu öğrendikten sonra Bursa'da yapılabilecek birşey olmadığına kanaat getirmemek imkânı olamazdı.

Filhakika 3 veya 4 Temmuzda Yunan kuvvetleri Bursa istikametine gelerek derme çatma bir jandarma kuvvetinin arzettiği ufak bir mukavemetten sonra Bursa'ya dahil olmuşlardı. Vaziyet yeis ve ıstırapı dai olmakla beraber asla gayri muntazır değildi. Binaenaleyh şimdi artık evvelâ cephe-leri tespit etmeli, sonra da düşmanı vatanın hariminden atacak tertibat ve tedarikâta tevessül etmeli idi.

Büyük Millet Meclisinin heyecanlı bir celsesi

Yunan ordusunun taarruzu kolaylıkla muvaffak olarak ehemmiyetli ehemmiyetsiz bir iki muharebe ve müsademeden sonra âdeta kollarını sallarcasına bir vaziyetle muhtelif istikametlerden Anadolu içerisine doğru yürütmesi milli mücadelenin yeni ve muazzam safhasını açmıştı. Hele Bursa ve Balıkesir gibi şehirlerin düşman istilâsına uğramış olması bilhassa Büyük Millet Meclisi sahnesinde top gibi patlayan hâdiseler teşkil etmiş, orada birdenbire herkesi kabına sığmayan bir vaziyete ilka eylemişti.

Yunan ordusunun Bursa'ya kadar gelebilmiş, bugün,

şimdi yeşil Bursa'nın Yunan işgali altında bulunmuş olmasını kimsenin havsalası almıyordu. Bu nasıl böyle olabilmişti, hususiyile bu nasıl bu kadar kolaylıkla olabilmişti? Bursa gibi Türklüğün ruhunu temsil eden güzel bir şehir sefil bir düşmanı eline nasıl düşebilmişti?

Kaynayan Meclis, azim bir velvele içinde bir taraftan düşmanın def'ine ait tedbirler üzerinde ısrar ederken diğer taraftan da düşmanın Bursa'ya kadar gelmiş ve orasını geçmiş olmasını bir türlü zihnine sığdıramıyarak buna meydan vermiş olanlar hakkında pek şedit ve biaman davranmak istiyordu. Mesele umumî celselerde mevzu teşkil ederek nihayet bir gün Hamdullah Suphi Beyin, hemen hemen umurunun hissine tercüman olan ateşin bir nutku ile bütün bütün alevlendi. Hatip hissiyatı tehyiç eden ve aynı hakikat gibi görünen uzun sözlerinde Bursa'yı harpsiz ve mukabelesiz düşmana teslim edip kaçanları şiddetle muahaze ediyor ve bunların haklarında en ağır cezaların tatbikini talep ediyordu. Hatibin sarih hedefleri Bursa Valisi Hacı Muhiddin ve 56 ıncı Fırka Kumandanı Bekir Sami Beylerdi.

Meclisin tasvîpkâr galeyanı bir dereceye varmıştı ki bilhassa bu iki zatı muhakkak olan müthiş ve seri bir âkibetten kurtarabilmek için Mustafa Kemal Paşanın müdahalesi lâzım geldi. Mustafa Kemal Paşa bu müdahalesiyle vaziyeti mütecellidane izah etti. Evvelâ düşmanın vatanımız dahilinde böyle daha ziyade ilerleyebilmiş olmasının davet ettiği teessürleri pek tabii ve pek asil buluyor, fakat buna mukabil askerî bir salâhiyetle teminat veriyordu:

«— Heyeti celilenizin ittihaz edeceği tedbirlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun düşmanı evvel ve **ahar** mukaddes topraklarımızdan çıkarıp atacağında **ıştibaha** mahal yoktur. Yalnız Yunan ordusu değil ve yalnız şimdiki haliyle Yunan ordusu değil, bunun üç baş misli kuvvetlerle dahi karşılaşsak Türkiye Büyük Millet Meclisi vatanın **istiklâlini ve milletin varlığını icap ederse memleketin son ka-**

yaşı üzerinde, hem de muvaffakiyetle müdafaa etmeyi bilecektir. Halden müteessir olsak bile atiden asla endişemiz yoktur.»

Diyordu. Mevzuubahsolan kumandana gelince, Bursa'nın sukutunda ona fazla sun'u taksir atfetmeğe askerliğin kavaidi gayri müsait olduğunu, onun yerinde kim olsa neticenin maatteessüf içtinabı gayri kabil bir zaruretle bundan ibaret bulunacağını izah ile Meclisi itidal ve sükûnete davet ediyordu. Bu izahata nazaran kumandanın hatası yoktu, Meclisin hataya düşmemesi lâzımdı. Paşanın izahatı Meclisi ani ve şedit kararlar ittihazından alıkoydu ise de ortalığın teessürü için için yanmakta devam etti.

Ne yapıp yapmak, Bursa'yı kurtarmak cereyanı

İlk iş olarak Meclis bir kere şu Yunanlıların Bursa'dan atılmaları için ne yapılmak lâzımsa yapılsın fikri üzerinde ısrar etti. Bir aralık ilk heyecanlı gayretlerin bu nokta üzerinde tekâsüf ettiği görülüyordu. Meclis, şimdiye kadar hep dahili isyanları takip ve tedip ile meşgul olan bütün kuvvetleri cem ve takviye ederek Bursa üzerine sevketmeği ve oradan herçe badabat düşmanı sürüp çıkarmağı düşünüyordu. İlk manzarada Meclis şimdilik bukadarını âdeta terk ve ihmali gayri caiz milli bir haysiyet meselesi yapmış gibiydi ve ilk günlerde bu böyle gidiyor gibiydi de...

Dahili isyan takibatındaki kuvvetlerden tasarrufları kabil olanların şimdi de harici düşman cephelerine karşı Eskişehir istikametine hareketleri için emirler veriliyordu. O vakit garp cephesinin başına Ali Fuat Paşa gitmişti. Fuat Paşa, ilk Yunan taarruzu üzerine cenuptan Elvanlar köprüsünde bir cephe tespit etmekle beraber şimalde de bulabildiği kuvvetlerle eyvelâ Bilecik ile Yenişehir arasındaki Köprühisar'da, müteakiben Yenişehir'de şöyle böyle askerî bir vaziyet ihdasına çalışmakta idi. Şimdi diğer mıntakalardaki kuvvetler de bütün bu garp cephesine gelecek olurlarsa

belki daha esaslı birşey yapılacaktı. Fakat Mecliste behemehal Bursa'nın istirdadı fikri hâkimdi.

Mustafa Kemal Paşa nasıl düşünüyordu?

Bu fikre yalnız Gazi Paşanın pek mülâyim olmadığını o sıralardaki hususî bir mülâkatında öğrenmiştim. Paşa Bursa'nın istirdadını imkânsız görmüyor, fakat bu istirdadın askerî neticesini meşkûk addediyordu. Hülâsa olarak demişti ki:

— Ciddi bir harekâtı askeriye yapılabilmek için her taraftaki vaziyetlerin tavazzuhu lâzımdır. Bu gün İzmit'te düşman var, denizler düşman elindedir. Baskın şeklindeki bir hareketin Bursa'yı bir müddet için bize kazandıracığı kabul olunabilse bile yarın oradaki vaziyetimize zıt bir düşman hareketi bize dahi Bursa'yı bilâ muharebe terkettirebileceği unutulamaz. Hele bakalım vaziyetler iyice tebellür etsin.

— Vaziyetlerin tavazzuhunu müteakip askerî hareketlerin hemen başlayacağını tahmin buyuruyor musunuz?

— Meseleleri hâdiselere göre değil, hakikatı vechile mütalâa etmek lâzımdır. Bize lâzım olan Bursa değildir, vatanıdır ve bütün vatandan düşmanın defolup gitmesidir ve bu, günü geldiğinde böyle olacaktır. Ancak tavakkuf ettiği şeraitin inkişafı ve istimali lâzımdır. Bu itibarla bizim heyecan ve isticâl ile değil, belki teenni ve basiretle hareket etmekte menfaatımız ve hattâ zaruretimiz vardır. Unutulmamalıdır ki en kuvvetli düşmanlarımızla muhatız, Yunan munan fakat asrî techizatla mücehhez muntazam ve kuvvetli bir ordu vardır. Maksadımıza vusul için işte bütün bu müşkülâtı yenmek mevkiindeyiz. Bu ise Bursa istirdadı ile temin edilmiş olamaz.»

İsyân mıntakalarındaki kuvvetler hep Eskişehir istikametinde avdet ediyorlardı. Millette canlı bir faaliyet mukaddimeleri görünüyordu...

İcra Vekilleri Heyetinin millete beyannamesi

İcra Vekilleri Heyeti 1920 Haziranının son haftasında başlayan Yunan taarruzuna karşı bir taraftan icap eden tedbirleri alırken diğer taraftan da millete ve dünyaya (1 Temmuz tarihli) şu beyannameyi neşir ve ilân ediyordu:

1 — İstanbul'da btlunan İngiliz hükümeti işgaliyesi İstanbul gazetelerine verdiği tebliği resmide kuvayı milliyenin İzmir'e taarruz etmek suretiyle mütareke ahkâmını yeniden ihlâl ettiğinden dolayı sulh kampanyasının Yunan ordusunu ileri harekete mezun kıldığı ve Alaşehir, Akhisar, Sema'nın işgal olunduğunu bildirmiştir. Filhakika 22 Haziran, sene 1920 denberi Yunan ordusu şarkan ve şimalen taarruzuna devam etmekte ve uzun müddettenberi tahşit ettiği kuvvetler sayesinde memleketimizin bazı mahallerini işgal eylemektedir. Yunan ordusunun vazifesi ve evsafı farikası müslüman milletini soymak, tahkir etmek, boğazlamaktan ibaret olduğundan bu vazifeyi de büyük bir kan hirsıyla ifa etmektedir. Beynamede mütareke ahkâmının ihlâlinde bahsolunuyor. Bir senedenberi İzmir'de müslüman kanları dökülüyor. Mütarekeden sonra memleketimizin en mühim kısmı işgal ve zulüm ve tecebbür ile esliha ve mühimmatımız gaspedildikten sonra halkımız Yunan bıçaklarına teslim ediliyor. Ahvali dahiliyemize müdahale, payıtahtımız işgal, makamı hilâfet ve saltanatın faaliyeti müstakilesi iptal, velhasıl bir milletin mukaddes ve masum nesli varsa düşarı tecavüz edildikten sonra mütareke ahkâmından bahsolunabilmesi adalet ve insaniyetle cebren feci bir istihza olduğu kadar milletimizin ve hattâ düveli galibe milletlerinin temsili hakikatten tamamen aciz zannolunduğuna yeni ve katî bir delildir. Bu ithamın başka kıymeti mevzuubahis olamaz.

2 — Hakikatte ise itilâf ricali başta İngiliz rüesayı idaresi olmak üzere milletimizin imhasını tasmiin etmişlerdir. Sulh muahedesi namı altında İstanbul memurlarına verilen

teklifatı tam bir senelik bir nifakı dahilî devresinden bil-istifade bilfiil tatbik ettiler ve derakap zuhur eden müşkilât üzerine esbabı mukavemetimizin tamamıyla imhasına zaman kazanmak için heyeti tahkikiye ve saire suretinde milletimizi aldatmağa teşebbüs ettiler. Gerçe bir seneden-beri milletimizin ekseriyeti katiasını aldatmak imkânı olmadığını tecrübe ettilerse de her halde vesaiti müdafaamızı tenkis hususunda mühim icraat yaptılar ve artık Türkiye idamının maskesiz icrası zamanı geldiğine hükmettiler: Bu zaman 16 Mart, sene 1920 den başlar. Bu tarihte İngiliz memurlarının tertip ettiği plânın hududu esasiyesi, evvelâ milleti nifakı dahiliye düşürmekti. Filhakika nifakı dahilî vasıtasıyla milletin külliyyen inhidam etmesi ve bütün memleketin bir iki ay içinde dıçarı esaret olması ihtimalini ümit ediyorlardı.

Bu sayede İngiliz emperyalizminin sun'î bir surette yetiştirmek istediği büyük Yunanistan İmparatorluğu Rume- li'de ve Anadolu'da bütün memleketlerimizi külfetsiz bir surette temellük edecekti. İstanbul'da idarei ör- fiye ve İngiliz divanharbi tesis ile itilâf menafi- ine tabi olmayarak müstakilen menafi vataniyemiz ha- linde hareket etmeyi gayri mümkün bir hale getir- mişler ve bununla da iktifa etmeyerek doğrudan doğ- ruya kendi memurlarını geçirmişlerdir. Bu memurlar ister yürekten vatan hiyaneti sevgiyle olsun, isterse İngiliz im- ha politikasını ve Yunan istilâsını göremeyecek kadar ba- siretten mahrum olmaktan münbeis bulunsun, dinî ve millî ve nakdî yed'i iktidarlarında bulunan bütün kuvvetleriyle, milleti Osmaniyenin aleyhinde kıyam etmişlerdir. Üç ay- danberi bütün dünya milletimizin yaşamak ve esir olmamak için gösterdiği havarıkı millîye ve içtimaiyeye hayrandır. Nifakı dahilî yolunda çalışan bütün vesait, âlemi insaniyet ve islâmiyetin tezlili ve istikrahı önünde ve milletimizin azim ve salâbeti karşısında erimektedir. Nifakı dahilî oyunu kâfi derecede işlendiğine kani olduktan sonra Yunan ordu-

sunun istimali zamanı geldiğine karar verdiler. Çünkü nifakı dahiliye galebe ettikten sonra Türk milletinin Yunan ordusunu perişan edebileceği muhakkak bir keyfiyettir. Binaenaleyh henüz dahili harekât sebebiyle kuvvetlerimiz cephe-lerden uzak bir vaziyette bulunurken Yunan ordusunu harekete getirmek icap ediyordu ve artık münafık kuvvetler vazifelerini ifa ederek memleketi Yunan istilâsına hazır bir hale getirmişlerdir. Bu izahattan anlaşılıyor ki milletimizi imha plânının ikinci safhası tatbiki olmak üzere Yunan harekâtı askeriyesi devri geldiğine kani oldukları için itilâf düveli galibesi Yunan ordusuna yol vermişlerdir. Binaenaleyh İznit meselesi gibi basit ve hakkı meşru müdafaaya müstenil zaruretlere ve her ne şekilde olursa olsun mütareke ahkâmının ihlâlinden bahsetmeleri gülünçtür.

3 — Türkiye'yi imha etmek için düşmanlarımızın tas-
mim ettikleri plânın bundan sonra da diğer safhası var-
dır. Sevahilimizin daha bazı yerlerinden bizi tazyik etmeleri
ve iktisaden dahi abloka tedabirine tevessül etmeleri ihti-
mal dahilindedir. Bu ihtimalât bizce derpiş edilmiştir. Her
halde içinde bulunduğumuz mücadelât ve mücahedatta azim
ve tahammülümüzü kırabilmek azmiyle maddî ve manevî
bütün tazyikatı peyder pey tatbik edeceklerdir.

4 — Düşmanlarımızın tatbik mevkiine koydukları ve-
saite tevfikatı süphaniye ile galebe edeceğimize dair ilk
gün beslediğimiz ümitlerde bugün Yunan ordusunun akura-
ne istilâyâ başladığını gördükten sonra dahi daha kavi ve
daha azimkâr bulunuyoruz. Milletimiz Anadolu gibi vasi ve
feyyaz bir muhiti faaliyet içinde yalnız münafık ve Yunan kuv-
vetleriyle istilâ ve imha edilemez. Düşmanın istilâsı ne kadar
vüs'at peyda ederse izmihlâli de o kadar sürat ve katiyet ile
huşul bulacaktır. Bütün ahalimizde münafıklar ve Yunan-
lılara karşı sönmez bir azim ve kin uyanmalı, Yunan ordu-
sunun ilerisinde gerisinde nerede kalırsa kalsın her müslü-
manın vazifesi Yunan neferine hücum olmalıdır. Cenabı
Hak Yunan benay hayalinin mahvını bize nasip edecektir.

5 — Yaşamak isteyen milletimizin talebi basit bir kelimede mündemiç ve meşrudur: İstiklâl!... Avrupa'nın rüesayı idareden ve sermayedarlardan ayrı olan asil milletleri bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün Fransız milleti ile, İtalyan milleti ile, hattâ İngiliz milleti ile muhasama halinde bulunuyorsak bu, o milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi rüesayı idarelerinin istilâ ve sermaye emelleri için bizi imha etmelerine ses çıkaramamalarındandır. Fransızlarla samimiyetle tesis ettiğimiz mütarekenin temdidine Fransız memurları mütareke esasında ahalmize işkence ettirmek, verilen söze muhalif olarak adamlarımızı tevkife devam etmek, velhasıl tatili muhasemattan bilistifade memleketimizi yeniden işgale kıyam etmek gibi ahval ile fiilen inkân bırakmadılar. Diğerleri de böyledir. Bu devir Fransız ve İtalyan ve diğer milletler memurlarının İngiliz rüesayı memurini emrine itaat ettikleri ve milletimizin fiilen ve muttariden imhasını sermayedarların kendi menfaatlarına muvafık zannettikleri devirdir. Bu devri atlayıp milletleri söylemeğe davet etmek için yaşamağa haklı olduğumuzu ve hayatımızı elimizden almak için kendilerinin birçok hayatlarını feda etmek lâzım olduğunu isbat edeceğiz. Bütün milleti vifak ve ittihadı ve Yunanlıların aleyhine kemali azim ile kıyama davet ediyoruz. İrşat ve içtihat Yunan izmihlâlini inayeti Hakla yakın bir zamanda müyesser kılacaktır.»

Mustafa Fevzi Paşanın ruhunu taşıyan bu beyannamenin samimiyeti, Türk tarihinde ve Anadolu istiklâl cidalinde açılan sahnenin sanki programı idi ve öyle oldu.

1920 Temmuzunda cephe vaziyeti

İlerleyen Yunan ordusu Bursa'ya geldikten sonra bizim İzmit taraflarındaki mevhum mütareke hududumuz fiilen

Geyve boğazına inmek zarurî idi. Bu vaziyette kuvvet olarak, ordu olarak artık Kocaeli yarımadası içinde dağınık kalamazdık. Bursa'ya gelen ve oradan ileriye de yürüten düşman kuvvetinin bu vaziyeti bize İzmit taraflarında cephe olarak yalnız Geyve boğazı mesnedini bırakmış olurdu. Deniz düşman elinde bulunduğuna göre Yenişehir - Geyve boğazı hattının şimal kısmı artık düşman nüfuzu altında bir saha addolunurdu.

Bursa'yı geçen Yunan kuvvetleri Bursa ile Yenişehir arasında Dimboz sırtlarını tutmuşlar ve İnegöl istikametinde de Aksu'ya kadar ilerlemişlerdi. Binaonaleyh oradaki Yunan cephesi o günler için Dimboz sırtları ve bu sırtlardaki Dimboz çeşmesi ile Aksu arasına çekilecek hat idi. Yunan kuvvetinin on beş gün zarfında İzmir cephesinden kalkarak tâ buraya kadar dolaşmış ve bunun gerisindeki bütün o büyük Anadolu parçasını sukut ettirmiş olması hakikaten şaşılacak bir şeydi.

İşte bu cihet Türk'ün havsalasına sığmıyordu. Daha fazlası vardı: Meselâ ben Bursa'nın son günlerinde orada bulundum. Bir yığın halk, hiçbir şey yapmağa kadir olmaksızın, bizar ve muzdarip, çalkanıp dalgalanıyordu. Panik ile karışık bir bozgunun ne demek olduğunu Bursa'da ve Bursa - Yenişehir - Bilecik yolunda kendi gözlerimle gördüğüm için Ankara'ya ruhan, milletim namına, büyük bir hacalet altında, ezilerek varmıştım. Bir taraftan Yunanlılar bu kadar suhuletle topraklarımızı istilâsı havselaya sığmaz bir şeydi, diğer taraftan Türkün bu aciz ve meskeneti anlaşılır şey değildi. Fakat bu bir kaza idi ki nasılsa böyle olabilmmişti. Nihayet Türk ilk günlerin hayret ve gafletinden sıyrılıyor, yavaş yavaş kendine geliyordu. Yunanlılar belki buralardan daha ileri gidecekler ve fakat milletin artık uyanmağa başlayan yeni azim ve meramı onları nihayet hurdahaş edecekti.

Yunanlıların Uşak - Afyon istikametindeki cephesi Elvanlar köprüsünün Alaşehir tarafında idi ve köprü bizde

idi. Ali Fuat Paşa Uşak'ta mümkün olabildiği kadar kuvvet cemetmişti. Bu cephenin ileri hattı bize göre Elvanlar köprüsü idi. Bunun haricinde Demirci üzerinden Kütahya'ya giden bir saha vardı ki henüz düşman o cihete ciddi bir yürüyüş yapmamış ise de, yapması pek kuvvetli ihtimal dahilinde olduğu halde tarafımızdan bu cihete ait olarak henüz bir tertip ve tedbir alınmış değildi.

İşte cephe vaziyeti 1920 Temmuz iptidalarında böyle idi ve bu vaziyette Bursa'nın istirdadına mı gidilsin, yoksa başka bir hattı hareket mi tutulsun, meseleleri tetkik olunuyordu.

Ankara'da bir miting

İlk buhran ve heyecan günlerinde ne yapılacaksa behermehal yapılarak Bursa'nın herçebadabat istirdadı isteniliyordu. Bu ilk günlerde, âdeta önüne geçilemeyecek kadar, kuvvetli bir cereyan idi. Bu maksatla Büyük Millet Meclisi önünde yapılan bir miting muhteşem ve ulvî tezahürat ile milletin gizli ve kahir kudretini meydana çıkarıyor ve yükselttikçe yükseltiyordu. Orada İzmir bağırıyor. Manisa bağırıyor. Aydın haykırıyordu. Yeşil Bursa feryat ve figan ediyor. nihayet bütün vatan ve bütün millet köpürüyor, kükrüyordu. Ankaralı bir hoca en sonunda hitabet kürsüsüne çıkarak Ankara namına ve bütün vatan ve millet namına Bursa'nın ve bütün esir memleketlerimizin kurtarılması namına ahtü peyman teklif ediyor ve bu ahtü peyman yerleri sarsan gökleri titreten bir gulgule halinde, yükseliyordu.

Neye uğradığını bilmeyen milletin ilk Yunan taarruzu karşısındaki şu ulvî hayret ve ıztırabı sevkile, ilk günlerde, toplanabilecek bütün kuvvetler ile derhal Bursa'nın istirdadına gidilmesi hemen hemen umumî bir kanaat gibiydi. Aradan on beş gün geçmesiyle bu vaziyette yavaş yavaş bir tebeddül zarureti kabul edilmeye başlanmıştır.

Bu bahiste Mustafa Kemal Paşanın fikri ne olduğunu yukarıda söylemiştim. Bilhassa Paşa vaziyeti askerî bir gözle mütalâa ederek ancak o dairede hareketin makul ve salim olacağını düşünüyor ve hal ve mevkie akıl ve mantığın hükümran olması için ilk ızdıraplı heyecanların biraz geçmesini bekliyordu. Nihayet cephe vaziyetlerinin tetkik ve tesbitinden sonra hemen Bursa istirdadına gitmenin devamlı bir netice vermedikten başka belki felâketleri bile davet edebileceğini birer ikişer herkes idrak ve takdir etmeğe başladı.

İstirdat mümkün, fakat muhafaza müşküldü

İlk heyecanların verdiği azim ve katiyetle Bursa üzerine yürüyecek kuvvetlerimizin orasını istirdat edebileceklerini Mustafa Kemal Paşa da mümkün görüyordu. Fakat Bursa istirdat olunup da ne olacaktı? Acaba istirdattan sonra orasını muhafaza edebilecek miydik? Pek galip bir ihtimalle edemeyecektik! Çünkü:

1 — Bursa'yı istirdat edecek kuvvetlerimiz, düşmanı Bandırma istikametinde ilânihaye takip edecek miktar ve kifayette olamıyacaktı. Binaenaleyh Bursa'nın istirdadı olsa olsa ilk günler için (Abolyont) gölü taraflarında bir cephe ihdasına müncer olabilirdi.

2 — Âdetâ bir yıldırım baskını ile yapılmış olacak bu istirdattan sonra düşmanın takviye kıtaatı alarak tekrar aynı istikamette, yani Bandırma - Susurluk tarafından gelecek kuvvetlerinin yeni taarruzlarına mukavemet olunup olunamayacağı bir mesele idi.

3 — Düşman, şimal tarafından Mudanya ve Gemlik taraflarına asker çıkarırsa yandan vurulmak tehlikesine karşı bizim kuvvetlerimiz belki kendilerinden çekilmek mecburiyeti ile karşılaşabilirlerdi.

4 — Düşman, hattâ İzmit tarafından Adapazarı'na bilâ mani kuvvet sevketsse Bursa'daki kuvvetlerimizin hattı ricatı

yine tehlikede kalırdı. Düşman bu tarikte Geyve ile hattâ meşgul olmağa bile lüzum görmeksizin Yenişehir ve İnegöl istikametlerinde ilerleyebilirdi.

5 — Düşmanın Alaşehir'den gelen kuvvetleri Uşak istikametinde ilerleyerek Afyon üzerine belki suhuletle yürüyebilirlerdi. Orada şöyle böyle bir cephe tutulmuş ise de kâfi derecede kuvvetli olmadığımızı biz biliyorduk. Bu takdirde dahi Bursa taraflarına sevk edilmiş olacak kuvvetlerimizin alalacele tâ Eskişehir'e kadar ricat etmek mecburiyetleri kat'i ve içtinabı gayri kabil bir zaruret olarak tahakkuk edebilirdi.

6 — Garptan Kütahya'ya isal eden Demirci - Simav sahası tamamen açıldı. Oradan gelebilecek bir düşman kuvveti, karşısında Uşak'taki kadar bile bir mukabele ve mukavemet kuvveti bulacak değildi ve önünde hiçbir hail olmayan düşmanın o istikamette ilerleyemeyeceğini farzetmek tabii doğru olamazdı. Hattâ bizim Bursa'yı istirdat ettiğimize mukabil düşman yalnız o istikamette Kütahya'ya doğru ilerlese biz Bursa'yı yine alalacele terkedip tâ Eskişehir'e kadar inmeğe mecbur kalacaktık.

«Bize lâzım olan Bursa değildir, vatandır!»

Bütün bu mütalâat önünde Mustafa Kemal Paşanın:

«— Bize lâzım olan Bursa değildir, vatandır» düsturu hal ve mevkie kolaylıkla ve kat'iyetle hâkim olmağa başlamış bulunuyordu. Yalnız Bursa'yı değil, bütün vatanı kurtarmak mevzuu bahisti. Bu da ancak Yunan ordusunu yenmekle tahsil olunabilir bir netice idi. Bursa'nın alalacele istirdadı fikri, gözler önündeki felâketin heyecanlarından mütevellit idi. O bir vaziyet ise çetin hakikat idi. İşte şimdi herkes bu çetin hakikat ile karşılaşmağı, nekadar acı ve nekadar kahir ise de, çaresiz ve zarurî kabul etmeğe temayül ediyordu. İşleri bu hakikatler dairesinde yürütmek için bir taraftan icra vekilleri heyeti olarak takip, müzakere ve tahrir eylemek,

diğer taraftan da teşri kudreti gibi icra salâhiyetini de nefsinde cemetmiş olan meclise gelerek anlatmak ve anlaşmak lâzım geliyordu. Ve bunlar böyle yapıyor, meclisin aheni olduğu kadar gizli celseleri de teakup ediyordu.

Şimdi teressüm eden cephelerin tespiti ile ilk iş olarak Yunan'lıların muhtemel daha ziyade ileri hareketlerinin önüne geçmek lüzumuna tevfiği hareket olunuyordu. Binaenaleyh Eskişehir'de tecemmü etmiş olan kuvvetlerin mühim kısmı derhal Kütahya ilerilerine gönderilmek suretile cephe olarak bütün bütün açık bulunan bu kısmının dahi setri cihetine gidilmiştir. Söylediğimiz veçhile bunlar daha ziyade isyan mıntakalarından geri alınan kuvvayı millîye idiler. Bu kuvvetler Kütahya Gedus üzerinden yürüyerek Simav istikametinde ilk iş olmak üzere bir (Şalgamoğulları) hadisesiyle karşılaşmıştır. Bu sırada Yunan kuvvetleri de Demirci kasabasını işgal etmiş bulunuyorlardı.

DEMİRCİNİN SUKUTU VE ŞALGAMOĞULLARI HADİSESİ

Yunanlılar 920 Haziranının yirmi ikinci günü başlayan taarruzlarının ilk kısmında daha ziyade Balıkesir - Bandırma - Bursa tarafına ehemmiyet vererek bilhassa o kısımda ilerlemişlerdi. İngilizlerce tasavvur edilen bu taarruz plânının Bilhassa Eskişehir - Afyon hattının ele geçirilmesini istihdaf ettiği ilk bakışta görülebilirdi. Eskişehir'le Afyonu işgal edecek bir düşman kuvvetinin, hususiyle onun - velevki perde arkasından - emir ve kumandası İngilizler elinde oldukça İstanbul'dan başlayarak ta Konya'lara kadar demir yoluna tahakküm etmeği temin edeceği pek kolay ve fakat pek korkunç bir ihtimal olarak tasavvur olunabilirdi. Anadolu istihlâs cidalinde uykumu kaçıran safhalardan birinin de bu olduğunu burada kaydetmeliyim.

Düşman bir taraftan Bursa'yı geçmişti, diğer taraftan İzmit taraflarında Geyve Boğazına kadar olan sahayı kendi nufuzu altına kazanmış hükmünde idi. Aşağıdan da bir taraftan Uşak üzerinden Afyona, diğer taraftan Demirci - Simav - Gedus üzerinden Kütahyaya yürüyebilirdi ve bu yürüyüşlerin muvaffakiyeti bütün o kurkunç ihtimali tahakkuk ettirerek bizi demir yolunun şark tarafına atarak âdetâ meflûç bir hale sokabilirdi.

İsmet Beyle (İnönü) bir konuşma

Bu meseleden dolayı o zaman erkânı harbiyei umumiye dairesine giderek İsmet Bey (Paşa) ile konuşmuş, tasavvur ettiğim ihtimalleri izah ederek fikrini sormuştum. İsmet Paşa derin derin düşünerek şu cevabı verdi:

— Düşmanı her halde yeneceğiz. Bundan eminsin değil mi? Gayemiz bu olduktan sonra muhtelif safahat ve ihtimalât üzerinde fazla tevakkuf caiz olmasa gerektir.

— Gayemiz malûm ve onun behemehal tahakkukuna ait emniyetimiz berkemaldir. Ancak bugün benim zâtı âlinizden sorduğum şey muayyen bir meseledir: Evvelâ Eskişehir - Afyon hattını ve dolayısıyla belki Konya'ya kadar, belki daha ilerilerine kadar bütün demir yolunu kaybedebilmekliğimiz ihtimali mevzuubahistir. Cidal tarihimizde bu ihtimalin tahakkuk edip etmemesinin pek büyük ehemmiyeti vardır. Ve zâtîâlinizden sorduğum bu muayyen vaziyettir. Hatta buraya yalnız suali sormakla iktifa etmek için gelmiş değilim. Gönül istiyor ki bu korkunç ihtimal tahakkuk etmemesi için ne yapılacaksa yapılsın. Bir az da ve hatta esasen işte bu temenniye arz etmeğe gelmiş bulunuyorum.

İsmet Beyin zeki gözleri istikbalin meçhul ufuklarına daldı. Bu sırada artık hemen yanbaşındaki muhiti görmüyor, benim kendisine söylediğim ve mutlaka vazih ve sarih cevap vermesi için üzerinde ısrar ettiğim meselenin bütün sahalarını ve bütün sahalardaki enlerini boylarını ölçüyordu. Tefekkür aleminden bir az yorgun bir çehre ile ayrılan İsmet Bey bana dönerek ve ellerimi tutarak:

— Korktuğun noktanın ciddiyeti inkâr edilemez, ve orası için bu günden kat'i bir şey söylenemez. En samimî söz şudur ki orada (yani Eskişehir - Afyon hattında) bir buhran, hattâ buhranlar geçirmekliğimiz ihtimali yok değildir.

— Buhran?... Yani?...

Bu sualim karşısında gayriihtiyari güldü:

— Buhran, yani buhran..

Dedi. Meğer asker ıstılahında (buhran) demek, meselâ bu meselede (Afyon - Eskişehir - hattının alınıp verilmesi ihtimali) demekmiş. Fakat hemen ilâveye müsaraaat etti:

— Harbtir bu Nadi Bey, onun bütün safahatı birer buhran sayılmak mümkündür. İşte meselâ şimdi bir buhran için-

deyiz, hem de büyükçe bir buhran. İçinde bulunduğumuz buhranın askeri bir ifade ile derecesini söylesem tüyleriniz ürperebilir. Halbuki bu işlerde arayerde geçen ve geçecek olan şedit veya hafif safhalar üzerinde çok ısrar etmemek ve bilâkis nihayet varılacak son neticeyi göz önünde tutmak lâzımdır. Son netice bize göre düşmanın mağlûbiyeti ve gayemizin behemehal istihsalidir, ve biz bu gayeye mutlaka varacağız. O halde aradaki buhranlara o kadar ehemmiyet vermeyebiliriz..

İsmet Beyin (içinde bulunduğumuzdan bahsettiği o tüyler ürpertici buhran) o zaman memleketlerimizi kolayca istilâ eden muntazam bir Yunan ordusuna mukabil bizim henüz ordu denilecek bir kuvvet teşkil edememiş bulunduğumuz ve hattâ buna belki henüz ciddî surette başlamağa vakit bile bulamamış olduğumuz idi. Bu ordu Türkiye Büyük Millet Meclisinin istiklâl cidalı ordusu olacak ve ihtimal ki ilk neferinden başlanmak şartıyla yeniden vücuda getirilecekti...

Yunanlıların cenupta Kütahya istikametinde bir fırka ile Demirci'yi işgal ettikleri zaman bu cepheyi örtmeye me-mur edilen Türk kuvvetleri de Simav yakınlarına yetişmiş bulunuyorlardı. Burada kuvayı milliyemiz ilk iş olarak (Şalgamoğulları) denilen bazı mütegalibenin vücuda getirmiş oldukları dalâlet ve seciyesizlik kuvvetleri ile çarpışmağa mecbur olmuştur. Buraya sevkolunan Etem Bey kumandasındaki kuvvetler olup evvelce unvanlarına (Kuvayı Tedibiye) denilirken şimdi (Kuvayı Seyyare) adını almışlardı.

Şalgamoğulları hikâyesi!

Bu hâdiseyi iyi anlamak için Yuğan işgalinin mucip olduğu hayretler ve kargaşalıklar arasındaki bazı garip vaziyetleri hatırlamak lâzımdır. Evvelâ Şalgamoğulları hikâyesi: bizim kuvayı milliyeye Simav'a yaklaştığı zaman orada tıpkı Yozgat'taki Çapanoğulları gibi, Şalgamoğulları deni-

İlen bir ailenin kâfi miktar kuvvet hazırlayarak Yunan kuvvetlerini hüsnü istikbal ve fakat şayet Yunan kuvvetleri ile oralarda harp yapmağa gelecek millici kuvvetler görülürse onlara karşı da şiddetle mukabele etmek istedikleri anlaşılmiştir.

Dahili isyanlardan sonra kuvayı millîye Simav'a yaklaştıklarında oralarda yerli ve muarız böyle bir kuvvetin vücudundan haberdar olmuşlardı. Simav'dan Demirci'ye gidilirken Hisarköy diye bir köy varmış. İşte bu Şalgamoğulları tahsisen bu köyün müteneffizlerinden biraz kanlı canlı mahlûkat idiler. İzmir işgalinden sonra Yunanlıların içerilere ilerlediğine vakıf bulunan bu Şalgamoğulları bir kere Akhisar - Salihli hattındaki müdafaanın halka yüklediği ağırlıktan için için şikâyetçi imişler. Yunan ordusu taarruza geçerek oradaki millî cephe bozununca, bu defa artık bir kere daha millî cephe teşekkülüne meydan vermeyecek bir hattı hareket iltizamını ihtiyar etmişler ve bu maksatla o havali halkını bulunabilen esliha ve mühimmat ile teçhiz de eylemişlerdir. Maksatları şudur: Yunanlılar gelirse hüsnü kabul ve istikbal edecekler, Yunanlılara mukavemet etmek isteyen dahilî kuvvetler çıkarsa onlarla muaraza ve muaraza eyleyeceklerdir.

Bu Şalgamoğulları ilk iş olmak üzere Simav kazası köylerini kendilerinin bu alçak maksatlarına kazandıktan sonra bu kadarının kifayet etmeyeceğini hesap etmişler, ta Kütahya'ya varıncaya kadar bütün o havalideki kasabalara ve köylere adamlar göndererek onları da hep kendileri gibi hareket etmeğe ikna için pek fazla çalışmışlardır. Zaten kendi muhitlerindeki tertibatları epeyce kuvvetle teressüm ettiğinden mahallî memurları azil ve tebdil etmek ve işlerine gelen adamları memur tâyin eylemek suretiyle tasarı rufat icrasına dahi başlamışlardır.

Orada belli başlı kuvvetimiz olmamakla beraber, otuzar kırkar kişilik, yüzer yüz ellişer kişilik bazı millici çeteleri müz faaliyet ve cevelân halinde bulunmakta idi. İşte bu

Şalgamoğulları ilk iş olarak bizim bu çetelerimizin kendi muhitlerindeki dolaşmalarını önlemek üzere fiiliyata dahi geçmişlerdi. Halbuki son giden kuvayı milliye öyle seksen veya yüz elli kişilik bir çete olmayıp en az üç dört bin radesinde bir kuvvet olduğundan Şalgamoğulları bunların karşılarında aşık atamıyacaktı. Olsa olsa bu Şalgamoğulları tertibatı Yunanlılara istinat edebilirlerdi. Halbuki çok büyük bir süratle oraya vasıl olan kuvayı milliye, kendilerinin böyle bir tedbir almalarına mâni olmuştur.

Kuvayı milliye ilk tedbir olmak üzere Simav ile Yunan kuvvetleri tarafından bir iki gündür işgal olunmuş bulunan Demirci arasını kesmişler ve oradaki Hisarköyünü muhasara etmişlerdir. Müteakiben Simav'a hücum ederek altı saat süren kanlı bir mücadele neticesinde orasını işgal etmişlerdir. Şalgamoğullarının en ileri geleni bu mücadelenin mak-tulleri arasında bulunmuş ve hâdise böylelikle kapanıp gitmiştir.

Demirci'ye yapılan baskın

Simav'ın işgali 920 Temmuzunun ikinci yarısında vaki oldu; kuvayı milliye o taraflardaki icraatını tesbit ettikten sonra Yunan kuvvetleri ile karşılaşmak safhasına geçmiştir. Yunanlılar sekiz on gündenbergi bu tarafta Demirci kasabasına kadar ilerlemişler ve mezkûr kasabaya girmişlerdi. Galiba, ileri hareketlerini bilâhara tanzim etmek üzere, şimdilik Bursa taraflarındaki cephelerinin takviyesini bekliyorlardı. Orada vaziyetleri iyice taayyün ettikten sonra sıra cenuptaki vaziyetlerinin takviyesine ve ilerletilmesine gelebilirdi. Kuvayı milliye Kütahya istikametinde karşılıklarına tesadüf eden Yunanlıları iz'âç etmeği tasavvur ederek buna göre tertibat almağa başlamış ve Ağustosun ikinci günü sabahı Demirci kasabası üzerine baskın şeklinde hücum etmiştir.

Yunanlılar Demirci'de öyle bir taarruza maruz kalabileceklerini hiç hesaba katmamış olduklarından tam bir gaflet

ğinde bulunuyorlardı. Kuvayı milliye geceden Demirci'ye yaklaşarak muayyen mevzileri tutmuşlar ve alessabah taarruza geçmişlerdi. On saat devam eden bu muharebe gayet şedit olmuş ve Yunanlıların inhizam ve firarlarıyla neticelenmiştir. Filhakika muharebe on saat zarfında topçu ve tüfek ateşiyle devam ettikten sonra akşam üzeri süngü hücumuna inkilâp etmiş, iki saat da bu suretle boğuşulduktan sonra düşman kuvvetleri perişan bir surette çekilmeğe mecbur olmuştur. Düşman birçok esliha ve mühimmat da terk ederek gitmiştir.

İki taraftan epeyce zayıata mal olan bu muharebenin etrafa aksi hayli velveleli oldu. Bizim tarafın mecruhları arkalara ve hattâ Ankara'ya kadar nakledilmişti. Bunlardan ilk İzmir işgalinden beri kuvayı milliye cephelerinde fedakârane hizmetleri görülen pek halûk (Hafız Hüseyin Bey) in yarası ağırdı. Kendisinin Ankara'da tedavisine ihtimam edil-diyse de muvaffak olunamıyarak irtihal etti ve pek mutan-tan bir cenaze alayı ile Hacıbayram Camii hâziresine tevdi olundu.

Kuvayı milliye tarafından Demirci'de yapılan taarruzun askeri bir kıymeti vardır denilemez. Üç dört bin kişilik gayri muntazam bir kuvvetin, Yunan fırkasını baskın şeklinde bir hücum ve anut bir muharebe ile ric'ate icbar etmesinin sırf mevzî ve muvakkat bir muvaffakiyete inhisar edeceği çok geçmeden anlaşılmıştır. Ancak düşmanın umumî taarruza geçtiği bir ayı müteceviz bir zamandan beri ve ufak tefek ilk mukavemetlerden sonra bizim tarafımızdan ilk defa vaki olmuş askeri bir harekât olduğu için milletçe hususî bir ehemmiyetle karşılanmıştı.

Muntazam bir orduya doğru

Bu sırada Ankara'yı ciddi bir surette işgal eden en esaslı mesele, muntazam bir ordu vücuda getirmek için sarfedilecek mesai etrafında temerküz etmiş bulunuyordu.

Ancak bu işin husul ve tekemmülünü biraz da zaman ve hâdisatın inkişafı temin edecekti. Gerçe kadro halinde ordu cüzüleri yok değildi. Fakat onların doldurulması, talim, tensik ve bilhassa teçhiz kılınmaları lâzımdı. Yalnız kuvayı millie şeklindeki karışık topluluklar ile bu büyük işin hal ve intaç edilemeyeceği düşünülüyordu.

Netekim Demirci'yi istirdat eden kuvayı millie, faik kuvvetler karşısında, orasını üç gün sonra terk ve tahliye mecbur olmuştu.

Yunanlılar ric'at eden bu kuvvetlerini, geriden gönderdikleri diğer kuvvetlerle hemen takviye ve yine Demirci üzerine sevkemiş olduklarından oradaki kuvayı millie bu faik kuvvetlere karşı Demirci'deki vaziyetini emin görmeyecek Simav istikametine çekilmiştir. Kuvayı millie burada tuttuğu emin mevkilerde bir ay kadar kalmış ve düşman da ciddi bir ileri hareketi göstermemiştir.

ÇERKEZ ETEM HÂDİSESİNE DOĞRU İLK VAKA...

Eylül içinde cereyan eden garip bir hâdisenin yakın bir âtide zuhur edecek mühim bir ihtilâf ve dalâletin âdeta menşeiini teşkil etmek itibariyle burada olduğu gibi kayıt ve tesbitini lâzimededen addediyorum. Bu hâdise kuvayı sey-yare kumandanı Çerkez Etem'in, o zaman Dahiliye Vekili olan Refet Beye (Paşa) gönderdiği muhakkirane ve müte-hakkimane bir telgrafname idi. Bir sureti nasılsa evrak arasında kalmış olan bu telgrafnameyi kısmen ve az çok dü-zelterek dercediyorum:

Ankara'da Dahiliye Vekili Refet Beye,

Dün, Alacalı (Dede Galip Bey Zade Gazi Hüseyin) Bey-den cevaben aldığım telgrafta: Yozgat ve havalisi ihtilâli alâkadarlarından, cephelere iştirak etmek suretiyle ve hükûmetin karar ve tasvibi ile affedilenlerden bize iltihak eden üç yüz kişilik efrattan geri kalanların toplanmasına memur edilen Hüseyin Gazinin sevkettiği otuz kırk kişinin Ankara'dan iade ve memuriyetini ispat eden Hüseyin Gazi Beye vermiş olduğum vesikanın sizin tarafınızdan alınarak «Bu gibi mezuniyetler ve muameleler hükûmete ve bana aittir» gibi tahkiramız muamelenizden bahsedilmektedir.

Pek nabamevsim bu muamelenin tarafınızdan yapıldığına ihtimal vermemekle beraber herhalde şayanı takip ve tashih görmekteyim. Vazifei vataniyemden ayırmak suretiyle o havalie beneyi tedip gönderilmekliğim de hükûmetin emriyle ve arzum hilâfına idi. Zatıâli ve emsali müfrezelerin havalii mezkûrede vazifei tedibiyenin icrasında kemali emniyetle şoselerde gezmek ve seyahat etmek gibi ha-

rekâta geçmekte ademi muvafakiyetini unutmamak lâzım gelir. Zaman ve istikbal daha çok hakiki vatanperverleri meydana ihraç ve maatteessüf sahteleri de itizale icbar etmek tehlikesindedir! Umuru vekâletin de ne suretle uhde-nize verildiğinin pekâlâ farkına varanlardan olduğumu arz ile bu derece nezaketsizce bendenizi mecbur eden kılükalin tashihi ve mahalli mezkûre emir vererek Hüseyin Gazinin ve maiyeti efradının sûratle iltihaklarının temin ve izamı ricasiyle cevabınıza muntazırım efendim.

Ethem

Vaktiyle cephelelerdeki kuvayı milliyenin kuvvei umumiyesi gönüllü gelenler, maaşla alınanlar, teşvikat ile getirilenler şekillerinde olurken dahilî isyanların zuhurlarından beri buna yeni bir şekil daha inzınam etmişti. İsyân mıntakalarında, kendilerinden silâhları talep olunan kimselerden ve hususiyle isyanlarda alâkadar ve töhmetli addedilmelerinden korkanlardan kuvayı milliyede hizmet etmek isteyenlerin bu talepleri kabul olunmak ve bazan da cepheye gitmek şartıyla affetmek şekil ve sureti.

İşte Anzavur'dan başlayarak Yozgat'a varıncaya kadar bütün isyan sahalarında kuvayı milliyenin bu şekil ve suretle çoğaltılması usulü tatbik olunmuş olduğu gibi Yozgat ve havalisinde dahi aynı usul kısmen tatbik olunmuştu.

Ethem Bey Yozgat'tan avdet ederken orada bazı memurlar bırakmış ve bazı adamlara bahsettiği gibi vesikalar vermişti. Anlaşılan Dede Hüseyin Bey gerek asker toplamak ve gerek onunla beraber biraz mal ve menal cem ve iddihar eylemek hususunda ileri gitmiş olduğundan Ankara'ya hakkında şikâyetçiler gelmiş ve bunların şikâyetleri sabit olması üzerine elindeki vesikası alınmak suretiyle harekâtına nihayet verilmiştir. İşte telgrafnamenin şikâyet ettiği hâdise budur ve bunun ileride çok çirkin bir ihtilâle başlangıç addolunacak bir zihniyeti üzerinde taşıdığı açıkça görülüp durmaktadır.

Mustafa Kemal Paşanın müdahalesi

Çerkez Etem Beyin o zaman Dahiliye Vekili olan Refet Beye (Paşa) yazdığı muhakkirane ve mütecavizane mektubun ifşa ettiği hâleti ruhiye, daha mebadî halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisinin hükümet ve devlet teşkilâtında ikmaline muhtaç çok esaslı noksanlar ve hattâ tehlikeli vaziyetler bulunduğunu göstermekten halî değildi. Çerkez Ethem ve biraderleri bilhassa isyanların tenkil ve istisalinde şimdiye kadar hikâye olunan kıymetli hizmetler görmediler değilse de, onların, istihsal olunan neticelere nazaran kendilerinde vâziyete ve herşeye hâkim olabilecekleri gibi bir zihniyet de uyandırmıştı.

Bu zihniyet, belki kendilerinin bu mektup meselesi üzerinde ısrar etmeleri neticesi olarak daha o günlerde bazı münasebetsiz ahval ve eşkâle meydan verebilirdi. Meselâ, bu defa Mustafa Kemal Paşanın müessir müdahalesiyle bertaraf edildi. Mustafa Kemal, Ethem Beye hiç silsilei meratip tanımayan bu tarzı hareketinin asla münasip olmadığını ve böyle hareketlerin hiç iyi bir netice vermeyeceğini ima ve ifham ederek, mektup meselesini bertaraf etti.

Yozgat'tan toplanılacak adamların cem ve sevkinden sarfı nazar olundu ve herkes hizmetinde devama sevkolundu.

Şu mektubun Çerkez Etem tarafından Refet Beye karşı ifşa ettiği istihkar ve husumet hissi sonuna kadar devam etmiş ve hattâ bilâhara umumuna şamil olacak veçhile bütün kumandanlara ve bütün orduya da aynı kuvvetle çevrilmiştir. Ancak üç gün sonra devam eden Demirci muvaffakiyeti üzerene kuvayı milliyeyi idare edenlerin ve ezcümle Ethem, Tefvik ve Reşit biraderlerin:

— Uşakta'ki kumandan Fahreddin Bey de aynı zamanda düşman üzerine yüklenseydi, şöyle olurdu, böyle olurdu. meselâ İzmir'e kadar bile gidilirdi, gibi tarizleri ve tenkitleri takiben:

— Adam bu iş böyle nizam ve intizam altındaki ordu

kuvvetleriyle görülmeyecek. Şimdi dünyanın hali değişti. Orduyu defterden bütün bütün silip kuvayı millîye yolunda yürümeli!

Yolunda sözler söylemeğe başladıkları da görülmüştü. Reşit Bey biraz şakacı olduğundan en ziyade onun söylediği bu türlü sözlere bidayette ciddi nazariyle bakılmıyordu. Halbuki giderek bu sözler ciddi ihtilâfların filiyatına kadar intikal etmek suretiyle kuvayı millîye usulünün inhilâl ve infisahına müncer olmuştur. Ethem Bey kuvvetlerinin Demirci baskını sırasında, kumandan Fahreddin Bey de (Paşa) Uşak'tan mütenazır bir hareket yapsaydı dahi, bundan, öyle iddia olunduğu gibi büyük neticeler çıkamıyacak olduğunu vukuat çok geçmeden ispat eylemiştir. Hem kumandan Fahreddin Beyin, adı fırka olan kuvveti mikdarı acaba kaç kişiden ibaretti? Belki nihayet beş altı yüz kişilik birşey. Nettekim bir iki ay sonra kuvayı millîye de iştirak ettiği halde düşmanın Uşak üzerine taarruzu bu şehri sukuttan kurtaramamış ve hakikî yaranın, hakikî noksanın nerede olduğu o zaman ve onu takip eden günlerde daha büyük bir vuzuh ve sarahlta anlaşılmağa başlamıştır.

Uşak da düşüyor

Simav taraflarındaki kuvayı millîye evvelce yaptığı Demirci baskını hareketini bir daha tekrar etmek istediye de bunda muvaffak olamadı ve çok geçmeden düşmanın Uşak üzerine taarruzu hissedildiğinden kendileri bu vaziyette vazife görmek üzere bir tarafa alındılar. Fakat Uşak'ın sükutunun önüne geçilemedi.

O zaman garp cephesi kumandanı olan Ali Fuat Paşa düşmanın istihzaratından Uşak üzerine bir taarruz vukuat geleceğini istidlâl ederek bu mevkiinin müdafaasına iştirak etmek üzere kuvayı millîyeye de icap eden evamir ve talimatı göndermişti. Bunlar seyri seri ile Uşak'ın şimal taraflarına gelerek Uşak üzerine taarruz edecek olan Yunan kuv-

vetlerini yandan vuracaklardı. Filhakika kuvayı milliye bu evamir ve talimatı kabul etmişse de icrasını tam yapamamış, vakit ve zamaniyle harp meydanına yetişemediğinden harbe iştirak edememiştir. Artık Uşak da terk ve tahliye edilmiş bulunuyordu. Bu kasabamızın düşman eline geçmesi dahi pek elîm teessürat ile karşılanmıştır. Fakat böyle katre katre gelen teessürlerin bununla bitmesi, orada kalması mukadder değilmiş. Bugün ilâve olunabilecek bir katre daha vardır ki o da Uşak'tan sonra Gediz'in dahi suktur. Düşmanın Uşak taarruzuna vakit ve zamaniyle yetişememek hasebiyle Banyolar - Yeniköy - Gönayköy hattında cephe tutarak Gediz'i merkez ittihaz etmiş olan kuvayı milliye, bir müddet sonra faik kuvvetlerle üzerine gelen düşmanla ciddî muharebelere tutuşmaktan çekinerek Gediz'i tahliye etmiş ve Emet taraflarına çekilmiştir.

Mustafa Kemal cepheye gidiyor

Vaziyeti harbiye peyder pey ehemmiyet kesbetmekte olduğundan Mustafa Kemal Paşa vaziyeti mahallinde tetkik ve tesbit etmek üzere Afyon'a kadar bir seyahat ihtiyar etmiş ve icap edenlerle ve ezcümle Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür. Harp bahsinde kuvayı milliye artık yavaş yavaş yenileri manzarası veya şüphesi verir gibi olmağa başlıyordu. Gerek Uşak ve gerek Gediz meselelerinde kuvayı milliyenin muntazam, fedakâr ve sebatkâr harplerden ihtiraz eden bir vaziyetini ifşa eder gibi olduğu halde yine:

— Onlar olmasa biz şöyle yapardık, böyle yapardık.

Gibi sözlerden geçilmiyordu. Halbuki yekdiğere kabahat yüklemekle hiçbir mesele halledilmiş olmuyordu. Düşman ilerliyor ve memleketimiz birer birer onun eline geçiyordu.

Akamete uğrayan bir taarruzumuz

Cephede adı Kuvayı Seyyare olan kuvayı milliye Kumandanı Ethem Bey, rahatsızlığı hasebiyle yeri biraderi Reşit Bey tarafından işgal olunduğu bir sırada Yunan kuvvet-

lerine büyük miyasta bir taarruz yapılırsa behemehal muvaffak olunacağı hakkında taraflarından teminat ve bu hususta gösterilen ısrar üzerine Ali Fuat Paşa bu sözlere itimat ederek Kütahya cenubunda Gediz - Yunuslar hattındaki Yunan kuvvetlerine karşı bir taarruz tertibine mecbur olmuştu. Bu taarruza Ali Fuat Paşanın derleyip toplayabildiği iki fırka ile Kuvayı Seyyare iştirak edeceklerdi. O zaman işidildiğine göre, tertibat şöyle idi: 11 inci Fırka Gediz şosesinin solundan, 61 inci Fırka mezkûr şosenin sağından yürüyecekler, Kuvayı Seyyare ise Muratdağı eteklerini geçmek suretiyle düşmanın hattı ric'atını keseceklerdi.

Taaruz Teşrinievvelin 24 üncü günü alessabah başlayarak o gün akşama kadar devam etmişse de kumandan muhtelif aksamın vaziyetlerine nazaran bu işin yürüyemeyeceğini takdirde gecikmemiş ve taarruzu, kıt'alarını geceleyin geri almak suretiyle bu teşebbüse nihayet vermiştir. Seyyar kuvvetler kumandanlarının vaziyetleri, kendi talep ve teşebbüsleriyle olan bu taarruzun muvaffakiyetsizliğinden sonra, kuvayı nizamiye aleyhinde atıp tutmak hesabına daha bariz bir şekil almıştı. Onlar kendilerinin pek iyi harbettiklerini ve halbuki nizamiye kıtalarının vazifelerini hiç ifa etmemiş olduklarını iddiada pek ileri varıyorlardı. Diğer taraftan ise, Kuvayı Seyyarenin bu iddialarına rağmen ve bilâkis, onların gelişigüzel hareketleri ile muntazam bir harbi yürütmek imkânı olmayacağını söylüyorlardı. İddialar o kadar karışıktır ki bu Gediz taarruzunun nasıl inkişaf ettiği ve nasıl nihayet bulduğu bile o sıralarda bir türlü anlaşılamamış, kalmıştı. Reşit Beyin iddiasına göre düşman bozulmuştu. Eğer takip olursa muvaffak olunurdu. O oturup kalktığı yerde:

— Gâvuru tepeledikti ama nizamiye kuvvetlerinin bozgunu vaziyeti bozdu. Zaten bunlarla harp olmaz, diyordu.

Ethem'in pek sesi çıkmıyorsa da Reşid'in işi güçlü, ordu teşkilâtının Kuvayı Seyyare usulüne kalbi için, var kuvvetiyle propaganda etmekten ibaret kalıyordu. Yapılan şey

ise bu kadar basit bir propaganda olmayıp binnefis ordu hakkında ve tahsisen bazı kumandanlar aleyhinde müteceviz bir mahiyet almakta devam ediyordu.

Kuvayı millîye kaç kişi idi?

Muntazam Yunan ordusunun ilerlemesi üzerine bu düğmanı memleketten kovup çıkarabilmek için aynı derececi intizamda bir ordu vücuda getirmek lâzımdı. Böyle bir orduyu kuvayı millîye ve Seyyare usulünde teşkil ve tanzime imkân tasavvur olunamazdı. Çünkü kuvayı millîye intizam ve inzibat şeraitini gayri haiz ve her ferdi ve her cüzdü gelişî güzel hareket eder bir heyet olup talim ve terbiye kayıtlarından azade idiler. Kuvayı millîyenin sahih bir mikdarını bile hiç kimse, hattâ ihtimal kendi kumandanları bilmiyorlardı. Bunlar iltihak eden efrada göre çoğalabilirler ve canları istediği zaman bırakıp gidenler mikdarınca da azalabilirlerdi. Sonra kuvayı millîye usulünde bir ordu yapılamamasının diğer mühim bir sebebi de bu kuvvetler efradına yirmi otuz, hattâ kırk, elli, altmış liraya kadar para veriliyordu. Efradına bu mikdarda para verilecek bir orduyu Türkiye değil, hattâ İngiltere bile teşkil ve idare edemezdi.

Fakat öte tarafta bu kadar para veren bir kuvayı millîye mevcut iken beri tarafta ayrıca bir ordu teşkil etmek de kolay görünmezdi. Onun içindir ki Mecliste Kuvayı Seyyarenin bir seyyar jandarma kadrosu şekline ifrağı ile ordu işinin müstakil bir nizama ircaı çareleri düşünülüyordu. Fakat bütün hüsnü niyetler para etmedi, nihayet memleket kuvayı millîyenin dalâlet ve ihtilâli ile karşılaştı.

Garp cephesinde umumî vaziyeti - bilâhara en canlı yerinden alarak yine devam ettirmek üzere - şimdilik burada bırakacağız. Uşak'ın sukutundan ve Gediz taarruzunun ma

lüm olan neticesinden sonra garp cephesinin cenup kısmı Gediz - Simav - Demirci taraflarındaki kuvayı millîye faaliyetlerinden ibarettir. Fakat bu fasıla arasında en mühim hâdise Ethem - Reşit - Tevfik biraderlerin maiyetlerindeki kuvvetlerin bir kısmı ile orduya, hükûmete ve Meclise karşı isyan ve ihtilâlleri ve bu isyan ve ihtilâl ile müterafık olarak Yunan ordusunun umumî taarruzudur ki İsmet Bey (Paşa) kumandasında Birinci İnönü muzafferiyeti ile neticelenmiştir. Filhakika galiba 920 İkinciteşrin iptidalarında Ali Fuat Paşanın Moskova'ya Büyük Elçi tâyin edilmesi üzerine garp cephesi Kütahya tarafını da şamil olarak şimal kısmında İsmet Beye (Paşa) tevdi edilmiş ve Afyonkarahisarı tarafına da Refet Bey (Paşa) memur edilmişti. Ordu teşkilinde tekâmülün mebbei olan ve muhtelif buhranlar ve çok büyük safhalarla muazzam zafere müntehi olan bu kısım, başlı başına bir tarihtir.

S O N

KÜTÜPHANENİZ TAMAM MI?

Şimdiye kadar çıkan kitaplar :

1. Atatürk'ten Hatıralar — Celâl Bayar.
2. Atatürk'ün Hususiyetleri — Kılıç Ali.
3. Anafartalar Hatıratı — Mustafa Kemal.
4. Ankaranın İlk Günleri — Yunus Nadi.
5. Kılıç Ali Hatıratını Anlatıyor — Kılıç Ali.
6. Atatürk'ün Bana Anlattıkları — Falih Rıfkı.
7. Mustafa Kemal Paşa Samsunda — Yunus Nadi
8. Yakınlarının Anlattıkları
9. İstiklâl Mahkemesi Hatıratı — Kılıç Ali.

Eksik Kitapları 1 liralık pul mukabilinde yayınevimizden temin edebilirsiniz.

Sel Yayınları — Esen Han, Cağaloğlu - İstanbul.

“ATATÜRK KÜTÜPHANESİ,, ne
abone olmak isteyenler için
(Türkiye İş Bankası, İstanbul
Şubesi) nde

17532

numara ile bir hesap açılmıştır.

Altı aylık abone bedeli 12 kitap
için 12 (on iki) lira, senelik iki
kitap fazlası ile 26 kitap için
24 (yirmi dört) liradır. Abone
olmak isteyenler yazılı adresleri
ile birlikte bu meblâğı mezkûr
hesaba gönderdikleri takdirde
kitapları kendilerine TAAHHÜT-
LÜ olarak gönderilecektir.